

Horváth Ignác volt 1848–49-es alezredes (Dunky-fivérek, 1913, Székely Nemzeti Múzeum fényképtára)

**KOVACHICH HORVÁTH IGNÁC
TÖREDÉKEK AZ 1848 ÉS 1849^{KI} SZÉKELY HADJÁRATOKRÓL**

HATÁRVIDÉK 1762–1918

Kovachich Horváth Ignác alezredes emlékirata az 1848–49-es forradalom és szabadságharc székelyföldi eseményeiről

Az emlékiratok műfajukból eredően nagyon sok fontos és érdekes adatot tartalmaznak különféle eseményekről, többé-kevésbé törekedve a pontos adatközlésre. Megfelelő kritikával kell kezelnünk azonban ezt a műfajt, mert bár a szerző az események résztvevőjeként ír a történelemsokról, olykor részrehajlásokkal, pontatlanságokkal találkozunk.

Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc idejéről rengeteg visszaemlékezés született, és bár eddig számos szakszerű forrásközlés látott napvilágot, a Kárpát-medencei könyvtárak több száz olyan emlékiratot őriznek, amelyeknek nagy része nem jelent meg nyomtatásban, illetve ha megjelentek is, szakszerűtlenül vagy csonkán.

A kolozsvári Egyetemi Könyvtárban, az Erdélyi Múzeum-Egyesület kézírattárában mintegy tucatnyi '48-as visszemlékezés, emlékirat található. K. Horváth Ignác alezredes *Töredékek az 1848 és 1849^{ei} székely hadjáratokból* című kézírata is az említett gyűjteményben található, Ms. 623 szám alatt. A kézirat az első lapjára írt feljegyzés szerint Ákoncz Károly adományaként került a gyűjteménybe, valamikor a 19. század végén vagy a 20. század elején. A kézíraton több helyen szerepel az Erdélyi Múzeum-Egyesület könyvtárának pecsétje.

Az emlékirat szerzője, Kovachich-Horváth Ignác alezredes 1814. július 31-én született, az udvarhelyszéki Magyarzásokodn, K. Horváth Ágoston földbirtokos és Hollaky Anna fiaként. A karánsebesi katonaiskolában tanult, majd őrmester lett. 1834–1843 között a 14. határőrezredben szolgál. 1848. szeptember közepétől

százados a Kossuth (később 15. Mátyás) huszár-ezred Háromszéken alakult osztályánál. Október második felében részt vesz a Székelyföld, november-től Háromszék védelmében. 1849. januártól őrnagy, osztályának parancsnoka. Február 4-én az oroszokkal Szászhermány és Szentpéter között vívott csatában súlyosan megsebesül. A hagyomány szerint ő vágta le az első orosz intervenció katonát Erdélyben. Május 19-én a katonai érdemjel 3. osztályával tüntetik ki. Augusztus 9-én Bem alezredessé lépteti elő ezredénél. Mindezekről olvashatunk az alábbi emlékiratban. A szerző 1915. április 14-én hunyt el, Kolozsvárott.¹

Az emlékirat évtizedekkel az események után született, sok esetben talán épp emiatt pontatlan, olykor inkább óvatos az adatközlés tekintetében. Több helyen az illető esemény dátumánál kihagyja az esemény napjának helyét, valószínűleg későbbi kiegészítési szándékkal, és főleg a két fél hadereje létszámának tárgyalásakor több helyen utólagosan illeszt be számadatokat. Az emlékiratban tapasztalhatóak enyhe csúsztatások is, a magyar (székely) fél javára, főképp a hőstettek tekintetében, de adatai megbízhatónak bizonyulnak összevetve más hiteles történeti forrásokkal.²

Horváth messzemenő radikalizmusról és megingathatatlan magyarérezelműségről tesz tanúbizonyságot emlékiratában, és mélyen elítéli a szabadságharc vezetőinek hibáit, illetve azon cselekedeteiket, melyek szerinte hibásak.

Horváth Ignác 1848 augusztusában önkéntesen csatlakozik a szabadságharchoz, ettől kezdve írja le az eseményeket is. Mindvégig a szabadságharc feltétlen híve, és mindenkit elítél, aki a szabadságharc ellensége. Főképp a szászok ellen viseltetik nagy ellenszenvvel, többször is megemlíti őket az emlékiratban, mint például:

„Hogy ebben az Erdélyben annyi századokon keresztül mindég kényeztetett szász nemzet is nem egyszer alakos szerepet folytatott, azt, gondolom, jobb és mesteribb tollak az enyimmél egykor le fogják ecsetelni. Én e helyen csak annyit vélek említendőnek, hogy aki őket Erdélybe hozta, talán jobb tette volna, ha egy áron már Verestoronynál bemenve Oláhországba viszi, hogy az azután bekövetkezett török invázió-

nak esmeretes hősiességek mellett lettek volna a kereszténység rettenthetetlen elővéd bástyái, mire a híres Buffa Benza azt mondaná, ne kacagj.”

1848 végén, mikor a háromszéki haderő Brassó ellen indult, Horváth volt a székely sereg egyik vezetője. Bár Erdővidék ellenség általi megtámadása eltérítette a székelyeket Brassó megtámadásától, a székely sereg felvonulása általános riadalmat okozott Brassóban, melyre így emlékezik Horváth Ignác: „*a városban a dobok pörögni kezdé[nek], a jajveszékélés általános lón, a harangok zúgása közt annyi síró hang. Soha életemben ily nagyszerű macskamuzsikát nem hallék. Valóban lélekrázó lett volna egy egészen közömbös emberre, annyi ezer torokból szakadt hihető könnyekkel kísért jajhangok, de reám nézve, ki a hálátlanságát annyi századokon keresztül e nemzetnek elgondoltam a vendégszerető magyar nemzet iránt, mely őket vérrel szerzett földdel jutalmazta, és országába befogadta, reám nézve – mondom – nem hatott ekkor másképpen, mit egy nagyszerű macskamuzsika, melyhez hasonlót tíz egyetem deáksága se tudott volna összeállítani. Mintegy 2 óráig gyönyörködtem e hasonlíthatlan disconcerten.*”

A szabadságharc bukása egyik fő felelősének Kossuthot tartotta, kiről több alkalommal is megemlékezik emlékiratában. Horváth Kossuthról alkotott véleményének egyik példáját is érdemes idéznünk: „*Kossuth Lajos is azt hitte, hogy mert híres szónok, tehát jó politikus, s pedig nagyon rossz volt, mint az eredmény keservesen megmutatta, s pedig ki tudja, talán még azt is hitte, hogy ő katona is, pedig osztán már még embernek is poltron volt. Legnagyobb szerencsétlensége bukásunknak szeréntem nem a muszka, hanem kötelességeink nem teljesítése volt, mit ha minden magyar katona egyről egyre pontosan és ihletettséggel megtesz vala, a csatáknak is más fordulata lesz. Végre kénytelenek a hatalmak azt a föltétlen szót is föltételesre módosítani, és ma nem volna a nemzet Európában a nemzetek sorában kénytelen magát megsemmisítve látni.*”

Az emlékirat bevezetőjében egy olyan 1847-ben történt eseményt ír le, melyben az osztrákok gazdasági terjeszkedését és fölényét ítéli el. Egy bécsi szivargyár igazgatójával beszél-

getve, az kinyilvánítja, hogy a gyár jövedelme lényegesen megnő, ha Magyarország és Erdély is monopólium alá esik, mire Horváth Ignác csak annyit válaszol, hogy: *Jöjjetek csak oda monopolizálni, tudom, sokan fogtok onnan véres fővel visszaszaladni.* Az emlékirat ezután a 15. Mátyás huszárezred alakulásának történetével indul, hová Horváth a kezdeti tétovázás után önként beáll. Nemsokára érkeznek a hírek a románok és szászok dél-erdélyi és nyugati érchegységi mozgalmairól, valamint az említett területeken élő magyarság szorongatott helyzetéről. Ekkor már elkezdődtek a vérengzések is ezeken a területeken. Ekkor került sor 1848 október 16–18-án az agyagfalvi Székely Nemzeti Gyűlésre, hol az összegyűlt 60 000 székely gróf Mikó Imre elnöksége alatt elhatározta, hogy fegyvert fog a rend fenntartása érdekében. A szerző a gyűlés néhány érdekes eseményét is leírja, melyből képet nyerhetünk arról, hogy ekkora tömeget milyen nehéz volt kezelni, irányítani. A Székely Nemzeti Gyűlés határozatai értelmében a jelenlevő székely férfiakból négy tábort szerveztek, melyek négy különféle irányban indultak ki, hogy Erdélyből az ellenséget kiűzzék, illetve a rendet helyreállítsák. A székely haderő kezdeti sikerei után mind a négy tábor tevékenysége kudarcra végződött. Horváth Ignác is részt vett a Marosvásárhelynél szétkergetett székely tábor irányításában, tevékenységéről úgy emlékezik meg, hogy ő volt az utolsó magyar tiszt, ki a székelyek csúfos futása után a csatateret Marosvásárhelynél reményvesztetten elhagyta, miután még lovát is kilőtték alóla.

A vereség után alakulatával Gyergyón és Csíkon keresztül Háromszékre ment. Háromszék az egyetlen olyan terület Erdélyben, mely a megadás helyett vállalja a harcot, az ellenállást az osztrák haderővel és szövetségeseivel szemben. Részt vesz Háromszék önvédelmi harcában, hol szintén oroszlánrészt vállal az önvédelem megszervezésében. Az emlékiratban talán kissé túlzott szerepet is tulajdonít magának. Azt mindenképpen szem előtt kell tartanunk, hogy az osztrák hadseregből átigazolt tisztekkel szemben, kiket esküszegésük lelkileg mélyen érintett, Horváthnak nagyobb hitele lehetett a székely

katonák körében. A katonaság iránta tanúsított bizalmát nem is mulasztja el elmesélni. Az uzoni haditanácson, ahol elhatározták Brassó megtámadását, e határozat csak úgy született meg, hogy a katonák ellenkező határozat esetén a házat rá akarták gyújtani a tanácskozó tisztekre, de előbb kihívták Horváthot, mint egyetlen a szabadságharchoz feltétlen hű tisztet.

Az emlékirat a barcasági harcoknak és Brassó megtámadása kísérletének leírásával folytatódik, majd az erdővidéki harcok leírásával végződik. Az erdővidéki harcoknak Horváth valóban főszereplője, többek között az ő nevéhez fűződik az 1848. december 13-i felsőrákos-rikai fényes győzelem, mely csatát nagyon szemléletesen és részletesen írja le.

Horváth emlékirata nagy segítségünkre van a Szászrégen és Marosvásárhely környéki, valamint a háromszéki hadiesemények rekonstruálásában, sok olyan részletkérdést tár elő, melyek kritikus olvasata hozzájárul az események pontosabb ismeretéhez.

Sajnálatos, hogy az emlékiratnak csak az első része maradt ránk. Az erdővidéki harcok leírása után, egy jelentéktelenebb esemény leírásának közepén megszakad az elbeszélés fonala. Nagy valószínűség szerint a kézirat már csonkán került az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményébe. A könyvkötő mindenképpen csak ennyit kötött be, nem utólag téptek ki lapokat avatatlan kezek. Nem tudhatjuk, mennyi kallódott el, de ha arra gondolunk, hogy K. Horváth Ignác végigküzdötte a szabadságharcot, akár fele is hiányozhat a kéziratnak, ugyanis az események leírása 1848. december végével zárul.

Stílusát tekintve az emlékirat nehézkesnek tűnik. Bonyolult mondatstruktúrák jellemzőek a szövegre, első olvasásra úgy tűnik olykor, mintha szóbeli elbeszélés lenne vagy tollbamondás. Ez utóbbi nem valószínű, hisz Horváth öregkorára nagyon legyengült, toloszékbe került, és látása, hallása is meggyengült. Az emlékirat tele van tűzdelve latin, német, francia, olasz kifejezésekkel, sőt félmondatokkal, továbbá két levélet is eredetiben, német nyelven közöl a szerző (emlékezetből). A központozást, amennyire azt a szöveggondozás megkövetelte, ártútk.

K. HORVÁTH Ignác

Töredékek az 1848 és 1849^{ki} székely hadjáratokból

Egy bécsi császári szivargyár főlügyelőinek jóvendölése

1847^k évben nyugot-európai utazásomból hazámba visszatérve egy pár hetet szándékoztam vala még Bécsben mulatni, az erdélyi Udvari Kancelláriánál lévén, mint referens, idősb testvérbátyám,³ Kovachich Horváth István udvari tanácsos. Egykor, a külföldön látott nevezetességekről beszélvén, kérdé:

– *Hát szivargyárt láttál-e?*

Válaszolám:

– *Minthogy szivaros nem vagyok, nem érdekelvén, eszembe se jutott.*

– *Menjünk el tehát holnap az itt lévőit megtekinteni, minthogy még én se láttam!*

Másnap székérbe ülve kirándulánk Bécs egyik külvárosába. A gyár főügynöke, egy igen szíves német ember a legnagyobb készséggel mutogató meg minden műhelyeit, raktárait a gyárnak, és minekutána nem lőn többé mit szemlélnünk, irodájába egy keveset kipihenni visszatértünk. Szivarral kínála meg mindkettőnköt, miből én, szivaros nem lévén, nem részesedtem. Egy kevés időhaladék után kérdem a németet:

– *Mi jövedelme lehet ebből a német álladalomnak?*

Válaszolám:

– *Körülbelül 3 millió. – Folytatólag tevő még hozzá: – De hát ha még Magyar- és Erdélyország is monopólium alá fognak jönni. – Mire a vér fejembe tódulva, nem kis fölhevüléssel válaszolám:*

– *Jöjjetek csak oda monopolizálni. Addig, míg azt létesíthetik, tudom sokan fogtok onnan véres fővel visszaszaladni.*

E beszédre egy kerevetre szembe velünk helyet foglalt volt, bátyám mintegy intőleg tekintte rám, szemei által értésemre adandó, hogy nyilatkozataimmal lennék kissé óvatosabb. A főfelügyelő német sajtójok flegmával ekként folytatá:

– *Két év múlva viszszerencsém leend, hiszem azon esetben, ha ön is akkor szivaros lesz, gondolom, éppen saját természetete, s monopóliumba tartózásképpen beadott dohányából készült szivarral fogom megkínálhatni.*

Ide melléklem még azon észrevételemet, hogy ezen gyár elnökének testvére ugyanezen időben valamely tantárgyból tanítója volt akkori korona főherceg és mostani uralkodó Ferenc József császár-

nak⁴. Fejedelmek háziköre is szintén hasonló mások családi köréhez. Ott is, mint minálunk, a bennszolgáló család sokat hall, és olyan beszélyeket is viszen ki a magáéi köribe, melyet az illetők nem szeretnének, hogy nyilvánosság elibe jöjjön.

Ezt csak azért hozám fel, hogy az ily idézetek is egy történelemben bírhatnak némű visszaható erővel arra, hogy más nemzetek és az utókor egy balsors sújtotta nemzetet ne csak egyoldalulág, következőleg hézagosan ítéljen el. Én mindenesetre apróbb hibái mellett is nemzetemet a lázadási szó bélyegétől kívánám legelsőbben is kitisztíta tudni.

A 15th Mátyás huszárezred alakulása a Székelyföldön

1848th augusztus hava utónapjaiban elhatározám magamat, hogy a Magyarországi déli részein már megkezdett ráccokkali csatározásokban mint önkéntes részt vegyek, mire egyfelől azon erdélyiek által tanúsított részvétlenség, másfelől, megvallom, fiatal harcvágyom ösztönzött. Ebbéli szándékomat még életben lévő öreganyám, néhai K. Horváth Ágostonné, született Hollaky Annának⁵ nyilvánítám. Minthogy ez anya a hazának hozandó áldozattól soha vissza nem rettent, örömmel hallá tervemet, azonnal fölkészítemhez kezdett, mi egy pár fejéreműből s egy csomag tépésből állott. Háti lovaimot előre akarván küldeni, azon észrevételt tevő jó anyám: „*fiám, ha lovaiddat is vinni fogná, igen elkésnél, jobb, tégy pénzt magadhoz,⁶ ott is lesznek istállók és vásárolhatni fogsz*”. Ezek után anyám áldását adván reám, kevés szerte fekvő javaink gondviselésit felügyelőimre bízván, székérre ülve fegyvereim kíséretiben Marosvásárhely felé útnak indultam. Szeptember 3^{án} megérkezvén, estve hallám, hogy Berzenczey László, magyar országgyűlési követ Erdély részről⁷ és első gyalog székely ezredbeli hadnagy Gál Sándor⁸, mindketten Pestről, a magyar minisztérium részről valamely fontos küldetésben ott Vásárhelyt légyenek. Minthogy én mind a kettővel barátságos viszonyban voltam már régebbi időtől fogva, meglátogatám. Találkozván igen megörvendének, és mondák küldetési céljukot, ti. hogy ők az akkori magyar hadügyminiszter, Mészáros Lázár⁹ által, különösen Berzenczey László, még lenne bízva egy székelységből fölállítandó önkéntes lovasezred toborzására, melynek 3 hetek alatt létesülnie kell.

Berzenczey, ki szándékát nyilvánítá, ti: hogy éppen e tárgy felett velem személyesen is akar találkozni, felszólíta, hogy fogadnám el Keresztúr fészékben a gróf Haller József¹⁰ által toborzandók századba alakítását századosi címmel egyelőre, minthogy az őrnagyságot gróf Haller József fogja folytatni. Én meg-

vallom, az ajánlatra tétováztam, csupáncsak azért, mert a rendtelenségek miatt későre láttam én jövőjét egy ily csapatnak a csatáképességre, én pedig, megvallom, vágytam mindenkifelett csatát látni. Válaszképpen azt mondtam Berzenczeynek, az ajánlattal egyet aludni akarok, holnap azután, ti. szeptember 4^{én} megmondom határozatom. Szeptember 5^{én} reggel testvérbátyám Istvánnak felső ebháti házáinál lévén szállva, még ágyamban valék, midőn Berzenczey és Gál Sándor barátim ugyan egyszerre hálószobámba lépének. A szokott hogy aludtál kérdések után jobb kezét nyújtá Berzenczey, mondván: – *Csapj fel pajtás, hisz azon ne búsulj, hogy csatába nem mehetsz mindjárt, de higgy nekem, hogy nem telik 3 hét, és az alatt az egész ezred fölszerelve Pesten lesz.*

Bármennyire jól tudtam is én a gyakorlati oldalát egy ezrednek ló-legény és ennek fölszerelésbeli nehézségeit, gondolám, mióta a híres bűvészt, Boszkót műtétiben látám, hátha ezen ember is nagymondatainak gyakorlati bűvésze. Félig akarva, félig nem akarva, elég, hogy gondolám, így is, úgy is szolgálni kívánok minden oldalról és minden nemzetiségek által megtámadott nemzetemnek, és kezét fogék.

A 12 és 11th honvéd zászlóalj, a kolozsvári egy osztály nemzetőrlovasságnak alakulása

1848. augusztus 8^{án} Szebenben vagyok, fehér-egyházi gróf Haller Ferencsel¹¹, kit magammal vittem vala segédemnek, jobban mondva tanúnak egy ausztriai osztályos generállal léendő párbajom ügyiben. Neve ezen generállisnak Gédeon József¹², miből azonban semmi se lett, mert a generális beteg lett inkább, hogyse verekedjék. Oka e bántalomnak egykori katonai szolgálatom alatt történt politikai bűnöm általa benn esketni szándékolt conduitom¹³ megbosszulása.

Ezen ott létem alatt láttam néhány csinos fiatal, vörös zsinóros, háromszínű szalagos katonácskát, saját átilllákon formaruházott Buczy¹⁴ nevezetű kapitányokkal. Tudakozva minőségeket, értésemre teve, hogy ez[ek] az országszerte toborzandó 12th zászlóaljnak toborzói. Ezen zászlóalj legénysége Alsófchémegye–Fogaras–Brassó vidéke, Marosszék és Háromszék helységekiből alakult. Tisztjei közül többet ismertem: Balázs Emánuel őrnagyot¹⁵, Buczy, Clement¹⁶ és Mircse¹⁷ kapitányokat, Papp Károly¹⁸ és Józsa főhadnagyot¹⁹, Csiky hadnagyot²⁰. A 11th zászlóalj Kolozsvárt az ott fennállott 3 kollégiumokból²¹ és mesterlegényekből gróf Bethlen Olivér századosága²² alatt alakult.

Az 1848th, Kolozsváron tartott ország gyűlése alatt többen az ott lévő urak és városi polgárság közül lovas nemzetőrökké alakultak. Később, midőn Berzenczey László, székelyek kormánybiztosa Pestről Erdélybe le-

küldetett, gyanítólag tervit Kolozsvárt a már megalakult volt lovas nemzetőrség tisztjeivel is közölvén, természetesen, minthogy nem kis pénzösszeg is szabad rendelkezésére állott az illetőnek, abból a fölszerelésre hátrahagyván, ezen osztály nemzetőr is ezentúl magát azok hiányával, kik magokat mozdítható katonaságnak tekintetni nem akarták, a 15^{ik} huszár ezred 1⁶⁶ osztályának tekintette.

Így alakult tehát toborzás útján Marosvásárhelyen és vidékén a 2^{ik} osztály Berzenczey és Gál Sándornak személyes jelenlététől. Midőn én szeptember 5^{ik} Vásárhelyről visszaindultam Keresztúr fiszékbe a 3^{ik} osztály 2^{ik} századjának kezelésére, a toborzó legénység már a Marosvásárhelyi osztályból rendeltetett ki, mind az Udvarhelyen toborzandó 3^{ik} osztály 1^{ik}, mind pedig a keresztúri 3^{ik} osztály 2^{ik} századjához. A 4^{ik} osztály Csík és Gyergyó székeiben, az 5^{ik} Háromszéken volt alakulóban.

Székely Nemzeti Gyűlés Agyagfalva mellett

Magyar- és Erdélyország nemzeti láthatarán sűrűbben kezdének a fekete vésteljes fellegek mutatkozni. Balázsfalván, az erdélyi oláhság Mekkájában az általános népgyűlés már lefolyt vala, itt-ott már véres kihágások merültek fel. Balázsfalván az oláhság főbb papjaiból és egykori, magyar konyhán, magyar urak asztali szolgálatjában felnőtt inasokból Comité alakult. A vármegyéken szerteszéjjel fekvő birtokosokat immár ütés, verések és halálra kínzások közt hurcolták Balázsfalvára. Az akkori német császári katonai fővezérek lakhelye Szeben és Balázsfalva közt sűrű értekezések váltottak, csak sajnos ezen értekezések, mint a későbbi gyászos események bizonyították, nem a magyar nemzet boldogításáért, hanem annak bármely undorító eszközök általi leigázásáért történtek. Hogy ebben az Erdélyben annyi századokon keresztül mindég kényeztetett szász nemzet is nem egyszer alkalos szerepet folytatott, azt gondolom, jobb és mesteribb tollak az enyimmél egykor le fogják esetelni. Én e helyen csak annyit vélek említendőnek, hogy aki őket Erdélybe hozta, talán jobb tette volna, ha egy áron már Verestoronynál bemelve Oláhországba viszi, hogy az azután bekövetkezett török invázióknak esmeretes hősiességek mellett lettek volna a kereszténység ret-tenthetetlen elővéd bástyái, mire a híres Buffa Benza azt mondaná, ne kacagj.

Berzenczey László is tehát, mint székelyek kormánybiztosa, hogy a más két nemzetiségek közt előforduló demonstrációkat ellensúlyozná, á(1)talános székely gyűlést hirdetve október 16^{án}, Agyagfalvára. Jót reményelve, rosszat érve elérkezék tehát a nap, melyen a székely nemzetnek mind az 5 székeiből tekintélyes száma gyülekezék egybe mind a primori, primipilus és

pixidariusi, sőt zselléri rendnek. A látvány nagyszerű volt, lelketem kimondhatatlan borzadály sejtelve fogta el a népek ezreinek szemlélésin. Békés családapákat, jámbor hitszónokokat, kik Krisztus tanait, a felebaráti szeretetet taníták egykor egyházi szónokokról, láték most kardövezten, láncsás és vadászfegyveres, bakancsos és vasvillás tömegek élin az említettem agyagfalvi sík mezőre vonulni. Rendes csapatnak ennyi nép közt csak a csíki és háromszéki gyalogezredek egyik-egyik zászlóalját és a székely huszárezrednek 3 lovas századját mondhatám, az első Dorsner ezredes²³ és Betzmann alezredesek²⁴, a 2^{ik} Donáth alezredes²⁵, a 3^{ik} Sombori ezredes²⁶ vezénylete alatt.

Minekutána az útról a Küküllő vize felé bétérőleg a síkság közepén fenyőgerendák és deszkákból mintegy 6 ölnyi magas emelvényről a nemzetgyűlést gróf Mikó Imre öexcellenciája²⁷ megnyitotta volna, még többen is megmászták a tribune-t²⁸. A katonai egyének közül Dorsner ezredes Gál Sándor hadnagynak, de már ekkor pesti nemzetőr táborokai segédszázadosának nemzeti színnel szalagozott csákóját fejére tévén, így szónokla a nemzetgyűléshez.

Egy ilyen népgyűlést előbb látni kell, hogy az embernek róla nemű fogalma lehessen. Mint Isten, midőn Babylon tornyát építették, és a dolgozók millióinak nyelvét megzavará, csak ahhoz hasonlítható még ez általános nyelvezgyvalék. Következő egyszerű történet szolgáljon íme néműleg a gyűlés drasztikus²⁹ színéhez. Küküllő megyéből egy Gyárfás nevű fiatal nemes³⁰, kinek atyját már a bős oláh csoport meggyilkolta vala, megmászta a leírtam szónoket, és midőn beszédét így kezdé: „*Atyámat kegyetlenül meggyilkolták.*”, a nép erre tele torokkal ordítá: *éljen*. Egy párszor igyekvék a gyászos fiatal beszéde fonalát megragadni, de a néptömeg mindig csak a léget megreszketetető éljont hangoztatá.

Mintegy 65 lovas, de még fölszeretlenül, csu-pán vörös sapka, sorkantyús csizma és mintegy 50 kard által, nyereg nélkül, harcosoknak már fölkent fiatal huszárimmal valék én is e nagyszerű dráma kezdetének szemtanúja.

Voltak némelyek a szónokok közül, akik ajánlák, hogy a nemzet magát előbb szervezze, és azután induljon a hadjáratnak, voltak mások, kik helyből és mind induljunkot ordítoza, és valóban ez utóbbi is valék határozattá. Célja e hadjáratnak csupán a vármegyéken elszórva lakó magyar atyánkfiait legyilkolás és kirablástól, ha lehetend, megmenteni. Amire inkább lehetett volna számítani, az a két rendes zászlóalj és 3 huszárszázad volt, de sajnos, mind a három csapatnak, tisztelet egy-két kivétellel oly rossz szellemű tisztjei valának, kik, mert a vészes hullámokkal szembe nem úszhatának, kénytelenek voltak a folyam rohamával menni.

Ezenkívül még kivált Csíkszéknek a népe is oly rossz szellemű volt, valamint az udvarhelyszéki székelység, mely utóbbiaknak inkább a félelmet, azaz a fegyvertől elszakást vagyok kénytelen hibául fölírni. Mint furcsaságot megemlítem, történt a zajos tanácskozás közben, hogy a szónoki szék rövid időre üresen maradt, azonban látok mintegy 50 éves embert nagy sebbel-lobbal fölzaladni, s midőn már föl volna éppen a szónoklati helyen, csak magát gondolá és azon szavak közt, hogy ha ügyünk győzni fog, akkor életben marad, s ha vész, ő is veszni fog, mire az egész nép látára kivette magát, lecsvén húsos felire esett, és semmi baja se történt. Nevit megkérdém, kit már azelőtt elméiben zavarodottnak tartott a világ, és a nemes Séra nemzetségből való volt.

A gyűlés végével gróf Mikó őxcancellájára Nagyalambfalvára volt, királybíró ifj. Sebesi Istvánnak³¹ édes atyja, öreg Sebesi Istvánhoz³² ment estebédre, kit néhány huszárral és tisztjeimmel odáig kísértem.

A székely nemzet számának táborokra való fölosztása

Október 18^{án} rendeletet kapok a székely nemzet kormánybiztosa, Berzenczey Lászlótól, hogy csatlakozzam Betzmann József alezredeshez, mint tábori segéd, ki az udvarhelyszéki mintegy 12 000 [főből] álló lánccsás sereget vala vezénylendő. Ezek közt fegyveres erőnek csakis az Udvarhely városi polgárokat, számra mintegy 300^{an}, és Keresztúrról hasonlólag mintegy 60 vadászpuskást lehet számítani, lovasság a gyergyói lovasszázadnak egy szárnya 50-60 legény Vér György százados³³ alatt. A háromszéki székelység számra egyelőre a gyűlésen mintegy 8000 fő, a kiindulásnál nagyon megapadt a vissza-, hazaszökések által, ezeknek parancsnokjok Donáth alezredes volt. A fegyveres erő 600 főt Dorsner ezredes vezeté a Csík, Gyergyó és Kászón székieket, az agyagfalvi gyűlésen számra legtöbben, körül belül 16 000, ezek közt fegyveres erő volt mintegy 1000 fő szuronyos fegyverekkel ellátva. A marosvásárhelyi polgárság egykori nyugalmazott lovas százados Jakabos³⁵ alatt, a 12^{ik} zászlóalj Balázs Emánuel őrnagy alatt. A székely huszárságot Sombori ezredes [vezette], ki egyszersmind az összes székely nemzet vezényletit is kezelte.

A táboroknak minden terv nélküli kiindulások

Az udvarhelyszékiek Betzmann alezredes alatt, a háromszékieknek egy része Donáth alezredes, a csíkiak egész tábora Dorsner ezredes és a székely

huszárság Sombori ezredes alatt által vonultak a Kis-Küküllő és a Maros vizei mellé. Én, aki keresztúri századomot a főhadnagyom, Maurer Józsi³⁶ parancsnoksága alá adtam, szintén Betzmann alezredest követém. Október 19^{án} az udvarhelyszéki tábor magát a kelemenelki téren vont össze, Donáth alezredes a háromszékiek rendes zászlóaljával útját a Kis-Küküllő jobb partján lefelé megkezdette, az udvarhelyszékiek október 19^{án} szintén megindítottak, ezeket követé mintegy 56 rendes székely huszár, félszázad Vér György százados alatt.

A háromszéki erőnek egy töredéke megmaradt a Nagy-Küküllő völgyiben, és ottan az oszt-rák erővel és ellenséges segesvári század nemzetőrökkel szemben megszállotta Fehéregyház[a] és Hétúr helységeket, az ezenfelül lévő erő pedig a lovasság nagyobb erejével együtt Marosvásárhelyre vonult, ahonnan több lánccsás zászlóaljat előre nyomtak Kuttyfalvára, melynek célja a Kolozsvár és Vásárhely közti egybeköttetést föntartani volt földadata. Az udvarhelyszéki tábor a Kis-Küküllőnek balpartjára, Egrestőfalván alól volt rendelkezésre, Betzmann alezredes és én a székely huszársággal a jobb parton folytatva utunkot. Midőn Héderfája felé érénk, a túlsó parton fekvő Oláhsolymos előtt lövéseket és lánccsások közt nagy zajt hallván, azonnal Betzmannal és a huszársággal a Küküllőt átgázolva a zajongók közibe sietünk. Mire odaértünk, az eseménynek vége lett. A dolog története ennyi a kikérdés után: midőn az említett Oláhsolymoshoz ért volna az előcsapat, az udvarhelyszékiek, különösen ezek közt a magyarzsákodiak néhány fegyveres oláhot a faluból kifutni látának, ezeknek nekirohanva, kiket elérhettek, agyonverték. A helybeli dászkel³⁷ egy-kettővel a toronyba szorulván, onnan egy falumbeli, magyarzsákodi Kedei György és egy jobbagy legényem által fegyverestől kezökben ledobattak, kik mindnyájon szörnyű halállal halának. Innen a népet indulásra serkentve, estvére Bonyhára értünk.

Mert először történt köztünk a további előre nyomulás felől némi terv, alezredes Betzmann, a lánccsások dandárvezére említésbe hozván kettőnk közt, hogy célunk a küküllővári várkastélyt, melyet jelenben a balázsfalvi Comitétől kiküldött Barnucz³⁸ nevezetű oláh praefectus több tribunusokkal és oláh népies erővel tart kézen, megrohanni, bévenni és illő erővel megvakni. Még ezen estve, minthogy ily rendetlen csoport közt valami kevés katonai forma rendet is tartani csak a lehetetlenséggel volt határos, mi ketten Betzmannal egymagunkra tevénk a falu határára, a mély sötétben egy kis portyázatot. Semmi legkisebb neszt még a legtávolabbl sem vévén észre, mi nagyobb örökösre serkentett volna, visszaindulánk a már megneveztem kastélyba, éji szállásunkra.

Ezen estve kérdé tőlem gróf Kálnoky Dénes, az erdővidéki vadász csapatnak parancsnoka, hogy katonai mozgalmunk merre lénd irányozva, mire válaszképpen értesítém, [hogy] lefelé, ti. a Küküllő mentire.

Másnap, azaz október 23^{án} Bernádon keresztül Vámosgálfalvára értünk. Innen, minthogy oldaloslag is az ellenség vidékét érintők, szükségesnek láttam egy kis előre és oldalti csapatnak elhelyezését, mely dispositiót gróf Kálnoky Dénes kérte ki magának vadászai számára, mibe belegegyezvén, másnap reggel, azaz október 24^{én} el is indult.

Sárosi meglepetése a háromszéki vadász csapatnak rendes osztrák katonaság által Klokottán őrnagy vezérlete alatt

Hogy megyénkben szétszórva lakó magyarságot oláh és szászok egyaránt megmegrohanván kínozták, gyilkolták, hallottuk, tudtuk, és hogy azt az osztrák katonaság történni is engedte, azt is tudtuk, habár őket békeidőben a politikai rend fenntartásáért, háborús időben pedig az ország határa megvédéséért a népek és országok véres verítékén szerzett filléreiken hízlalják, de azt, hogy mint tigrisfaj lesben állva éppen ő tegye megrohanásait oly nemzet ellen, mely saját fájának legyilkolását tovább nem tűrhetvén, hogy a katonaság ennek megakadályozására mit se tesz, felkél és kénytelen fegyvert fogni, és ekkor éppen ő minden elsődleges figyelmeztetés nélkül lesben állva rohanja meg ugyanazon a haza érdekében kiinduló népeket, és gyilkolja kíméletlenül [nem gondoltuk].

Nem tagadom, hogy az Oláh-solymoson láncsásaink által történt agyonverés(e) egy-két ottani lakónak is menthető lett volna, voltaképpen ezen tény azonban gyöngítve vélem néműleg azon már többször előidéztem körülmény által, hogy táboraink legnagyobb része rendetlen tömegekből állott, hol semmi fenyték nem volt, de hogy azután éppen a rendes császári katonaság, melynek az erélyes politikai rend fenntartása lesz vala erélyes kötelesség, hogy éppen ezen katonaság egyfelől a rablásokat, gyilkolásokat békésen nézze, és másfelől még ő is minden nép jog ellenes figyelmeztetés nélküli megrohanásokat tegyen, ezt a mindig szájokban hangzó, s mintegy csak általok monopolizálva képzelt lovagiassággal még nem egeztethetem.

Így történt gróf Kálnoky Dénes³⁹ vadász csapatjával Sároson, ki, mint feljebb említém, Gálfalváról kiindulva október 25-én⁴⁰, dél előtt valamivel Sárosra érkezett. Nem kis hibául kellek felrónom részről azon gondatlanságát is a vezetőknek, miszerént megérkezések után Sárosra még csak egy árva figyelő őrt se állítanak ki saját biztonságotokra, pedig nem lehet tagad-

ni, hogy az értelmiség egy csapatban sem volt annyira képviselve, mint ezen vadász csapatban. Itt vala majdnem kizárólagosan Három-Miklósvárszék és Erdővidékinek családi tejfele, ezek közt is csak kik eszembe jutnak említém meg, így például gróf Kálnokyn kívül Daczó Gergely⁴¹, Thury Gergely, mint százados⁴², Gyulai Lajos⁴³, Szörcei László⁴⁴, Bernát⁴⁵, Székely Károly⁴⁶ és Gyárfások⁴⁷ stb. Megérkezésekkor tehát első téendőjük vala cselédjeik által Laci konyháját fölláltítani, és a keleties dolce far niente⁴⁸ közt az étkezést bevárni.

Alig érhető el azonban egynémelyike ezeknek a várva várt lakmározhatást, a faluval átellenben fekvő szőlőhegyből lövéseket hallának, mire fölriadva egy-kettője ezen uraknak, fegyvert ragadva el-kisiete a faluból, emellett fekvő keskeny gyepes térségre, a legnagyobb része pedig a vadászoknak ahelyett, hogy védelemre sereglött volna össze, szétfutva szaladt a szőlőhegyvel átellenben fekvő magaslatokra. Hihető, mert eszékbe jutott azon példabeszéd: „szégyen ugyan a futás, de hasznos”. Gróf Kálnoky Dénes őrnagyi rangjához illőleg lóháton jelent meg a zavaros körülmények ellenére is a védelmezni szándékolt ponton. Hozzá csatlakozának még százados Thury Gergely, de század nélkül, egy pár vadász fegyveres állá még ki, kik arra példával bár et voluisse satis⁴⁹, mennyibe rajtok függött, egyéniségek értékít a többi megfélemlítettekől legalább ennyiben is kitüntették, kik közül egy-kettőnek neve eszembe jutván, íme a történet érdekiért ide iktatom: Szörcey László, Tamási Mátyás, Bernárd Elek, Imets Lázár.

Miközben az osztrákok csakhamar észrevéve a székelyeink zavarodását, gyorsan kezdenek a szőlőhegyben elterülni. Thury Gergely százados, ki az ellenséggel képzelgetni akará a sáncokba bevonult erőnek maga szilárd tartását, hangosan vezénylé a rendájt, miközben az osztrákok tüzelése a falu közt ijedten alá s fel futkosókra élénkület kezdett nemcsak, hanem még egy pár ágyúlövésnek is dörgése még nagyobb zavarba hozván az egész csapatot. Ekkor az egynehány síkra kiállt csatározó is helyesebbnek tartván azon francia közmondást (sauve qui sepeut⁵⁰), bomlani kezdé, s kiki mentette magát úgy, mint kitelhetett.

Betzmann alezredes éppen indultól rendelt vala az egész Gálfalván lévő láncsás tábornak, midőn egyszerre híre fut a tábor közt a sárosi cseménynek. Az indulóban volt más székelyek annyira megrettenének a hallott hírré, hogy azok is vissza kezdenek térni. Közükbe elegyedvén pisztollyal jobb kezemben, nem bírtam semmit kivinni, nagy lón a tolatás Gálfalva közt. Ugron Jánost, Udvarhelyszék 848^{bei} királybíráját⁵¹ és Ugron Zsigót⁵² szintén látám a nép közi vegyülve, kik fenyegetés, sőt érezhető tettelegességek után se valának képesek a népet visszafordulásra bírni. Éppen midőn

egy kemény székelyt egy visszaforduló tábor élés székerről a nagy tömeg közt verések közt lerántani igyekeztén, érkezék Ugron János is segítségemre, de mindhiába, mert minden kitelhető módóni tettelegességünk után se érthettünk sikerhez.

Az egész tábor a Küküllő hídján átvonula, és azon téren, mely Mike és Gálfalva közt vagon, letelepedék. Ezekután anyagilag s szellemileg elfáradva bemenék szállásomra Földváry Ferencnek⁵³ udvarába. Itt látám a sárosi eseménynek egyik hírmondóját, Székely Károlyt, kiről megjegyzem, nem kis veszedelmek szorongatta helyzete lehetett, mert annyira kifáradtan és elizadatan soha – tán még 3 éji tánc után – se láttam magamat. Mintha egész ölzetével valamely folyót úszott volna át, úgy nézett ki.

Betzmann alezredes, ki a történeteket hallá, mondá nékem, jó lenne az események helyen egy őrszemlét tartani, mire én azonnal nyeregben lévő lovamot előhozattam, és Nagy Pál nevű huszárommal, kivel előbb fegyvereimet rendbe szedtetém, ketten kiindulánk a Gálfalva felett menedékesen fölfelé nyúló hegyoldalra, a Sáros feletti szőlő felé tartva, melyet Törökhegynek neveznek. Midőn a hegyerincen elvonuló szőlőgyepűhez érünk, az átellenében fekvő hegytetőn látánk száguldozni apró csoportokban embereket. Nem tudva, barátok vagy ellenek, legényemet meghagyva a gyepűnél, kísérem a szeggel vert lábbeli nyomokat, melyek a porban láthatók valának, egész a Medgyes felé nyúló erdőig. A gyepűnél sok töltés papirost elszagatva és üresen láték, a faluban pedig ekkor már mély csend uralkodott. Ezekután újból vissza leszállék Gálfalvára Betzmann alezredesnek a kevés látottakról jelentést téendő.

Az udvarhelyszéki tábornak teljes fölbomlása és pocsfalvi kravall

Később esett csak értésünkre a sárosi vesztesség. A faluban futásban clestek száma alig tehető 8-9 emberre, az elfogottaké szintén 13-14, hanem sokkal nagyobb volt a vesztesség morális értékiben. Nagy rémülést okozott ezen szerencsétlen és vigyázatlanságból történt esemény a tábornak többi részire, annyira, hogy midőn reggel Betzmann alezreddel szemlét tartanánk a táboron, az egész udvarhelyszéki táborból senki mást, mint az Udvarhely városi polgárokat, számra mintegy 300^a, mind fegyverest, a többinek csak üres tábori helyüköt találtuk, kik mindnyájan hazaszöktek, csak azért bizonyosan, hogy hosszas életük lehessenek e földön. A sárosi vadászcsapatnak poggyászbeli vesztessége sem volt kevés, különösen szép hámos lovakra tett szert az ellenség zsákmánya közt.

A dolgok ekkénti szétbomlása közt még e zárta be a katasztrófát, hogy az Udvarhely városi polgárok is okvetlen Marosvásárhelyre kívánkozván elmentek, így az egész tábor, mely a Kis-Küküllő bal partján leindult vala, már most csupán az említettem székely huszárszázados és 56–60 huszárra redukálódott. A vadászok csapata mintegy 60^a olvadva, Donáth alezredes háromszéki fegyveres erejéhez csatlakozott. Így állván a dolgok, Betzmann alezredes elhatározá a jobb parton, az Abosfalváig haladott volt háromszéki erő után vonulni, mire az egy kevés székely huszárság vala még dispositiónkra. E percben Betzmann mint dandár nélküli dandárvezér, én szintén tábor nélküli segéd, éppen midőn indulókészek lennénk Donáth alezredes osztálya után vonulni, csak egyszerre minden oldalról kiáltozni hallók, [hogy] a dragonyos vagy (cherauxlegersek) osztrák könnyűlovások Pocsfalván alól jönnek. Ezen általános lármára fölríadva Betzmann parancsolá „a lovasság előre”, kard az attaque szíjjúra csüngve, pisztolyt rántva Vér századossal ügetve indulánk keresztül Pocsfalván. Midőn a faluból kiérnénk, helyet mutaték Vér századosnak az úttól jobbra helyet foglalni, honnan a szorultságból kijutván az előttünk fekvő ádámosi tért végig szemlélhetők. És mi lőn az eredmény? Az ti. hogy Donáth alezredes a gálfalvi és sárosi eseményekről hallva visszatért, kinek előcsapata, midőn Ádámosból ki debonchirozott⁵⁴, ezt néhány szerteszt koválygó székely megpillantván ellenségnek vélte, miről mi már felállásunknál azonnal reaismertünk. Leírhatatlan azon valóban furcsa helyzet és páni félelem, mely a székelységet ekkor elfogta, úgyannyira, hogy midőn az említettem kevés számú székely huszársággal sebesvágatva Vér György és általam vezetettve, egy kisebb dombon fekvő helyes állásnak határozottan helyet elfoglalnók, több gyalog székelyek még a hegy ormán léve saját lovasságuktól, ti. tőlünk is megfutamlottak, mi valóban inkább nevetésre, mint bosszúságra szolgált okul néhányunknak. Itt legalább azon gyergyói 1/2 lovasszázadnak Vér György alatti bátor magatartását méltánylattal kell fölemlítenem.

Minekutána Donáth alezredes is közelebb érkezett, rövideden elhatározók, [hogy] mennék által a Maros völgyibe Erdőhát és Gyulason keresztül Ugrára. A mintegy 1200 főből álló csapat megkezdé tehát vonulását. Erdőhátra jutván célszerűnek véltük a sereget kinyugtatni. Minden intézkedések már az éji táborozásra megtétettek vala. Éppen midőn estelednék, megint – mint valami telegraph – végigfutá a táborat azon szó, hogy rossz az állás, mindenfelől könnyen megrohanhat az ellenség. Nem sok idő kelle arra, hogy az egész tábor minden parancs nélkül fölszedé sátorfáját, azaz éléstársnyáját, és megindula. A csapatokat Vér György székely huszárai zárták be. Mi is Betzmannal

ezekkel vélők tartani. Így mi hárman, midőn a legnagyobb csendben mennénk, gyakran nem egy élc frissite föl levertségünkből. Egy lábát alig cipelő székely is semmi kincsért, bármennyire bajos volt legyen is me- netele, el nem maradt volna.

Mondám egykor Betzmannak, drága pénzen megfizetnék most bár csak két ágyúgolyót e csapat kö- zé, valamelyik hegyoldalról, hogy látnám azon nagyszé- rű szétfutását ezen most rendesnek látszó menetnek.

Éjfél utáni 1 órakor Ugrára szerencsésen megérkezvén, ki-ki elszállásolá magát, mint lehetett. Betzmannal a gróf Haller-féle udvarba mentünk. Másnap reggel Betzmann azon tervét közli velem, men- nének be Vásárhelyre, és jelentenők a fővezérségnél dol- gaink sajtyszerű állapotát. Szekérbe ülve tehát Betzmannal bemenénk Marosvásárhelyre, ahová meg- érkezvén hallám, hogy míg a mi expedíciónk a Kis- Küküllő mentin csütörtököt vetett, ezalatt egy csapat székelység a Mezőség felé egy kis diverziót tett az ottan már nagy mérvben gyülekező oláh táborok ellen, minek eredménye csak annyi lett, hogy midőn Gerebenes felé érne a székelység előcsapatja, a falu innenső házaiból néhány lövés történt a székelységre, mire a falu azonnal megrohanva lőn, és mintegy 18 számmal legyilkolat- tak, és a falu nagyobb része, és nem tekintve még a magyar udvarokat is, fölperzseltetett.

Donáth alezredes és dandárparancsnok halála. Hadi utasítás haditervvel egybekötve Dorsner ezredes és Betzmann alezredes dandárparancsnokok számára

Vásárhelyre megérkezésünkkel hallók csak azon kellemetlen hírt, hogy a dandárával Ugrán ma- radott volt Donáth alezredes a kolerába elhalt, mely gyászos esemény Betzmann és engemet is ismét vezényletre juttatott, alezredesem ugyanis a haditanács rendeletéből most már a háromszéki erő feletti parancs- nokságot vevé át. Egyrészt mint a haditanács terve szerént, melynek cheffe⁵⁵ Sombori és Berzenczey László urak személyében egyesült főhadsegéd és terv- készítő Gál Sándor nemzetőr százados által nem annyira papirosan, mint fülbe súgva⁵⁶ utasítottunk jövő had- mozgalmaink felől.

Feladata tehát az elhalt Donáth alezredes, most Betzmann dandárparancsnoksága alatt álló sere- gnek lett a Maroson átkelni Kerelónél⁵⁷, és a jobb parton a Mezőség szélit kikutatni (clairer⁵⁸), az oláh csopor- totok szétosztatni, ezáltal a hadi főszállást, Marosvá- sárhelyt, s annak különösen örökké révedező nyárspol- gárait az oláh megrohanások ellen biztosítani.

A csíkiak Dorsner alatt szintén egy diverziót⁵⁹ Marosvásárhelyről ugyan egyszerre valának téendők

Mezőmadaras, Szabéd, Bazéd és Toldalag felé, ami- közben Sombori ezredes az egész hadzömével colon- nokban⁶⁰ a Marosvásárhelyről Maros balpartí úton Szászrégen felé vonuland.

Oroszhegyi születés(ű) Jánosy egykori nyugal- mazott hadnagy⁶¹ hasonlóképpen utasítást kapott mint- egy 1200^a menő láncsás és puskásaival a Kis-Küküllő völgyiből Szovátánál majdnem járatlan utakon a Nyá- rád-főnél⁶² keresztül hasonlólag Szászrégennek tartani. Ezalatt Pünkösti Pál nyugalmazott huszárszázadosnak⁶³ a radnóti várkastély, báró Apor György és Sebesi Istvánnak Kutyalva, a kutyalvi hajóhíd és Maros- ludasnak stratégiai megszállása volt megparancsolva.

Szemben a Maros folyamával induló sereg feladata volt körülkeríteni vagy pedig egy döntő ütkö- zetre bírni Urbánt⁶⁴, a Maros mentin lévőeknek a jobbra- balra szemtelen oláh csoportokat megfélemezni és a köz- lekedést Vásárhely és Kolozsvár közt nyitva tartani.

A mozgóra tett erőnek körülbelüli létszáma és azoknak fölosztása

I^{ad} Hadtest Sombori Sándor ezredes és szé- kely tábor fővezérnek közvetlen vezénylete alatt:

Udvarhely városi polgárok jobbrészint[] szu- ronyos fegyverekkel ellátva	300 fő
Marosvásárhelyi polgár nemzetőrség, ezek közt szuronyos fegyveressel 60	400 ⁷⁶⁵
Szitáskeresztúri nemzetőrök vadászfegy- verekkel	30 ”
Kis-Küküllő megyei nemesség vadászfegyve- rekkal	18 ⁷⁶⁶
Udvarhelyszéki láncsások. Őrnagy Ugron Lázár ⁶⁷	900 ”
Marosszéki láncsások, mindenféle csöselék botokkal, vasvillákkal	600 ”
	összes 2248.

2^{ik} Hadtest Dorsner ezredes alatt:

5 század csíki székely szuronyos fegyverek- kel	600
12 ^{ik} zászlóalj fiatal újoncokból őrnagy Balázs Emánuel szuronyos fegyverekkel	700
2 láncsás zászlóalj Sándor László ⁶⁸ és Kováts Ignác ⁶⁹ főhadnagyk alatt	1600
	összes 2900 fő ⁷⁰

III^{ik} Hadtest Betzmann alezredes alatt:

A 2. székelyek azaz a háromszékiek 1 zászló- alj szuronyos fegyverekkel	315 ”
Gróf Kálnoky Dénesnek erdővidéki vadászai- ból	70 ”
	összesen 385 fő

Lovasság a 15. újonnan szervezett Mátyás ezredéből Pécsi főhadnagy⁷¹ alatt:

Összes létszáma tehát az Urbán tábora elleni operations Corpsnak 5533 főre gyalogokba, 436 főre lovasokba számíthatott. Ha ide vesszük még a Jánosi hadnagy⁷² alatti sóvidéki erőt, 1200 főből állót, ekkor az egész erőt 7169 [főre] számíthatni körülbelül.

Eredménye a különböző utakon egy irányba elindult seregek működéseinek

A Betzmann alezredes parancsnoksága alatt álló csapatok, minthogy ezeknek leghosszabb utat kelle átvizsgálni és hátra hagyni, Ugrára visszaérkezendőkkel azonnal mozgóvá tétetett. Átkelvén tehát Kerelőnél a Maroson, Mezőpete, Uraly, Kapus⁷³, a Lőrinci-pusztá⁷⁴ és Gerebenesen⁷⁵ keresztül Mezőbándra minden különös esemény nélkül akadálytalan folytatá útját. A nap alkonyán Bándra megérkezvén, Bánd északkeleti része felé az előőrököt Jüngling nevű hadnagy⁷⁶ alatt kirendelém. Történt, hogy Betzmann alezredesem fölszólítván engemet vacsora után, mindjárt őrvizsgálatra menénk. Mély sötétség borította a földet. Midőn a faluból kiérnénk, gyanítólag egy pár száz lépésnyire a jelszóadásra föl fogunk szólíttatni, előbb a kijelölt őrhelyekre jutánk. Egy árva lélek sincs, erre visszatértünk, és a falu szélén fekvő gróf Kálnoky-féle udvarlakban gyertyavilágot látva bemenénk, s íme, legnagyobb meglepetésünkre az előőrsre kirendeltem volt osztrák hadnagyot katonáival együtt itt látjuk lakmározni. Ily hanyag kötelességteljesítésről nem egyszer károson emlékezhetik egykor nemcsak a székely, de sőt a magyarországi hadjárat is. Az illető tisztnek kemény megfeddése után az előőrsi szolgálatra rendelt csapat kiindult helyét elfoglalni.

Másnap, azaz október ...⁷⁷ a reggeli étkezés után a sereg megindult Harcót⁷⁸ felé, mire délutáni 3 órakor a keskeny völgyből, mintegy délutáni 1 órakor a Maros partja mellé Várhelyen⁷⁹ alól ki debouchirozott⁸⁰. Ugron Lázárnak a térségen mintegy 800 láncsásból álló zászlóalja, kik közt, ha emlékezem, mintegy 40⁸¹ való vadászpuskása is volt, fel vala állítva.

A láncsás zászlóaljat megkerülve folytatók Várhelyig⁸¹, ahova még nap alkonya előtt megérkezvén, azonnal egy egész század fegyveresekből álló előőrséget kirendeltem legyező módjára részint a Mezőség, részint szántlagosan a sárpataki erdő felé, főhadiszállásunkot a hegyen álló nemesi udvartelekre tévén.

Mintegy esti 10 óra után őrszemlét akarván tartani, Betzmann alezredes parancsolá nékem, hogy ötöt kövessem. Ezért tehát minekutána minden ember a napi fáradalmaitól, azokon kívül, kik aktív szolgálatban nem valának, nyugalomra hajták fejüket, megindulánk csupán ketten gyalog. Az udvartelek kimenetelénél balra fekvő csűrös kertben tüzet vedénk észre csillámlani. Mindketten berohanánk. Amint kivethetők, a bogarak

dongásából, tehát valaki e disciplina nélküli seregből méhkaszt vervén föl, azt épen a legalkalmatlanabb helyen veré fel, ti: az asztagok mellett, és szalmakazalok közt. A tüzet kioltók, a tettes észrevevén a sáfrán illatját, elillant anélkül, hogy kilétit kitudhattuk volna. Ugyanez alkalommal vedém egyszersmind észre egy jól fölszerelt szürke huszárlónak, még kantár is fejébe, ide s tova nyargalását, mire azonnal reamlékeztem, hogy kié legyen. Úrházy György Mátyás ezredbeli tizedesé volt az. Erre visszafordulék az udvarházba, hol tiszték és nem tiszték itt-ott a nagyszobában kényelmesen alvának. Úrházy György ezek közt lévén, katonásan megkereszteltem, de víz nélkül. Furesza dolog is volt az csakugyan, hogy ezen időben sok cikk-és rossz versíró azt gondolta, hogy egyszersmint jó katona is, pedig héj, nagy különbség van a kettő közt sokszor, bárha nem is lehet mindenkor. Lehet valaki igen jó csizmadia, de azért rossz szabó.

Kossuth Lajos is azt hitte, hogy mert híres szónok, tehát jó politikus, s pedig nagyon rossz volt, mint az eredmény keservesen megmutatta, s pedig ki tudja, talám még azt is hitte, hogy ő katona is, pedig osztán már még embernek is poltron⁸² volt. Legnagyobb szerencsétlensége bukásunknak szeréntem nem a muszka, hanem kötelességeink nem teljesítése volt, mit ha minden magyar katona egyről-egyre pontoson és ihletettséggel megtesz vala, a csatáknak is más fordulata lesz. Végre kénytelenek a hatalmak azt a föltétlen szót is föltételekre módosítani, és ma nem volna a nemzet Európában a nemzetek sorában kénytelen magát megsemmisítve látni.

Dorsner dandárvezérének a Mezőségben működése

Mint később értesültem, e dandárparancsnok Mezőmadaras stb. Toldalag felé vivén útját, itt-ott némely nádasokban és bokros helyeken szintén kutatásokat tett. Eredménye lett némely elbújt oláhokot láncsára hányatni és némelyeket agyonpuskáztatni.

Sombori ezredes és fővezérének működése

Ezen fővezér minden különös esemény nélkül hadtestjével az országúton per⁸³ Cigányszentgyörgy, Ernye, és Sáromberke felé folytatá útját.

Sárpataki előőrsi csata

Október ...⁸⁴ gyönyörű őszi nap volt. Ha a letarolt mezők és rétek meg az elsárgult s hulladozó falevelei ne figyelmeztessenek az év szakára, azt gondoltam volna, hogy a legszebb nyári napok egyikére virradtam.

A tábornak reggelizése után indulót vezetett Betzmann alezredes, mindketten lóra ülénk, és a kis sereget megindították, minékutána egy szakaszt Gyárfás Lajos nevű alhadnagy⁸⁵ alatt, kézdivásárhelyi fegyveres gyalogokat előcsapatnak a sárpataki erdő felé elindították.

A had zömét tette a már osztályoztam volt 315^{hó} álló rendes háromszéki gyalog zászlóalj, ezek után jött a 36 főből álló fiatal 15^k ezredbeli huszár-csapat Pécsi főhadnagy alatt. Ezek után a poggyász-szekereknek végtelen száma, melyet megjegyzem, nem hadi, hanem zsákmány szekereknek kell gondolni, minthogy már ekkor a székelység jól-rosszul, elég az, hogy mindenféle zsákmánnyal majdnem túlságosan terhelve volt, ami aztán a sereg demoralizációját is nagy mérvben előidézte.

Midőn a leírtam rendben, a sík magaslaton szinte már az erdőt megközelítőnk, azon észrevételel intéztem Betzmann alezredesemhez, „*nagyon megapadt létszáma a sorba álló katonaságnak*”, mire alezredesem válaszul „*mert nagyrésze zsákmányolt szekere-in ül*”, erre mondtam, „*leszállítom én őket mindjárt*”, s ahogy lovamat megfordítottam, újból magához szólította alezredesem, mondván: „*csak el akarok búcsúzni magától, édes kapitányom, mert én magát életbe többé viszonlítani nem fogom*”.

E szavaiból Betzmann alezredesnek következtethető, hogy mily disciplinált sereggel volt ügyünk, én azonban nem gondolva a jövővel, sarkantyút adtam lovamnak, s mint az első szekeret elértem, nem kis életkockázattal a négy rajta levő székelty, egyiket közülök egy csapással az első ülésről a szekér alá ejtve leszállítván, a többinek leszállítása azután igen kevés bajba kerülven.

Minekutána a sereg már megint jól fölzaparodott, minden szekér leürítése után kardomot hüvelyébe rejtven, lovamnak sarkantyút adék. Egy-két patanáására lovamnak hallám kardom élet hüvelyéből kisünni, a magasba röpülve tarték netalán fejembe fúródják, mire megállván hátra tekinték, és kardom egyenest áll a földbe felszűrődva. Leszállék lovamról, kivonván a földből, épen találtam, és hüvelyébe rejtem, utánvágatva akkor az éppen sárpataki erdőbe bevonuló csapatnak, elértem Betzmann alezredeshez. Megérkezvén, nagyon örvendeni látszott, s csak ennyit mondta: „*magának ördöge van*”.

Alig tevének így egymás mellett néhány lépést, az előcsapatról szaladva látánk egy altisztet felénk jönni, jelentvén, az ellenség az erdőn belőli térben van, mire azonnal parancsolatot kapék annak állását, számát megvizsgálni és jelentést tenni. Betzmann alezredes eközben zászlóalját állította rendbe. Az előcsapathoz előlovagolván, ott lovamról leszállék, s úgy találtam, hogy az Urbán serege, mely a Maros mentinek jobb partján lefelé volt vonulandó. Gyanítólag a mi menetünket is

ugyanottan képzelé bekövetkezőnek, és azon oldalmenetünkre az erdőből nem számított. Észrevéven azonban előcsapatunkot, azonnal a csapatnak farkát képezte fővé, állott pedig ezen előcsapatja mintegy 2000 lánccsás és vadászpuskás és 1/2 század rendes oláh ezred, felszabad cordon jágerekből, a tiszték közül mintegy 5[-öt] láttam lóháton.

A csata elfogadására tehát az ellen úgy állott fel, hogy annak háta a Maroshoz támasztva, a lánccsások és puskások nagy csoportja pedig mindkét oldalról a sorkatonaság által bezárva, jobban mondva őrizve, nehogy elszaladhasanak, mert hátok megett a Maros, elől pedig szembe velék a székeltyek. A csatározók puskás és sorgyalogságból széles vonalban volt[ak] a had zöme előtt elnyúlva. Ilyen rendben fogadott tehát minket az ellenség.

Részünkről azonnal, mihelyt szemügyre vettem az ellenség állását, és vissza jelentést tettem, azonnal csatárlánca osztottam fel a Gyárfás hadnagy alatt 1. szakaszból álló gyalogságot, magam személyesen is gyalog közökbe állva, dobszó mellett, minden lövés nélkül szembe indultunk. E katonás magunktartása által úgy látszott, a lóhátos tisztjei az ellenek nem kis zavarába jöven, tanácsosabbnak tartották a Marossal szembe megindulni, mire a csatározók tüzelése is ellenség részéről megkezdődött, de minthogy a távolság még köztünk igen nagy volt, nem tartottam célszerűnek vi-szozonni, és így mi csak pusztán dobszó mellett mindig elébb-elébb nyomultunk. Eközben lovamat vezetékem utánam vezető huszáromtól hátra izenék, ki seregével még mindig az erdőben (masque) takarva volt, hogy a lovasságot küldené Sárpatak felé a futó osztrák tiszték elcsípésire. A derék Pécsi egykori vörös csákós hadnagy, aki már a francia háborúból szerzett érdemjellel bírt, kis csapatja, fiatal huszárai élén kirohan az erdőből, reám figyelvén, ki kardommal intém a vonalat, elég bátorság és ügyességgel ugyan, de rosszabb lovakkal, mint az osztrák tisztéké (mert ezeknek ezen zavargó időbe könnyű volt az erdőlyi magyar urak méneseiből gyors és nemes lovakra ingyen szert tenni), a menekülők után hasztalan száguldott. Az ellenség csatározóitól mintegy 250-300 lépésre valánk, midőn Betzmann alezredes zászlóalja elin lóháton, utána gyönyörű rendben (Colonne) szakasz csapatokban vállra a fegyvert, dobszó mellett hátratekintve megpillantók, mire az ellenség megfélemlévén, rendes katonáit szakaszokba törvén, jobbra átot hallám vezényleni, erre székelty csatározóink bátorságot nyervén, kiáltám: „*szuronyt szegez! és rohamra*”. Egy lövés nélkül indulának a csatározók az ellenségre. E közben legényem magával vezetékem hozott lovammal oda teremvén, felülék, pisztolyt ragadva indulék az ostromlókkal a megfutalmott és szétbomlott sereg közli. Nem soká tar-

tott a már nagyban folyt gyilkolás, midőn ordítások közt látám hátom megett a feljebb említettem szép rendben látott volt seregit Betzmann alezredesnek szintén szuronysegezve az ellenségre rohanni. Lovammal együtt az öldöklés közepire sodortatva szemeim gyakran fordulának Sárpaták felé, gondolva netalán véletlenül ellenségi lovascsapat által meglepessünk.

A székelyek ügyességét, gyorsaságát az ember emberreli verekedésben gyermekkoromban is köztök élve bámultam, e mai összecsapáson azonban még eddigi tapasztalataimot is túlszárnyalták, csak azt a fatális löpört ne találják vala föl, talán örökös mellékneve maradt volna e nemzetnek siculi genus hominum belliosissimum⁸⁶. Egy negyedórát az összecsapás alig tartott, és 93 halott lélektelen hevert egy kis térségen. Egy székelynek mesteri vágását említem meg itten többek közt. Történt ugyanis e zaj közt, midőn e nagy tömegben csupán egyedül valék lóháton, mindig beljebb-beljebb hatolva a Maros partja felé, hová juhok módjára omlék az oláhság a víz árjába, egyszerre kiáltást hallék az ellenkező oldalról, mint amerre éppen figyelmem volt, s midőn odatekinték, alig 4 lépésre egy engemet célba vett cordon jágert láték fegyverit reám irányozva elsütni. Hogy a jáger rosszul lőtt, azt bizonyítja e történetírásom, látva azonban, hogy a lövésire el nem estem, erre nekem rohant, s szuronyos fegyverével akart leszúrni, de ez sem sikerült kardom szerencsés védelme miatt. Kölcsönben én viszonzám azt néki a baloldalába, mire ugyanazon székely, ki engem a veszedelemre előbb figyelmeztetni kívánt vala, már oda érkezvén, kardomat a polák⁸⁷ oldalából még ki se ránthattam, midőn hátulról láncsájával oly hatalmas csapást ad ugyanannak fejére, hogy a koponya, mint egy meghasított disznódinnye, tökéletesen kétfelé válva, bizonyosan lehet állítani, hogy előbb meg volt halva, mint leesve, azaz állva holt meg.

Ilyen és ehhez hasonló csapásokat nem egyet lehetett látni az elesteken.

Ezen csatának folytán az előbbi esethez még egy hasonló szerencsés eseten mentem keresztül, kinek azonban rossz célzását balhüvelybe lecsapásával büntettem meg, és foglyommá is tévén, Betzmann alezredesnek ajándékoztam, kit, úgy tudom, mint szolgája, élete hosszágig szolgálta.

E csatában ki kell különösen a közlegénység és altisztek bátorságát emelnem. A tiszt urak közül Betzmann alezredest, kit szintén a gyilkolások kissé gyérültével az összebomlott sereg közt láttam. Foglyomat éppen még e zajban magammal lovam mellett védőleg vivén, ugyanitt által is adtam, továbbá azon fiatal csatározók hadnagyát, Gyárfást, huszár főhadnagy Pécsit, mint olyan bátor tisztet, ki kevés lovasával a célba vett volt lovas osztrák tisztet üldözésében célt

nem érthete, Sárpaták végénél a Marost 9 legénnyel átgázolta, és az ellenség menekülő táborát szembe találván, egészen a kifáradásig vagdalta őket. E fiatal huszárok közül egy közvitétz láttam a jobb partról, midőn az átellenben fekvő parthoz közelednék, egy osztrák főhadnagyot úzöbe vevén, egész a víz partjáig szaladott, és itt a nevezett huszárral szembe fordulván, kevés védelem után látám azt is, midőn a huszár egy csapással csákóján keresztül oly vágást tett, hogy csákö és fő egyszerre kettéhasadván hanyatt belezuhan a Marosba, hol halálát lelé. Neve e huszárnak Sánta, háromszéki születésű.

E csatában különösen a cordon jágerektől nyert fegyvereknek nagyon örvendett a székelység, sőt, láttam a sorkatonaságból némelyeket, kik ilyenre szert tehettek, saját legjobb vont csövű lövészi (Schütz) fegyverekkel is örömet fölcserélni.

Midőn e csatának vége volt, a megzavarodott tábor lassan-lassan rendbe jövé, Sárpaták felé vevők utunkot. Éppen midőn indulnánk, látánk 4-5 főből álló osztrák lovasokat, dragonyosokat Sárpaták végiben állani, azonban mielőtt a tábor megindula, eltávoznak.

Az elesettek számát tisztán nem tudom, azonban hallomás után 93 főre mondották az eltemetőket. Részünkről egy néhány sebesen kívül halottra nem emlékszem, egyik huszár lovának a feje keményen meg volt vágva. A székelység Pécsi huszár főhadnagy és különösen 9 fiatal huszárjainak látására hatalmas éljennel nyilvánítá bátor magokiviselete iránti elismerését.

Ezekután menetünköt Sárpatáknak vevén, midőn a faluhoz közelednénk, Betzmann alezredes a zászlóaljbat balra vonta a falut domináló sík magaslatra (platenn). Ez állása közt és a tulsó magaslaton álló templom közt egy száz ölnyi szélességű völgy vonult le, a tőlünk balra is éppen a magaslatoknak alján fekvő falu felé. Minthogy a tulsó, templom koszorúzta magaslaton népeket látánk bolyongani, azt gyaníttatá alezredesünkkel, hogy a templom és kerítése is védelmeztetni fog az ellenségtől, mire nézve osztrák hadnagy a főherceg Károly ezredjéből és velencei patrícius Beltrámi⁸⁸ nevezetű tisztet, ki kevéssel az esemény előtt a Kolozsvárt fekvő ezredjektől a székely táborba vágyván seregleni, négyen megérkezvén, ezen Beltrámit Betzmann alezredes fölszóltá, ha kedve lenne egy század székellyel a kerítéses templom ostromára. Az említettem hadnagy örömmel fogadá a vezényletet, és rögtön megindula a századdal föladata megoldani.

Egész bátorsággal ereszkedék le csapatja élin a völgybe, innen meg a hegynek gyalogsága élin, de mire félig lennének a hegy oldalában, az oda vonult volt nép szétszaladott, amiközben az ezen időbe hozánk csatlakozott volt egy zászlóalj csíki láncsás volt osztrák főhadnagy és mostani zászlóaljparancsnok

Kováts Ignác⁹⁰ alatt a faluba benyomulva eközben mivelünk egyvonalat tartott. Látván, hogy Sárpaták az ellenségétől ki legyen tisztítva, Betzmann alezredes is Beltrámi alatt lévő századát zászlóaljához csatolván a faluba leereszkedett, és abból kivonulván a falu végén az egész sereget pihenés és rendbeszedés végett megállította Szentivány felé.

Történt ezalatt, hogy csak egyszerre nagy láрма kerekedik, hogy ti. a tőlünk még mindig föl Szentivány felé vonuló sík magaslaton némely futó ellenséget a gyalogság észrevevén, lovasság után kiáltozott, minthogy pedig a lovasság még a falu között volt, kimenék a magaslatra. Azonnal láték is mintegy 5–600 lépésnyire előttem két embert. Fénylő vasok ellenséget gyanítottak bennök. Ezzel sarkantyúba vevém lovamat, kevés idő múlva beérem mindkettőt, mire megszólítám, hogy álljanak meg. Hihető, látva, hogy az egész térségen utánam senki egy lélek követőm nincsen, egymástól szembe megállának, egyik közülök így szólta meg: „no te hunfut magyar” erre neki ugraték s mindkettőt egyszerre láncsájokkal hozzám vágva köztök keresztül síkultam, egy fordulattal kis körben a tőlem jobbról állónak nyakába teremvén, meddig ő körül nézett volna, hogy hová lettem, kardom vasa nyakába mélyen belehaladott. Lovam a csapásra felágaskodván, mint-hogy a vágást kitarítottam, annak nyakgerincibe bele akadván lerogyott és kardomból mintegy jó arasznyi bele törött. Ekkor a másik nem vévén a dolgot tréfának megszalada. Huszár ordináncom⁹⁰ éppen ekkor pillantám meg a távolban, pisztolyomat kilövém a szaladóra, de nem értem, azonban legényem már ekkor oda érkezve a futóra mutaték, kevés időre az is már halva volt. Én visszaindulék a sereghöz, legényem pedig később érkezvén, egy marék ezüstöt mutatott föl, mit az elesetteknél talált.

*Szentiványi csata Urbán osztrák
ezredes ellen*

Ugyanazon a napon, melyen Sárpatáknál dél előtt az előőrsi csata történt, délután Vajdaszentivánnál Urbánnal szemben a főcsata, a táborok vonulása a történt felosztás szerint az országu-ton és Maros balparton a sárpatáki előőrsi csata ellenére is mind akadály nélkül folytatódott Ernye és Sáromberk[e] és Gernyeszeg felé.

Betzmann alezredes szintén Sárpaták végénél a történetek után keveset pihentetett, és indulót rendelt a rossz karban lévő úton Szentivány felé. Dorsner ezredesnek tábora nem látszott, minthogy ő a Mezőség szélén tette útját szintén Szentiván és Beresztele felé, de mindég couvirozva⁹¹, úgyhogy nekünk a centrumban áportu⁹² lehessen minden összeütkezésnél.

Midőn mi a centrumban felültjút Sárpaták és Szentivánnak meghaladtuk volna, Betzmann alezredes a tábort megállítá, és portyászokat küldte az előttünk minden zaj nélkül és szinte üresnek látszó faluba. Csakhogy a portyászok küldetésüköt nem teljesítették, nem mervén a falu derekába behatolni.

Eközben, minthogy állásunk néműleg uralkodott az előttünk fekvő helységen, következőleg a láttér egész Petele–Abafája és Szászrégen felé áttekinthető volt, midőn egyszerre Szentiványon felyül a Maros jobb partjának terén egy hosszú (Colonna) csapatot megpillantánk sebes lépésekkel Körtvefája és Gernyeszegnek tartani. Hihető, Zombori ezredesnek vévén legelsőbbben is észre hadtestét, ezt megtámadni szándékozván, midőn egyszerre megállva, nagy hirtelenséggel directióját megváltoztatván jobbra fordul, és csatározóit sebesen fölözvtva, egész bátorsággal éjszaknyugotnak tartva nyomul. E hirtelen változása manueverinek⁹³ egy percig zavarba hozott gondolatomban, de midőn vizsgálnám a mellettünk balról elvonuló erdős-bokros hegyláncot, és gyanítólag a Maros terire néző toldalagi bokros erdő szélén már fölállva látám Dorsner ezredes dandárját, azonnal tisztában voltam az ellenség hirteleni irányának úgy kell lenni, hogy az ellenség minket a falu fekvése által egy kissé masquirozva⁹⁴ lévén, még ekkor észre nem vett, és így elegendő idő jutott a felállásra.

Betzmann alezredes tehát a már ekkor még egy század csíki fegyveresekkel, 2 zászlóalj láncsás és 2 század 12^k zászlóaljbeli honvédekkel szaporodott seregét ekként állítá fel: a 315 szuronyos fegyveresekből [állój] és jól egyenruházott háromszéki zászlóaljat a falutól éjszaknyugotra egyvonalban jobbszárnyal egy a faluhoz csatol mély sáncolatú szénáskert felső szögletéhez támasztva, ezen zászlóalj arcvonala előtt mintegy 150 lépésre a Dorsner dandárjából és a 12^k zászlóaljból azon időközbe, mely közt seregünk az útról balra mintegy a falu közepe arányáig vonult volna, vonult azon két honvéd század is le az oldalról, és csatározói helyet foglalt. A székelly zászlóaljtól balra és hátrébb állott gróf Kálnoky Dénes székelly vadászaival, számra mintegy 80. Ezen vadász csapatnak és a középhe álló zászlóaljnak távolsági közit egybekötendő állott a 38 számból álló fiatal Mátyás-huszárság, tehát az egész felállásnak kocka alakja volt. A két láncsás zászlóalj utalva volt a faluba levonulni, ezek élén egy század csíki rendes fegyveres, Simó Sándor százados⁹⁵ alatt, ki később a dolgok folyamával köpenyt fordított vala. Dorsner ezredes dandárját két egymással egyenlőn futó vonalban állítá fel tőlünk balra és előre az oldalon, gyalogságának jobbszárnyára szintén a két század lovasságát is akként, mint gyalogságát.

Sombori ezredes mit tett légyen eközben, nem tudom. Az ellenség vezére, Urbán, mint előbb említém

directióját⁹⁶ a Maros mentiről megváltoztatván, attól jobbra fordult, és itt már Dorsner dandárjának irányzott. Midőn azonban Betzmann dandárját a falun kívül megpillantá, azonnal két zászlóalj rendes fegyverest rézsütös vonalban fölállított, mintegy két századnyi rendes fegyverest, úgynevezett lengyelországi határ vadászokat (Cordon Jäger) csatározóknak előküldött, a centruma balszárnyára nagy tömeget alakított, egy század lovasságát, dragonyosokat hadzömének jobb szárnyára és előre küldött, ekkénti fölosztása után hadtestével a falu felett lévő síkságnak vette directióját.

A 12^{ik} zászlóalj századjai a cordonistákkal csakhamar megkezdték a tüzelést. Eközben a faluban is már a két láncsás zászlóalj is a csíki fegyveres századdal bevonulván, egyszerre a felső faluvégin lévő házakban elrejtett volt ellenségtől tüzeléssel fogadtatott. A falu közt a tüzelés mind csak helytállván, valamint a falun kívül is a honvédek az ellenségnek egy arasznyi tért se engedvén, egyforma makacssággal vívott.

Ezt látva az ellenség, lovasságának rohamra adott parancsot, amely valóban is egynehányszor elég vakmerően megkísérettette az előrohanást még annak ellenére is, bárha Dorsner dandárjának egész arcvonala mellett kelle előrenyomulni, amely dandárnak a szárnyán 2 század székely huszár volt fölállítva. Még ezeknek is egynehányszor egészen vonalok közepéig nyomultak előre jobb szárnyokkal, és sem Dorsner gyalogsággal nem nyomul lejjebb az oldalról, sem pedig a huszárság, kiknek, mint százados, gróf Dersveffy [!]⁹⁷ volt osztályparancsnokjok, nem mer reájok lecsapni, mi ha a lovasság által exegnáltatik, bizonyosan más eredményű győzelem lesz. Így tehát a német lovasságnak bátorsága ugyanis nem egyben, hanem egyes lövészeknek a székelységből (Schraf Schütz-eknek) jól irányzott és megszire hordó lövésin törék meg.

Amint említém, a falu közt még nem sokra mehethének sem a csíki század, sem a láncsások. Ekkor Betzmann alezredes, kinek éber figyelmit semmi se kerülte ki, hozzám fordula, ki ekkor a zászlóalj balszárnyán állottam Beltramival. Parancsolá nékem, küldenék be a faluba egy fegyveres századot a székely fegyveresekből, mire válaszolám, hogy nem látom helyesnek e csekély kis erőt még inkább gyöngíteni, mivel csakis, ha általános lesz az ütközet, csakis e háromszázegyhány ember, kikre valamit számíthatunk. Mire nézve azon észrevételt tevém, helyesebbnek vélem a gróf Kálnoky Dénes parancsnoksága alatt álló vadászokat segítségre küldeni, különben is egy minden percben fenyegető lovassági rohamnak szurony nélküli fegyverökkel károsan lettek volna kitéve, mit alezredesem is helyeslélvén gróf Kálnokynak azonnal rendeletet adtam az indulásra.

Hogy gróf Kálnoky e feladatát úgyesen és bátorsággal oldotta légyen meg, arról mellette bizonyít az

eredmény. Mihelyt ő kis vadász seregével a faluba nyomult, a tüzelés azonnal élénkülni kezdett. Az ellenséges fegyveresekkel megrakott házak azonnal megrohantak, a lövések egy kissé elnémultak, a golyóknak a szurony váltotta föl helyét, a gyilkolás a faluban benn átalánossá vált, az ellenség közül ott benn egy se menekült.

E gyors műtéten a székelyek gyorsan keresztül esvén, éppen azon az úton, melynek bevezetésénél eközben a honvédek legelszántabban, habár nagy rendtelenségben folytonosan tüzeltek, akarnának a faluból kidebouchirozni, a honvédek nem tájékozván magokat, a kivonulókat ellenségnek tekinték és azonnal keményen tüzelni kezdték a székelyekre, kiknek a félreértést csakis úgy lehet helyrehozni, hogy szuronyaikra és a tiszték kardjokra fehér zsebkendőt tűztek.

Ezen rövid ideig tartó zavart az osztrák csatározók sok ügyességgel és nagy vakmerőséggel tudták fölhasználni, ugyanis mihelyt észrevették a honvédek zavarát, kik már megkezdének a kétfelőli megtámadás elől nem hátra, de csoportba összevonulni, azonnal, mint a kígyók, minden hompot, minden árkot és földegyentelenséget gyorsan előnyomulva fölhasználának, úgyhogy nagy része a polákoknak nem vala már 30 lépésnél, mindig lebúva hason, mint a farkas, közelebb-közelebb nyomulának, mire a lovasság is már újból rohamot fúvata, úgyannyira, hogy alezredesem, ki megint hozzám fordula, jónak vélé a már tömegbe vont zászlóaljat is az árokkal körülvevett, feljebb említettem volt szénás kerti sáncolatok mögé rejtteni, mire azon kis észrevételem után, ti. ha lehet, ne bontsuk meg a tömeget, mert ha egyszer elszélesztjük a székelyeket, bajosan fogjuk még egyszer sorba állíthatni, ezen ütközet crisisse⁹⁸ azonban szerencsére nem sokáig tartott. Mihelyt a honvédek a faluból kiindult volt képzelt ellenségben a fehér kendőknél fogva székelyekre esmertek, és azok is szintén gyors lépésekkel a mezőre a honvédekkel egyesültek, azonnal a lövés megszűnt, és az említettem már alig 30 lépésnyire előnyomult volt galíciai cordon jágereket szuronysegezve megrohanták anélkül, hogy egy is az ellenségből menekedhetett volna az őket lóháton vezénylő tiszttel együtt, minekutána ennek lova egy lövésre elesvén, melynek lábát oda nyomván nem menekedett, katonáival együtt leszúrattott, agyonveretett.

Látván ezt az ellenség vezére, Urbán ezredes, hadzömét megfordította Szászrégen felé, és gyors lépésekkel, de mindig rendben vonult vissza. Ekkor az ellenség üzése általános lett. Mind a három székely dandárnak tisztjei, valamint Dorsner dandárjának legénysége a csatát egyedül kiállott Betzmann alezredesével egybeolvadva hajtotta az ellenséget a berecstelki⁹⁹ erdőig, hol már annyira besötétedtünk, hogy éjjeli tábornak kelle vonnunk.

A csapatok közül, kik magokat különösen kitüntették, meg kell említenem a 12. zászlóalj 2. századját tisztjeikkel együtt, a csiki zászlóaljnak egy századját, gróf Kálnoky Dénest, vadászaival együtt, Betzmann alezredest, mint vezért és személyes bátorságát, Beltrámi, főherceg Károly ezredbeli hadnagyot, ki a sívító golyók közt csak amúgy sétált alá s fel, mintha semmi se fenyegette volna.

Sajnálattal kell megemlítenem, hogy ez alkalommal, midőn a csata eldöntésének éppen a legnagyobb válsági perceiben volnánk, a balszárnyán állva végigtekinték egyszer a székely zászlóaljon, s csak egyszerre látám, mint mikor a hegyi patak nagyra növe valamely előtte álló dugásnak rohan, és azt megnyomja, s azután kétfelé szakasztva áttör rajta, szakadó félben pillantám meg e zászlóalj közepét is. Mire hirtelen odalovaglék, kardom lapjával kelle a görbe konvex vonalat kiigazítanom, mely alkalommal a konvex vonalnak legszélsőbb vonalát is akként igazítván ki. Kénytelen voltam a példaadásért egy császári főhadnagyot is a már gyakorlatba vett módon helyreigazítani. Egy megfutamlott volt székely fegyverest pedig akkor vevén észre éppen, midőn az a közel lévő sáncon keresztül akara menekülni, lovammal odaugratván, széles lévén az árok, lovam azt át- és éppen a sánc túlsó földhányására kikapaszkodó székelyre ugrani vonakodott, kénytelenítve voltam le szállni, egy kezemben kantárom szíját tartván, a sáncha beereszkedtem, és más kézzel a menekülő székelyt visszarántván, újra a zászlóaljához visszakísértem.

Halottakat részünkről egyet sem láttam, ellenben sebeseket 7[et] vittek hátra a székelyek közül. Ezek közül éppen azon emberre esmertem, aki reggel a sárpataki erdőnél, midőn szekerőkről leköltöztetni szándékozván és ellenszegülni akarván, parancsommak ellenem szuronyt akara használni. Ellenség részről hallomás szerént, ti. egy Szentivánban lakó udvari tiszt után, aki a halottak eltemetésénél jelen volt, 263ra számítható.

A székely tábor Szászrégen előtt

A múlt nap fáradsalmaitól kifáradva, a berectelkei szép erdőben nyugvák ki a táborok fáradsalmaikat reggel nap feljövetele előtt. Én is amott egy terebélyes bükkfának tövében ébredék fel. Egy kevés idő múlva mindenfelé ke-restetve, hallám a parancsot dandárparancsnokaink előtt megjelenni. Ott látám őket, Dorsner és Betzmann több tisztekkel együtt kedélyesen reggelizni. Mire hogy megjelentem, szintén villásreggelit terítének előmbe is. Rövid falatozás után Dorsner ezredes engemet félreszólitván, Betzmann alezredes is követe bennünköt. Az első így szólta hozzám: Urbán meg van már verve, ő kevés ellentállást fog tenni, legfeljebb Szászrégen előtt még meglehet

valami szerencsét próbálni fog, azután Besztercének indulunk. Reményilem, ha ezen földadatot végrehajtottam, a magyar minisztérium tábornoksággal csak jutalmazni fog. Mire én válaszolám: reményilem én is, hogy a jutalmazás kétséget se szenvedhet.

Ekkor már láttam, hogy a tegnapi szerencséje a székely fegyvereknek már az emberek ingadozó szívökben is hódítást tett, minek azon ügyes eredménye lett, hogy jelentésemben Dorsner Betzmannal oly ügyes stratégiai dispoziíót rögtönzött, mely Urbánt minden puskaszó nélkül, úgymondva Szászrégent lövés nélküli föladásra bírta, és Urbán, ki eleinte kora reggel még dispoziíókat tett vala a csata elfogadására, már 9 órakor Teke felé hátravonulóban volt nyakrafőre. Ezen a napon Dorsner dandárjának kellett volna a főbb szerepet átvenni, mivel a tegnapi napon egyetlen lövést se tett tábora. Eszerént 2 láncsás zászlóaljat megindított Berectelke felé oly intentionál¹⁰⁰ [!], hogy minekutána a faluból kiértek, e faluval átellenben fekvő szászrégeni szőlőknek északnyugoti részit vennék hatalmukba, mely sikertől osztán függend a térben és szőlő alatti úton való előrevonulása a csapatoknak. Ezalatt a Maros balpartján vezető országúton Abafája felé aránt tartva, az udvarhelyszéki és marosszéki tábor a Dorsner és Betzmann dandárjaival meg fogja támadni a Szászrégen közti Maros-hídját.

Minekutána a táborok akként, mint kinek a tarisznyájában volt, étkeztek volna, a fenn elősorolt rendben lassanként ki kezdetek fejlődni. Ezalatt Urbán is mintegy 2 század fegyverest a szőlőben és gyeptűje fölött fölállított, a térségbe lovasságot küldött hírt adó őrként előre, de minekutána a 2 láncsás zászlóalj Sándor László császári főhadnagy¹⁰¹ alatt gyorsan megoldta, és a szőlőhegyeknek dominálól pontjait hatalmába kerítette, az ellenség azonnal megkezdte a vonulást, és így mi is a térben a berectelkei patakat átgázolván Szászrégen felé haladtunk.

Közeledvén a városhoz, itt már emlékezem Berzenczey László kormánybiztos, Dorsner ezredes, Betzmann alezredes és más több urak, volt katonák és nem katonákból is valának jelen. A szőlő alatti úton lassan előhaladva, megpillantánk a városból egynehány embert fehér lobogókkal velünk szembe vonulni, mire megállánk őket bevárandók. Megérkezvén, hódolatokat nyilvánították a magyar kormány iránt. Dorsner ezredes, kinek balján állottam, következőleg tevő a városhoz követelésit: a 12^{ik} zászlóaljat kötelesek lesznek egészen egyenruházni, a székelységnek fejenként 10–10 forintot papírpénzben fizetni, és a Mátyás lovasságnak 27 remonda lovat¹⁰² adni. Később a pénz csakugyan bizonyos summában meghatározott, mire ezennel nem emlékszem, ezen felyül a tábornak addig, míg tartozásukat kiszolgáltatták,

élelmezésök ígértetvén egyszersmind nékik, hogy a legénység be nem fog bocsáttatni. A határidője a sarcnak délutáni 2 órára volt határozva.

A tábor több vonalakban azonnal szép katonai renddel föllállították, a székely huszárók közül egy szakasz őrszemekre föl lőn állítva a tábor felé, földadata lévén senkit tisztén kívül a városba be ne bocsátani.

A feldúlás büntetése alatt meghatározott volt 2 óra eltelék, midőn újból fölszólítás intéződéek a városiakhoz, de ezen időt ők inkább a menekülésre, hogysen a követelések teljesítésére használták fel.

Én, ki személyemre a katonai kórház látogatására mentem vala, itt találék egynehány marosszéki nemesembert összevissza verve, gyógyítás alatt. Valának néhányan a chevauxlegersok közül is sebekben. Bemenvén, az orvost előszóltám, mindenkinek vigasztaló szavakat nyújték, és az orvost fölszóltám, ne nézné egyiket ellennek, hanem mindegyiket embernek, s mint ilyeneken egyaránt igyekezék segíteni. Lovamat azalatt egy régi szolgáló vezetgeté a német lovasságtól. Ezek után felülék lovamra, és beljebb lépteték a város utcái közti egyedül, minthogy eddig még e városban nem jártam, szemügyre kívántam venni.

A délutáni 2 óra határidő már eltölt vala, a lakosság még füleit se mozdította a szoros és katonás követelésre. Mintegy délutáni 4 órakor a városban nagy zaj támadt. Hozzával szaladván egy magyarrégeni magyar ember, ki éppen a piacon lévő volt Urbán szállása előtt állongtam, és éhes létemre egy katonai profontot kezem közt tartva belőle jóízűn falatoztam, jelentvén helységüknek gonosz kezek általi fölgújtását. Körültekinték, és egy vastag piros szászt, akit a reggeli küldetésekor a város nevében a küldöttség közt láték, azonnal fölszólték vízoltóját a városnak küldené a magyarrégeniek segítségére. A szász lassú és közömbös magaviselete által nem látszék nagy részvéttel lenni a magyar helység iránt. Egy kissé neki agyarkodva német flegmájából fölriasztám.

Ezekután látám Sombori ezredest is a város közt Berzenczey Lászlóval, kikkel találkozva mondák, hogy a lovasságot, minekutána a szászok még a pontok teljesítésire meg nem jelentek, be fogják szállásolni. Így történt tehát, hogy a székely huszárság szép renddel be is vonult és szállásait elfoglalta november 1st napján délutáni 4 és 5 óra közt.

November 2^{án} reggel én, ki azon éjjel künn a táborban haltam, hallám, hogy a zászlóalj az azon parancsot kapták, miszerént a szászok semmi pontot nem teljesítvén, a város kiraboltassék, és pedig a csapatoknak némi elsősege gyakoroltassék. Eszerént 2 zászlóalj láncsás a város végire előrement rendes tömegben, innen 2 század beküldetett a kirablásra, meghagyatván

olyan házakot, melyben a lakosság hon találtatik, semmi kárt el ne követni. A zsákmányt, mit a seregek kihozának a városból, künn mind egy rakásra kezdék gyűjteni. Ekkor magam is benn a városban, délfelé lévén az idő, ebédelni bementem. Hallám a tiszteknek nagy száma rendes ebédre talált, fölmenék tehát én is a vendéglőbe, de már minden étel végefelé járván, egy kis utóriskása leveshez juthattam csakis. Ebéd után lemenék az utcára, s midőn a piacon a májori szállással szemben fekvő emeletes házzal szembe állanék, melynek alsó, az útra kinyíló boltajtóban felvezető grádicsokon egy székelyt láték a boltos által, egy fiatal szőke ember által kivettetni, mire az ajtó bezáratva rövid időn ugyanazon háznak fedelin füst közt lángot láték föllobogni, amelyről csakhamar a sűrűn egymás mellett fekvő épületekre is átverdesett, mit a székelység megpillantván, csakhamar mintegy jel gyanánt tekintve, több helyen ugyan egyszerre fegyvereit a száraz zsendely fedelekre kilődözvén, általános tüzet gerjesztett.

Minekutána a tűz általánossá vált, a városnak majdnem minden utcáin én is kiindulék abból egy keskeny mellékes utcán. Midőn mennék, nagy sikoltást hallék, mire láték egy székelyt holmi posz gúnya nemekkel szaladni, utána egy városi polgárt siránkozni. A jelenetre sikerült a székelyt megállítanom, és a káros polgárnak gúnyáját visszaadatni.

Éppen midőn a katonai kórházhoz érnék, látám az utcára kivette és meggyilkolva ugyanazon lovas német katonát, aki tegnap a kórházi látogatásom közt lovamot tartá, és még megajándékozta vala, kinek látására elgondolám, mennyi áldozatja esik egy ily rendetlen, de annál borzasztóbb háborús időnek. Alighogy a táborba kitértem, mindenfelől indulót hallék veretni, mire az általános elvonulás Szászrégentől megkezdődött.

Szászrégenben első napján történt még ugyanis az, hogy Magyarrégenben elbújt volt polák katonákat fogtak el, kiknél Urbán rendeletét találtak azon tartalommal, melyben figyelmezteti a Sárpataknál állott volt tisztet, hogy a katonaság közt terjesszék azon biztató hírt, hogy Bukovinából Várdéner¹⁰³ tábornok egy dandárral minden órán meg fog érkezni, és ne féljenek.

Visszaindulás Szászrégentől Marosvásárhelyre

Amint fönnebb említém, november 2^{án} már megindultunk Szászrégentől Abafája felé. Éjjeli szállásunk egy kis erdős bokros helyen volt. Hányavetődésem közt Hollaky Józsi¹⁰⁴ rokonomhoz vetődtem, ki úgy látszik, még e kellemetlen helyzetnél fogva is úri módon volt ellátva. Előbb jó vacsorával, azután

vastag daróc pokrócokból ellátott kényelmes ággyal látott el.

November 3^{án} utunkot tovább folytattuk Sáromberke felé. Közeledvén a faluhoz, valaki jelenté nekem, hogy a székelyek gróf Teleky Ferenc¹⁰⁵ híres ménesire kezet akarnak tenni, minekokáért azonnal portyászokat küldék ki, és a székelyeket rendreutasítám, a ménest pedig benn őriztetni az udvarkertekben megparancsolám.

Én részemről még ezen a napon bementem Marosvásárhelyre, ott nagyobb testvérem, István házá-nál hálván, másnap reggel a rendetlen városban körül-tekinték.

Mintegy délutáni 3 óraker hallám ti. novem-ber 4^{én}, hogy a Betzmann tábora a városba érkezendő. Elibök lovagolék, a Szent György utcában szembe találva, a barátok kolostora előtti téren Betzmann alez-redes főállítá a zászlóalját, s éppen midőn azon közös megegyezésökből a tisztikarnak történt határozatát sorolná elő, ti. hogy a székelység most egyelőre haza fog bocsátatni hazájába, és azután a célszerűség végett újraszerveztetni további operációk sikeresbíthetése vé-ggett, történik egynéhány lovasnak az úgynevezett Poklos utcán fel tele torokkali kiáltása: *Az ellenség itt!* – sebes vágatva a piac felé tartván.

*Marosvásárhelynél a székely tábornak
szétkergetése november 5^{én}*

Betzmann alezredes a kellemetlen helyzetet kellőleg fölfogván, beszédét a hazamenetelről félbe sza-kasztá, s csak egyszerre félbalt vezénylte a már örömoeket nyilvánító székelyeknek hazabocsátások fölött. A szé-kelység egész leverten, s nem kis békétlenség közt indu-la meg a vezényletre. Betzmann zászlóaljának élin én követém vezéremet. Midőn a város végire épp a bitófaíg rugó keskeny kis gyümölcsös kerthez érünk, megállítá a zászlóalját, minthogy az emberek még étlen voltak. Egy századon kívül a többit visszabocsátá a városba, ezen századot pedig előőrsre rendelé Nyárádtő felé. Eközben már a nap is még rövidülvén alkonyulni kezd vala. Végeztvén a ki- és föllállítás egyes őrszemekkel is, magához szólított alezredesem, mondván, mennénk be ketten a városba az őrt álló legénység számára kenyeret keresendők (mert csak így tudtuk az őrtállásra rávenni).

Mire a városba érünk, már alkony volt, házról házra tevők tehát kenyér utáni hajhászásunkot. Össze-sen hárman voltunk: az alezredes, én és legénye. Any-nyit amennyit főlhajthattunk és elbírtunk, kicipelők a táborba, és fölosztók. A kis gyümölcsösnek silány vessző- és tövisgyepűből kis csillámló tüzet csinálva, köpenyünkbe körüle ledőlünk. Az eső is gyöngén hul-logatva, így virrasztottuk ki az éjet, midőn alig virrad-

ni kezdett. Betzmann alezredes megtudá a portyászok-tól, hogy az ellenség Nyárádtőnél, a Nyárádnak bal partján a Maros felé el van nyúlva, sok mennyiségű ággyúval és lovassággal ellátva.

Aki az eddigi történelmi töredékeim folyamát figyelemmel olvasandja, ujjmutatás nélkül önként rá-akad szeme azon veres fonalra, mely e beszéleek töme-géből legkiváltképpen kéri.

A demoralizáció következtében való engedet-lenség a vörös fonal, sok körülmények idézték azt elő, mit itten ecsetelni hosszasan nem szándékom, szerin-tem azonban a sorban és soron kívül álló tiszték lany-haságának akarom leginkább fölróni azt. Arra pedig őket mi vitte egyfelől, hiszem, mert talám ekkor még az életbiztosítási egyletek nem divatoztak annyira, mint jelenben, de másfelől nagy része a volt császári tiszték-nek nagyon kényelmetlenül érezte magát ezen új ren-detlen változásban. Lehettek olyanok is, ide már osztán a nemzetőr tiszteket is beleszámítom, kik könnyen szerzett vagyonkájokat nem annyira utódjaik, mint önmagok szerették volna használni. Természetes, a nép is sok szép száras és nem száras jószágra tett vala szert, minek jövő élvit óngolyók elibe állva nem látta oly biz-tosnak, mint azok elibe nem állva. Míndezekekből osztán igen könnyen született azon sine cura¹⁰⁶ eljárása is a főbb előljáróknak, tisztelet azon, ha volt is, egy-két kivételnek.

A napnak igen nagy része rendetlen lótás-futás és tanácskozással telt. Már délutáni 2 óra múlt, midőn a seregeknek néműlegi föllállítását mondhatom.

Előőrs és csatározói vonalba állott a csiki zász-lóalj azon sánc vonalában, mely az akasztófadomb alatt és előtti térségben a vizes természetű helynek forrásos ereit a Maros felé vezeti. Ezen vonal háta megett a Nyárádtő felé vivő úttól jobbra ugyancsak a csiki zász-lóaljból álló fegyveresek, mint a csatározók (soutienjei) fölsegtői, ezek háta megett a három századból álló székely huszárlovasság, ezeknek háta megett az újonnan szerzett Mátvás-huszár lovasság, nagy része kard, piz-stoly és nyereg nélkül. Míndezen elősoroltam csapatok alig 50–50 lépésnyi távolsággal egyik a mástól. Az úton (a Cheval) a vezéri kar egy sereg dilettáns nyargonc és segédde. Balra az úttól az akasztófa sík magaslatán jobb szárnyal a bitófához támasztva állott a 2^{ik} székelyek egész zászlóalja, ti. azon feljebb említtem volt 315 fegyveres mind egy emberig, csupán azok híjával, kik még a szárszrégeni expedítő után meg nem szöktek volt. Ettől balra a maros vásárhelyi nyárspolgárok 400 ember-ből álló zászlóalja, ezek háta megett egy tömeg székely lánčas, élésszerrel telerakott tarisznyákkal a hátokon. A sík magaslat töviben a vásárhelyiek előtt állottak a Kü-küllő megyei nemzetőrök, Pronvic nevezetű volt ausztria[i] tiszt¹⁰⁷ vezetőjök alatt, számrá 24.

Itt-ott szerteszórva valának még több más apróbb lánccs csoportok is beosztva. A csíki zászlóalj föl lévén osztva, egyes tisztjeik által vezéreltetett. A székelly huszárok parancsnoka volt báró Szentkereszty Zsigmond¹⁰⁸, a Mátyás huszároké Sánta¹⁰⁹ volt császári százados. A 2^b székelly zászlóalját vezette Betzmann alezredes, a marosvásárhelyi fegyveres nyárszolgárokot Jakabos nyugalmazott volt császári lovas százados¹¹⁰. Az összes létszámot mintegy 5- és 6000° tehetni.

Mintegy délutáni 2 óra tájig magát még semmi ellenség nem mutatván, beindulék, éhes lévén, a város felé gyalog, valamit falatozni. Alig [tettem] egyszáz lépést a nyüzsgő emberek közt a város felé haladva, szembe látám jönni Betzmann alezredest lóháton. Kérdém, hol járt, válaszolá, ebédelni rokonánál, gróf Lázár Zsigmondnál. Minekutána nyilvánítám, én szintén enni indultam, folytatá, siessék csak ugyanoda, talán valamit számomra is adhatnak. E beszédre egyszerre dobpergést hallék. A csatározók vonala felé visszafordultam, látsómet kiigazítva, Nyárádtó felé szögezém. Kérdé Betzmann, mit látok, válaszolám, hosszú sorokban és sűrű tömegben nagyszámú fehérkabátos ellenséget. A hallottakra alezredesem, lováról leszállván, szintén elévévé nyakában csüngő tokjából saját látsóvét, minekutána kiigazította és az üvegeket megtörölte volna, szintén látásra szegezte, szemlét tartván hozzám fordula, mondván: én legalább nem bánom, mert jóllaktam, s könnyen meghalhatok. Ekkor körülnéze, s mondá felkiáltólag: *Milyen futás lesz ma!* Kis idő szünet után folytatá: *Hát menyen-e enni?* Válaszolám: *Dehogy megyek, hiszen ihol mindjárt találunk azok eleget, csak győzzem falatozni.*

Mint hogy huszáromot beküldöttem vala, hogy lovamat étesse, tehát elindíték utána, de alig egy keveset kelle várnom, midőn látám derék legényemet fölnyergelt lovamat velem szembe vezetni. Ekkor mondtam neki: *Ha az ütközetet elveszesszük és elestem, vidd anyámhoz, ha elveszesszük és nem estem el, akkor várj reám Koronkán gróf Toldalgi Ferenc¹¹¹ udvarában többi lovaimmal.*

Ezek után nyeregbe emelkedém, s el-kisieték a székelly zászlóaljhoz, innen már az ellenség előnyomulását jobban kivehetém, mit következőleg jegyzek fel: volt egy csinos kert a Vásárhelyről Nyárádtó felé vezető országút mellett, hallomásom szerint egykori ügyvéd Dobai Sándornak birtokában. Ezen kerthez közeledék már az ellenségnek Gedeon József cs. kir. tábornok vezérsége alatt a mintegy 12 ezer rendes seregből álló tábor. Az ő balszárnyán a mi jobb szárnyunkkal szemben egyesenes széles vonalban hosszan nyúló csatározók sorát látám, ezen csatározóknak balszárnyától elválva mintegy 2 századból hasonlólag csatározókkal Medgyesfalvának¹¹² a Maros partja felé tartó csapatocskát pillanték

meg. A hosszú csatározók vonala után jöttek ezek soutienjei és tartalékjai, a tartalékok után egy egész ezred, gondolom Sifkovitsch serezzredje, egyesenes kifejlett vonalban. Az úton nyomult 12 ágyú hozzá tartozó töltésszeke-ekkel. Az útegek mellett gyalog tömegek, és ezeket erős lovascsapatok kísérek. Jobbra, azaz a mi balszárnyunkkal szemben tömegben egy gránátos zászlóalj, az erdélyi 3 linea magyar ezredeihez tartozó osztályokból, egy zászlóaljba öntve. Ezeket a szebeni s más zász városok polgáraiból képzett nemzetőr zászlóaljak [kísérték].

Az ellenségnek széles és sűrű halk lépésekkel felénk közeledő vonalát hogy még egyszer látsómet segítségével jobban szemügyre vehessem, lovamról leszálltam és a bitófa egyik oszlopához támaszkodva innen szemlélém, midőn egy hátam megetti lódobogás csendes figyelmemből fölzavara. Hátra tekinték és a lovasban Berzenczey László kormánybiztost ismerém föl. Kérdé: *miből állhat az ellenség ereje*, válaszolám: *10–12 000 sorkatonából*. Úgy látszék, fölvilágosítasom nem tetszék, egy kis szünet után figyelmeztetém a történetre, mely a sereg szemlélésire mindkettőnket éppen mily furcsán helyeztete, Ausztriának philantropikus asphomma¹¹³, épp a fejünk felett elnyúló könyörtelen bitófa alá. Ezen memento mori¹¹⁴-féle tréfám, úgy látszék, ellenkező hatást tőn benne, mint amilyent eszközölni nem akartam, mire csakhamar onnan tovább száguldott.

Az ellenség mindinkább-inkább közeledett, mi pedig csendes és kétes hallgatásban néztük, mint vonja fel egy úteg ágyúját az országúttól és tőlünk balra fekvő kis dombra. Ekkor egy pár dragonyost látánk sebesen vágatva az országútján csatározóink vonala felé közelelni, mire csak egyszerre megállva trombitaszót hallánk, mi a parlamentírozásnak volt jelvénye.

Az úton állottak Sombori és Dorsner ezredek, Berzenczey László, székellyek kormánybiztosa, Gál Sándor tábornoki segéd, 3 gróf Lázár, ti. Móricz¹¹⁵, Albert¹¹⁶ és Dénes, gróf Vass Miklós¹¹⁷, gróf Bethlen János¹¹⁸, ekkor ifj. Földváry József¹¹⁹ és számolatlan több más notabilitások. A parlamentairek megjelenésire kissé a vezéri kar zavarba jött, mintha nem tudnák e katonai jelenetre mit kelljék mívelni. Leindulék tehát a magaslatról. Eközben csakugyan föltalálva magokat, gróf Vass Miklóst, és ha nem csalódom, vele Földváry Józsefet látám az osztrák tiszte elibe lovalogni és, egyszersmint magok közé véve a tisztet, visszajönni.

Közeledvén a tiszt, Sombori ezredes több nyargoncai kíséretiben megindula a parlamentairet fogadni, mire magam is szintén, nem közbek elegyedve ugyan, előre mentem kihallgatni a követséget. Midőn Sombori ezredes lovat egy kissé összébbe vevé és egymással szemben megállának, az elsőbnek szügyelősíjja lepattant. Erre a babonás ember azt mondta volna: rossz jel. A német tisztben egy La Croix nevű

főhadnagyot azonnal fölismertem, ki kardjával minекutána teljesen tisztelkedett, e küldöttségi szavakat mondá német nyelven: „*Tábornok Gédeon kívánja a székeley tábort az október 4^{oai} szőlő császári manifestum nevében fölshóllítani, s egyszersmind annak tartalmára utalni is*”. Mire Sombori ezredes egyszerűn ennyit válaszola: *Micsoda manifestum? Az előtte[m] tudva nincsen, és mondja meg Gédeon tábornoknak – kissé habozólág – ha egyébaránt nem tetszik, mi készek vagyunk*. Ezzel további mondása előttem érthetetlené vált. Az osztrák tiszt erre röviden köszönve sebesen visszavágotatott, én pedig tudva a reá mindjárt bekövetkezendőt, szintén sebesen föllovagoltam a 2° székeleyek zászlóaljához.

A székeleyek várva várták, mi hírt hozandok. Többen megelőzőleg kiálták: *békesség, ügyé, kapitány uram*, mire válaszolám, tudván gyöngéjeket, számítván, [hogy] útközetre fogom őket tüzelhetni, tele torokkal kiáltám a zászlóaljhoz: *A német azt akarja, hogy kendtek fegyvereket letegyék, és mint kurvákat hazacsapja*. Ezen szavaim, úgy látszék, e percben bírtak némű hatással, mert az általános zajban hallám: „*Mi fegyvereinket kezeinkből ki nem adjuk*.”

Az osztrák tüzéreket szemben már mozogni látám, midőn egyszerre egyik ágyú felett nagy füstfelleg borula fel. A zúgást szemmel kísérem, úgy látszék a golyó a vezérkarnak vala szánva, mire az egész csoporttól délceg paripájokon jobbra át és sebes vágtatva rohana, de nem az ellenségre, hanem az életbiztosító város utcája felé. A 2° lövés a székeley huszár lovasságra, mely hasonlólág, egy másodikat nem akarván bevárni, szintén sok gyakorlottsággal jobbra át, és vágtatva rohant egy lovas osztályra, de nem az ellenére, hanem azon följobb a felállításnál említettem volt gyakorlatlan újoncokra, kiket lenyargalva, egy részt lovastól legázolva még nagyobb rendtelenségbe hozának, így már tehát a táborkar és a huszárság a 3° ágyúlövésre a csatahelyről végképpen eltűnt.

Az ágyúlövések már most gránátokkal elegyítve sűrűdni kezdének a még mindig helyt álló bal szárnyra, de kevés időre itt is a vásárhelyi nyárspolgárok úgy eltűntek, mintha a föld nyelte volna el őket. A csatározók még helyt állottak. Midőn a 2° székeley zászlóalj is páni félelemtől meglepetten, apró fegyvereit kezdé a levegőbe kilödzőni, néhányszor felkiálték, hogy hát eszközöt vesztették-e, de mind hasztalan, és ily lövöldözések közt hátra kezdé vonulni egy kis nyeregforma hajlásába a síkságnak. Ezalatt az ágyúüzelés sűrűn folyt.

A székeley zászlóalj itt a hajlásban hasra lefeküvék. Itt megvallom, egy néhány percig csak egy embertől se látva példát, magam is megfélemltettem. A jobb szárnyán én is megállék, lovamról leszállék, ma-

gam elébe torlaszképpen keresztül állítva bal kézzel kantáron tartám, s jobb kézzel nyergemre könyökölve nézém az előnyomuló ellenséget, midőn egyszerre a heverő zászlóalj közül német nyelven megszólíttatám. Oda vetém szemeimet, s Beltrámit, azon velencei születésű fiatal császári tisztet ösmerém fel a földön heverő székeleyek közt felém hatni, mondván nekem: „*Hát te is itt vagy? Hiszen néked előre kellene menni, az Istenért!*” Hogy ezen megszegényítő szavak büszkeségemre minő hatással voltak, még e sorok írásánál is – ha utána gondolok – elmelekedem. A tétova percig tartva, nyeregbe ülék, kiállék a zászlóalj elibe, kardot vonva csendesen lépve a golyók zúgása közt, szóllítám, lelkesítém a zászlóaljat a fölállásra és engemet követségre, de mind hasztalan, mert szavaim a pusztába elhangzottak, nem a füleknek beszélek, és ha egy-kettő meg is kísérté a felém közeledést, egy golyónak vagy gránátoknak leütése azokat is újból lebúttatá. Végighaladék a zászlóalj vonala előtt, s midőn e teres magaslaton visszatekinték, már messze látám a rendetlen futóknak nagy csoportjait, az odahagyott felállási helyükön pedig sok oly tárgyat, mely egyelőre elesetteket képzel-tete bennem, miről csakhamar meggyőződvn, azok bő éléssel tele rakott háttarisznyák voltak. Ekkor kardomat hüvelyébe rejtvn, a nagy katasztrófán elmerengve ott állék egymagamra, könnybe lábadnak szemeim, s az érzés, mit e nemzetnek jövő sorsáról velem sejtete, ki-mondhatatlan bánatos volt. Még az utolsó reményszikra is lelkemben elhamvadt, midőn az egyetlen székeley zászlóaljat is rendetlen csoportban visszavonulni megpillantám.

E puszta csataterén nem lévén többet mit keressék, bűnak eresztettem fölél én is visszaindulék. Alig 200 lépést haladva, látám a 2° székeleyek zászlóalját megfordulni, ezeknek jobb szárnyán lóháton elől Betzmann alezredest kivont karddal. Vezeté [zászlóalját] előre az ellenségre. A zászlóaljnak szélén láték mintegy 20 lépésnyi közel egy fiatal Mátyás-huszár, marosszéki szentgerlicsei születésű Jakab Elek nevű tizedest¹²⁰, ezen innen egy fejér lovon hasonlólág egy kevés távolságra a marosvásárhelyi nemzetőrök parancsnokát, Jakabos császári volt nyugalmazott századost. Én is megfordítám lovomat, s egyenvonalat tartva az előnyomuló sereggel, alig 100 lépést haladva nagy szomorúságomra megint csak háttat fordítának az ellenségnek székeleyeink.

Ekkor már az ellenségnek 2 ágyúja épp azon helyet tartá birtokában, melyen előbb ezen említettem székeley zászlóalj vala fölállítva. Bámulat lepett meg, midőn ezen ágyúsokat és lovak földözőit ugyanegy magosságban és mintegy 150 lépésről 120 legényből álló gyalogság által makacs sortűzzel látám megtámadva. Elősiétek tehát e kis elszánt csapathoz megnézni,

hogy kik légyenek. Inkább-inkább közeledvén feléjük, megismerém bennök az újon alakult 12^{ik} zászlóalj 6^{ik} századját, Pap Károly derék főhadnagyok alatt. Közelről nézém e kis sereg elszánt bátorságát, de mit tehetett volna úgyis már tovább e kevés számú csapat. Az ágyúk egyszerre egy fordulattal reájok kezdének tüzelni. Ekkor én is hozzájuk kiálték, és mondtam, jobb lesz, ha menekednek, mert csak hasztalan fognak elpusztulni. Egy kevés idő múlva ezek is szétbomolva visszaindulának.

Ekkor már a csataterén mást nem lehet látni, mint egy-két sebesültet e 12^{ik} zászlóaljból. Egy hosszú földborozda mellett én is tehát visszaindulék. Egy honvédet, ki jajszó közt lézengett, a borozda hátán utolérvén, biztatám, nehogy elhányja fegyverit. Az ágyúgolyó balszemit és arcát súrolta vala, s kínos fájdalommal látszék küzdeni. Míndig biztatva tovább-tovább vonultunk, egyszerre két golyó sívta közöttünk, és szaggatá fel a földet, mire csak egy más zúgást hallva, magamot lovamról sáros földön találám, lovamot pedig mellettem fölfordulva. Azt gondolva, hogy lovamot alólam kilőtték, föl akarék kelni, és azon veszem észre, hogy lovam előbb fölkelvén, rajtam eszeveszetten keresztül szaladván, nyargalni kezdett. Ez eseményt magamnak megmagyarázni sehogyse tudtam, eleget szóltam fakómat, de ő sebesen a városnak tartott, és így észrevévén, hogy látcsóm elesett, visszafordultam és meg is találtam. Vizsgálván a helyet, úgy tűnt ki, hogy éppen a ló nyomai mellett hosszú barázda látszék a földön, melyet az ágyúgolyó hihetőleg vetvén, a lovat lábairól leütötte.

Gyalog huszár lettem tehát mármot, és a honvédet utolérvén, ketten bujdosjunk már Koronka felé, a futó székely sereg pedig Jedd felé, kik közül egyet-egyet láték még a messzi távolban. Midőn én a honvédektől elszakadtam, már megvolt Vásárhelynek külvárosába egy csűr gránát által gyújtva. Az elősoroltam esemény után az ágyúzás is csakhamar elhallgatott.

Azon számításnál fogva, hogy az osztrák tábornok futó seregünk üldözésire sok lovasságból küldeni fog, s mint aki nagyon elmaradtam volt, tanácsosb-nak tartottam nem a jedit [út], melyen a futó sereg vonul, hanem Koronka és Bós¹²¹ felé menni. Eszerént sebesült honvédemhez még egybelakozván hárman, Koronkán keresztül késő estén Bósba érkeztünk, másnap reggel Nyárádszeredába. Itt reataláltam nagy örömemre lovasszázadomra, mely Keresztúrt a székelység irántoki rossz szellem miatt kénytelen volt odahagyni és Vásárhely felé a táborhoz csatlakozni. Ütközet napja előtt Nyárádszeredára érkezték.

November 6^{án} tehát lovasságomat rendbeszedvén, még aznap Magyarósbába¹²² mentem hálni. A székelységnek már híre-helye se volt ekkor ez utunkban.

Minekutána már itt székely hadviseletünknek második időszaka fog bekövetkezni, nem tartom számfelettinek némely eseményeket még följegyezni, ti:

A vásárhelyi szétfutásnál az elesettek száma összesen 8 számot nem haladja meg, ezek közül 3 a 12^{ik} zászlóalj 6^{ik} századjából, 5 pedig jobbrészt a csikiakból és gyergyóiakból. Ezen 12. honvédzászlóalj egyelőre a Mezőség felé volt elindítva, onnan azonban az ütközet napján visszarendelve, Koronka felé fölállítva, amelytől a 6^{ik} század ütközet alatt különszakadva az ütközet terén megjelent.

A Küküllő vármegyei kevés nemességből álló nemzetőröknek parancsnoka, ugyancsak köztök lakó Pronvic Lambert nevű egykori osztrák lovas főhadnagy volt. A magyar nyelvet lengyel létire törve beszélt. Midőn az ágyúzás már a javából folyt, 24 főből álló sergivel az üteget megrohanni szándékozván, így vezénylő csapatját: „Egész arcvonallal az ágyúba indulj!” Természetes, az effélet még a rendes fegyveresek se szerették, annál kevésbé a nemzetőrök. Senki se követé a vezénylő tisztet, mire ő is egyedül maradván, a dolgot annyiba hagyta.

Hallám később azt is, éppen Dorsner ezredes szavaiból, hogy midőn a vásárhelyi szőlők alatt vonulnának Jedd felé, egy a székely fegyveresek közül Dorsnerre lőtt. A golyó nyergén fúródott keresztül.

Sajnos, az egész ütközetből, vagy jobban mondva vásárhelyi szétfutásnál semmi jelít elszántságnak ki nem emelhetem, egyetlen 6^{ik} századján kívül a 12^{ik} zászlóaljnak, Papp Károly kézdívasárhelyi, ugyancsak nyugalmazott Papp őrnagy fián kívül elszánt magaviseletén e kis századnak, mit szememmel láttam. Méltánylással kell emlékezmem a vezérek közül még Betzmann alezredes[re] annyiban, hogy bizonyosan bátran ütközött volna meg az ellenséggel, ha lett volna ki kövesse.

A székelyeknek egy töredéke el lévén szakasztva Radnót és Kutyfalva őrzésire, ezeket másnap 2 század oláh szélezredbeli rendes fegyveres megtámadta, ahol Pünkösti Pál nyugalmazott császári lovas százados¹²³ parancsnokolt. Kevés ellentállás után szintén szétugrasztották az itt lévő nemzetőrökkel. Néhány rendes fegyveres volt ugyan a csíki zászlóaljból, szembe is állottak az előnyomuló ellenséggel, de midőn látták, hogy e keretszámnak a láncsások semmi segílyt nem nyújtanak, 3-5 emberök veszteségivel vissza- és a Maroson keresztül vonultak, kitől mint lehetett.

A Kutyfalvánál lévők hasonlólág csak a század által megtámadtatván, 2 ember veszteségük után, ifj. Sebei István ahhoz nem értő vezérlete alatt szintén szétszaladtak. Ami közben a székely tábor Szászrégen felé vonula, történt, hogy udvari tanácsos báró Apor Lázárnak¹²⁴ egyik fia, György egyszeri portyászat al-

kalmával Cintos felé lesből lelövetett, kit apjának szellemi iránya ellen mégis a nemzetiség ügyéhez szegődve mások ingatagsága mellett is, elősmeréssel kell, hogy említsék.

A székely tábor Marosvásárhelyről szerteoszlik, és mi történik azután?

Sokat csalódik az ember csak egy rövid életen is keresztül, s e csalódások sűrűbbek a fiatal korban, gyérebbek, de sújtóbbak az ősz fürtökkel. Talán azért sűrűbbek, gyakoriabbak a fiatal korban, mert ennél a vér hígabb, forróbb, az erek gyorsabban lüktetvén, több változatosságra ragadják az eszmét, a tényező erőt, miből osztán következik a gyakori csalódás, ebből az okulás. Csakhogy osztán a fiatal erő ebbeli bánatjából is hamarabb regenerálja magát, miközben az akkor nem ritkán moramusba¹²⁵ esik, nem tudván fölújítani lelki ereit, ekkor osztán rendszeren bekövetkezik később vagy hamarabb a nagyon is tiszta valóság, a halál.

Sok ábrándjaim valának egykor, magasztos eszmém az emberiség boldogsága fölött, nekem is nem egy fellegvár emelkedett magason fel gondolataim csúcsein, de midőn a kivitelre gondolék, belefáradtan kelle elenyészni egyiknek a mása után, mint szél által űzött hullámok a széles óceánon. Sajnos valóság biz az, ha ennyi eltelt századok után még ott állunk csak e civilizáltak kikiáltott Európában, hogy a nemzetek szent jogainak érvényesítése ezrek véreinek kiontása árán se tudjon létesülni.

A vásárhelyi esemény által valóban én is nagyot és fájdalmast csalódtam, mert ha nem is valék oly eszmétől lelkesítve, mert ha csendes és békés úton méltányos követelményeit érvényesítheti, azt fegyverrel kísértse, de minekutána de facto az osztrák sereg bennünket egész reménytelenül császári rendes erővel támadott meg, mely tény, hogy elítéljen, az utókornak hagyom fenn, mintegy az oláh rabló csoportokat és gyilkosokat pártfogolva véletlenül előáll és megtámad. Már osztán ily méltó eljárás ellenében utolsó embereig verekedtem volna a nemzetnek és lelkesülve, nem pedig oly gyáván, mint azt leírtam; nem menthetem. Csalódtam tehát nagyot és fájdalmast a székely fegyverek vitézségjében.

Hasonló bánattól vala sújtva szívem, midőn Magyarorszárról november 7^{én} 85 lovasból álló rosszul felszerelt Szitáskeresztúr vidékiről toborzott századdal, egy jó szerencsére még magam se tudva mily jövőnek megindultam. Még ugyanezen nap estvéjén, midőn a Kis-Küküllő völgyibe érve Szovát[á]nál, Parajd és Sófálvára igyekeznék, szembejövő székelyektől hallok, hogy az ellenség mintegy 60 főből Udvarhelyről, melyet már báró Heydté osztrák

őrnagy¹²⁶ és oláh láncások vezére bevett volt, Parajdig portyászott. Elővigyázatunkot tehát megkettőztetve tisztjeimmel az előcsapatot képezém, azonban minden baj nélkül érök el Parajdot, és esti 10 órakor Sófálvát. Itt már még sokakat látánk a székely tábor romjaiból rendetlenül lézengeni.

Másnap reggel a havasokon keresztül Gyergyónak indultunk. Mielőtt elindulnánk, a falu közt látám a 12^{ik} zászlóaljnak mintegy 300 főre menő létszámát, mert ezen honvédek közt sokan lévén maroszékiek, ezek a katasztrófa után ki-ki hazaszökött, tehát csak azok valának még itt együtt, kik Háromszék vagy más távolabbi megyékből születésűek voltak. Balázs Emánuel őrnagyokat találván, mondám, miért nem szedi egybe e fiatal katonákat, és miért nincs több ügyelettel reájok, mire amúgy könnyedén, őket számba se vevőleg válaszolt.

Reggeli mintegy 8 óraker tehát megindulánk a Gyergyói-havasnak, rossz útján vagyon e rossz és unalmas havasi útnak közepén egy rossz fogadó. Több női menekülőket láték itten, ezek között Berzenczeynétt Bettával, Lászlónak testvérivel. Szánalomra méltóan néztek ki. Ezen útnak hozzám csatlakozott Pronvic, ki Vásárhelynél a Küküllő megyei nemzetőrököt vezette, nyilatkoztatván, hogy sorsát személyeméhez csatolja, s mindenütt híven fog kísérni. Ezen emberben egy jó adquisitiot nyertem ügyünknek, mint későbbi események is azt megmutatják. Így értünk mi estvére minden étetés nélkül be Gyergyóba, Csomafalvára.

Midőn beérkeznék e faluba, mindenütt csön-
desség uralkodott. Századomat a templom mellett föl-
állítám. Minden életen csön-
desség, az ablakokon sötét-
ség. Ekkor egy ember közeledék hozzám, mint az ég
csillagos világánál kiveheték, öreg ősz, egykor ő is –
nyilatkozata szerint – francia háborúkat szolgálta székely
huszár. Kérdé, mivel szolgálhat, válaszolám:
*mindnyájunknak szállás és lovainknak egy kevés
széna, öreg atyánkfia. Istené a szállás, jó uram,* és
ekkor könnyekre fakada, mit reszkető szavaiból
veheték ki, – *hogyne adnánk, uram, mindent, mivel
bírnunk* – folytatá a jó öreg, s elkeseredetten tevő hozzá
– *szegény magyar nemzet.*

Ezen becsületes öregnek, kibe úgy látszék, még vendégszerető őseinek vére nem romlott vala meg, őszinte szavai mélyen hatottak érzékeimre, és e szavakra midőn én is önkénytelenül is a régebb és alig elmúlt, nemzetünkre nézve viszontagságteljes századok romjain, a tatár pusztításokon és Rákócziak korán andalognám, századomnak legényei már szét valának szállásokra hordva e derék székely által összeszóllított emberek által. Én pedig személyemre nézve Balla József egykori Csík és Gyergyó székek királybírójának úri házánaál valék elszállásolva.

November 9^{ken} felmentem Gyergyószentmiklósra, a 12^{ik} zászlóaljnak legényei már itt voltak. A gyergyói népet dicsérem kell egyáltalán jó érzelmről. Ezen időszakra esik tehát azon pont, melyben székely erő Erdélyben nem létezett, eszerént az osztrákok mindenütt nyílt kapukon járhattak volna keresztül-kasul a Székelyföldön, ha egy kissé ügyesebben mozogjanak előljárói. Itt-ott ugyan még történt egy-egy kevés ellenállás, így például ugyane tájban Udvarhelyszéken, Bikafalvánál 15 fegyveres bikafalvi és Udvarhely városi székely egy Seeburg osztrák századosnak mintegy 800 fegyveres és láncsás oláh táborát ugyancsak Bikafalvánál ellentállván szétkergeti, s belőle mintegy 17re valót elejt, mire osztán báró Heydte nagyobb erővel nyomulván szembe, ennek magokat megadják. Eszerént már Aranyosszék, Maros és Udvarhelyszék az ellenség birtokában volt. Még csak Gyergyó, Csík, Kászón és Háromszék volt azon szabad föld, melyet ellenség ez időben még fel nem dúlt.

November 11^{ken} átvonultam századommal Fölcsíkra¹²⁷, 12^{ken} Csíksomlyón a népnek rossz hangulatát már egész szemtelenül hallám nyilvánítani. Rövid kis esemény világosságot fog vetni az ott uralkodó akkori székelység közti szellemre. Midőn megérkezém századommal Csíksomlyóra, a nagy templom és volt székház előtti térségen huszáraimot fölállítván, a falu előljáróit szólítottam. Minekutána megjelentek, kiadám a rendeletet annyi és annyi részlet zab, széna és kenyér kiszolgáltatására. Az előljárók ezt kereken megtagadván, én közülök egynéhányat letartóztaték, kettőt közülök azon nyilvánítással bocsáték el, hogy ha egy óra alatt a kirendelt részlet naturálék ide nem lesznek gyűjtve, a helységet fölgyújtatom, és az embereket, kik kezeim közt vannak, agyonlövetem. A naturálék egy óra alatt egybegyűjtve, a letartóztatott kezesek bánatlatlanul elbocsátva valának.

November 13^{án} Csíkszeredába bemenék Dorsner ezredeshez. Midőn irodájába beléptem, mély gondolatokban üle fűttője mellett, dohányozván. Fogadtatásom után kérdém, már mitévős lesz ezentúl. Válaszolá:

– *Holnapra nemzetgyűlés van határozva Balási József főkirálybíró¹²⁸ által Csíksomlyóra. Elvállik, mit fog ott a nép határozni. Ha kívánja, újból az élire állok, ha pedig a General Commandónak magát alárendeli, lássa. Én azt teszem, mit a nép kíván. Nekem ügyis már a köitél a nyakamba van vetve, azt már csak meg kell rántani.*

– *S hát te mit fogsz csinálni* – kérdé tőlem. Én mondtám:

– *Lemegyek Háromszékre, itt a nép hangulatát nem szeretem, az reám nézve semmi biztatóval nem kezesget. Mint hallom* – folytattam – *Háromszék magát*

nem akarja megadni az osztráknak, és készül az ellenállásra. Lemegyek hát oda, ha valamivel én is az ügynek szolgálhatnék.

– *Jól teszed, barátom.* – válaszolá. – *Te legálább saját helyzetenedél fogva most jobbat nem tehetsz.*

Erre belépék Betzmann alezredes. Mind egymástól elbúcsúszván eltávoztam. Östvére Lázárfalvára értünk, 14^{ken} Kászónújfalun keresztül Szárazpatakra. Tisztjeimmel itt Pócsa Farkasnál¹²⁹ háltunk.

Még egy kurta esetet említék itt meg a csíkiak általában rossz szelleméről. Midőn Kászónújfalu közt lovasságom élén léptetnék, a falu közepe felé érkeve, mintegy 20-22 éves kemény középmetű székely fiatal az egyik utca sorától a más utcára akart a lovasság előtt átmenni. Midőn alig lovam előtt áthaladna, reám veté szemeit, és nagyon piszkos kifejezéssel mondá, mit csináljak Kossuthnak, mire kardot rántván megfutalmék, lovammal utánugratván, éppen midőn egy kis kapun be akarna ugrani, kardommal oly szeccsen sűjtöttem fejére, hogy nem a kapun be, hanem az alól vissza hanyatt esett az utcára, mely jelenetre legényim még jobban felbőszülve a falunak tüzet akarának adni, mit azonban megtilté, és továbbvonultam. Hogy a legénnyel mi történt, nem tudakoztam, aligha életbe maradt.

November 15^{én} Szárazpatakról Kézdimaratonfalvára [mentünk]. Itt egy kis birtokunk lévén testvéreimmel, néműleg már itthon is voltam. Továbbá a helybeli nemességnek is egytől-egyik jó szelleme új reményszíkrát nyújta. Az egy pár fatális napok kárpótlásául a nemesség huszáraimot jószándékból magánál szállásolta el. A századnak két szakasza itten helyt, 1 Petőfalván, 1 Tamásfalván szállásolt. Az én szállásom Pávai Vajna Ferenc¹³⁰ bátyámnál volt.

Háromszék készül a védelemre

Köszönet e kis helység¹³¹ primori és székely katona értelmiséginek, hogy megragadák az eszmét, melytől a nemzetnek becsülete már csak egy hajszálon függött. Az eszmét ti., hogy, habár Erdély már egészben osztrák fegyver hódítmánnyá vált, miáltal a nemzetnek minden szabadsága, nemzetisége veszendő, egy legalább, a becsület ne vesszen.

Nemzetgyűlést hirdetének tehát Sepsiszentgyörgyre a téendőkörül tanácskozandók. A tanácskozást Petrichevich Horváth Albert, Háromszéknek főkirálybírája¹³² Berde Mózes háromszéki kormánybiztosnak¹³³ praesidiuma¹³⁴ alatt nyitotta meg. Jelen voltak e gyűlésen az itt lévő kebelhéli katonai tekintélyek: Dobay ezredes, Sombori Sándor huszár ezredes, Nagy Imre huszár alezredes¹³⁵ és más több aktív szolgálatban álló huszár és gyalog tiszték, nagyszámú nemesség és székelység.

Hogy ezen gyűlés nagy zajgás közt folyt légyen le, arról bizonyíthat azon kellemetlen körülmény, hogy a jelen volt császári ausztriai tiszteknek legnagyobb része, egy-kettőt kivéve, mindenáron a béke emberei voltak. Voltak a primori rendből is nem kevesen, úgyszintén a székely emeritált¹³⁶ fegyveresek közül is felesen, kik tisztjeik békenézeteikhez simulni szerettek. Tehát még e kis nemzettöredék se lehetett a nemzetre hagyományképpen jutott meghasonlás átkától a legválságosabb percben ment[es]. Én e hullámoz gyűlésen nem voltam jelen, s a dolgot csakis a jelen voltak elbeszélése után ír. Eközben, hogy a drága időt ne vesztegessem, fuzsáraitom naponként katonai gyakorlatokban oktattattam.

A 12th honvédszászlóalj is, mint értésemre esett, megérkezése után csakhamar a már Udvarhelyszéken tanyászó báró Heydte és onnan a szomszéd Erdővidékit kiprédálással fenyegető vezénylete alatt lévő osztrák és oláh tábor ellenébe a Rika vidékire rendelték.

A gyűlés határozata kimondatott, ti. Háromszék magát az osztrákok megtámadásai ellen védelmezni fogja. Az intézkedések tehát mindenféle megtettek a nemzet erejéhez képest. A nemzetnek fiatalja, vénye fegyverbe szólított. Központi Bizottmány nevezetett ki, élésbiztosok állítottak fel, vérbírótság alakítottak, mely szigorú ítélete által benn a vagyont és a személyt biztosítsa. A katonai főhadvezérséggel Dobay gyalogezredes ruháztatott fel. Előőrsi csapatok állítottak fel a székely határ folyója hosszában, a Feketeügy vize mellett, egy kis tábor Uzonhoz, a tartalék tábor pedig Eresztvényhez állítottatott fel.

A dolgok ily hamari kifejtésire sokat használt egy pár véletlen eset is. Balázs Emánuel, mint a 12. zászlóaljnak őrnagya, rendeletet kapván az erdővidéki helységeknek ellenség általi fenyegetései ellen védőül fellépni. Történt ugyanis, hogy báró Heydte osztrák-oláh táborával a Rikán benyomult, ki által Balázs őrnagy¹³⁷ csapatjával maga föladására és fegyverei letételire szólítottatott volna fel. A parlamentírozást Balázs a maga személyében folytatta Heydteval, ami honvédeknek gyanúsításra adott alkalmat, annyival inkább, minthogy megkísértett reábeszélésre Balázs-nak a honvédek fegyverököt átadni nem akarták. Ekkor oly állásba helyezte Balázs honvédejait, hogy gyöngerejök tactice kétféle szaggattatván az osztrákok által, mintegy 46 honvéd a többivel nem csatlakozhatván, kénytelen volt fegyverestől a Mitács havasán keresztül Alcsíkba vonulni, Szentimre nevű faluba.¹³⁸ Ezen honvédek Dorsner ezredes parancsára lefegyverezettek és elszélesztettek.

Itt meg kell jegyezmem közbeváágólag, hogy a csfksomlyói gyűlés már elhatározta volt november 14^{én} magát föltétlen az erdélyi General Commandónak

alávetni, a háromszékiek ellen neutrálisnak nyilatkozott, és hogy ebbéli határozatát mentől nagyobb veniam peccatira¹³⁹ érvényesítse, Tusnád és Kászon felől Háromszék ellenében egy kemény előőrsi csapatot állított fel fegyveresekből, kik a háromszékieket semmi szín alatt bemenni ne engedjék.

A más része [a] Balázs Emánuel alatt álló honvédeknek őrnagyokat őrizet alá vévén, a zaláni erdőön keresztül menekülve, mint foglyot Sepsiszentgyörgyre kísérté, itt vérbírói szék elibe állítván további kereset és ítélet végett. A kereset a nép előtt nyíltan folyt. A vádpontok különösen abban constatirozódtak¹⁴⁰, hogy Balázs-nak poggyásza fölmozgatván, egy Urban általi útlevél találatódott közötté, miből az[ti] következtették, hogy ő szükség esetiben az ellenség táborába menekendő lett volna. A nép erre föl volt böszülve, vért óhajtott. Az illető egy fához kötötzetett. Végre sok rendbeli meggyaláztatások után saját kérésére, mint állítatják, egy honvéd által keresztüllövetett, erre a nép áldozatjának nekiesett és széttépte.

A védelmi szavazat eldöntésére sok nyomattékkal bírt egy berecki születésű, Gábor Áron¹⁴¹ nevezetű, azelőtt a székely gyalogság közt mint tüzér és tizedes szolgált volt, különben szegény sorsú embernek gyakorlati tudással párosult lelkesedése. Ezen székely ugyanis ott lévén a népgyűlésen, midőn tiszta adatokkal akarnák bizonyítani az osztrák tisztek azon állításukat, hogy a székelység nem képes a szükséges kellékek hiányában a védelmet folytatni, így például nincsenek ágyúink, nincsen puskaporunk, nincs gyutacsunk; ekkor a nép közül föláll azon említtem igénytelen székely, s a legnagyobb meglepetésére mondá a gyűlésnek: *ágyút készíték én*. E szavak szinte hihetetlenül hangzának minden jelen voltak füleibe, de ezen nép embere igazat mondott. Amint szavait kimondá, 10 napok alatt azt tettel is bizonyítá. Ő a gyűlés után azonnal Erdővidéken, Magyarhermán nevű vasgyárba ment, a formát elkészítette, és 3 darab 6-6 fontos ágyú 10 napok alatt a szentgyörgyi piactéren a közszemlére föl lón állítva.¹⁴² Addig is a gróf Kálnoky családnak egy várkastélyhoz tartozó régi ágyúja szereltették fel, melyet a család a nemzetnek ajándékozott.

Azon ellenvetésre, hogy nincs puskaporunk, erre újból primori rendből Szacsvai János¹⁴³ kiálta fel: *én csinálók port eleget és jót*. Nincs gyutacs. Erre szintén került ember, ki azt készítse, egy éppen Törökországából akkor hazavetődött volt egyén.¹⁴⁴ Minden főbb akadályok tehát el lévén hárítva, az ágyúk öntése és felszerelése nagy szorgalommal és erélyességgel Sepsiszentgyörgyön (minthogy az ellenség egy újbóli beütése alkalmával a magyarhermányi kohót egyberombolta). A puskaporkészítés Kézdivásárhelyen, valamint a gyutacsok és töltények készítése is ugyanott

folyt. A kézdivásárhelyiek pálinkafőző üstjeiket föl-
ajánlák, a katonai intézetben a kis tanulók a töltények
készítését főlügyelet alatt szorgalmason éjjel-nappal
folytaták.

E harcias készülétek közepette egy rendeletet
kapok Dobay ezredestől, melyben tudtomra adatik,
hogy századdal jelenjek meg az eresztevényi tábor-
ban, onnan a Bodza nevű havasi útra menendő, egy
Háromszék ezen részit fenyegető oláh–szász–osztrák
[csapat] szétverésire.

Az eresztevényi tábor

A rendelet vétele után századom szakasza-
parancsnokaihoz huszárokat küldvén szét, rendeletet ad-
tam azonnal a martonfalvi koncentrálásra. Másnap kora
reggel megindultam, és délelőtti 9 órakor Eresztevény-
nél voltam. Egy sereg láncsás és fegyveres néppel itt
találtam Butyka¹⁴⁵ nyugalmazott őrnagyot. Egy kis
nyugtató után Pronvic főhadnagy által a legénységet a
falu nyugoti oldalán elterülő síkságon a csatározói gya-
korlatban foglalatostkodtattam.

Amiközben a lovasság gyakorlata folyva, én az
országútján állongva zavart vevék észre a fegyveres gya-
log székelyek közt. Kis szünet után az okát megtudám,
ugyanis Butyka őrnagy gyanítólag, mint hű emisszáriusa
a szentgyörgyi gyűlés nem verekedni, inkább békélni
óhajtó oláh–szász–osztrák pártnak, egész szégyentelenül
kezdé ajánlani zászlóaljának a fegyverletételt. De mit
dicsőretnel kell itt fölemlítenem, a nagyobb rész kebliben
ajánlata visszhangra nem talált, sőt nagy visszahatást
szült, ugyanis alig egy pár gondolkodó perc után látám a
rétyi papot, Bíró Sándort¹⁴⁶ és egykori császári testőr
főhadnagyot, Székely Dávidot¹⁴⁷, utánuk két sorkatona
fegyveres székelyt velem szembe jönni, kik megállván
előttem, azon jelentéssel mutaták be e két fegyverest a
tábor nevében, hogy ti, a tábor bennem helyezett bizal-
mánál fogva kér, hogy vállalnám el a székelység fölötti
vezérséget, minthogy ők régi volt császári tisztjeikben
nem bíznak. Én e bizalmát a székelységnek megköszön-
tem, de a nagy rendetlenség miatt magam is a jövőnek
kimenetelít kétes színben látván, csinos szavakkal ma-
gamtól elutasítottam. Méltánylattal hallgatám egyik
fegyveres székelynek erélyes nyilatkozatát ily szavak-
ban: *Uram, vedd által a székely tábornak commandóját,
mert császári tisztjeinkbe nincs bizodalunk. Én hat
gyermeknek vagyok apja, s csak egy kis udvarom,
melyen 4 ökröm meg nem fordulhat, emnyi a birtokom, de
azért e fegyvert – s ezzel fegyverét vaskezeivel megzör-
geté – kezemből élve ki nem adom. Jer uram, vezess az
ellenségre, megmutatom, mindenütt első leszek. Mint
később hallám, e lelkes székely szavához híven a her-
máni csatában vitézül el is esett.*

Éppen midőn Maksára étkezni visszain-
dulánk, jelenti Pronvic főhadnagyom, hogy 2^{ik}
őrmesterem a század előtt izgató beszédet tartott
kemény fegyvemem ellen, mire a századot beindítám,
és az őrmestert rapportra rendelém. Tisztjeim jelen-
létökben azon szavait, hogy ő szabadságharcos, és a
század is egészen az, következőleg bánásom módja
ővelek igen kemény. Fölszólítám tehát, hogy ha én
ellenére vagyok, nem élek kifogása ellenére hatal-
mamban álló katonai szigorral, hanem én szintén ma-
gamot szabadság harcosának akarom nézni, tehát csak
úgy menekülhetünk meg egymástól, ha azt fegy-
vereinkkel fogjuk eszközölni. Annál fogva válasszon
magának a jelenlévő tiszt urak közül bizonyoságot itt
helyben és húzzon kardot ellenem. Mire az én
őrmesterem rimánkodni kezdvén, fogságba vittem, a
századnál azonban ezen embernek bujtogatása
legkisebb visszhangra se talált. Neve ezen embernek
Bong Zsigmond¹⁴⁸, Kossuth Lajos Pestről leküldötte és
nevezte őrmester volt, a bikfalvi református esperes
fia.

Bodzafordulónál szétkergettetik az oláh–szász–osztrák csoport

Minthogy a 15. Mátyás lovasezrednek 4^{ik} osz-
tálya Háromszéken újoncotzatott, ennél fogva itten
Szentkatolnán az első században már 66 huszár lóval,
kard és pisztolyokkal és nyereggel is föl van szerelve.
Tisztje e századnak ekkor egy volt főhadnagy, Török
János¹⁴⁹. E században sok háromszéki fiatal nemes állott
be, subordonatio természetesen majd semmi se létezett.
Ezen századot a megelőző napon, tehát korábban ren-
delék el a Bodzai expedícióhoz. Gyalogság a századtól,
fegyveres és láncsás székelyek indultak el az ellenség
csoportját megtámadni, kiknek vezérek hallomás szerint
egykor a székely gyalogság közt szolgálatban álló
Száva nevű számvevőtiszt¹⁵⁰ volt.

Ezen rabló tábor az azelőtti napokon a brassói
és barcasági fegyveres sászokkal egyesülvén, önként
értetődik, ausztrai[i] katonai segítséggel, és parancsból
azon székelyeket, kik határőrizen egész a szász határokg
a széleken még mindig föl valának állítva, megrohaná és
gyalázatosan lemészároltatá néhányat kivéve, kik a vé-
letlen szerencse kedvezése alatt éltöket futással meg-
mentheték, mely gaztettöket annál könnyebben sikere-
síthették, minthogy először ilyeszerű kitérésre éppen
még nem hitték számíthatni, s következőleg készület-
lenek valának a határőrök, annyival inkább, mert hiszen
ezen határok védelme éppen a sászok területümmát
foglalta magában, és másodsor, mert apró számokban 3
és 4es valának itt-ott nagy távolságra a havasokon
egymástól fölállítva.

Ezen meggyilkoltak számát hallomásom szerint 8-13 emberre és családapákra tehetni. Tisztjök volt huszár főhadnagy Benkő Sándor¹⁵¹, csak különös szerencse által menekedhetett, ennek sógora, ki őtet meglátogatni ment vala, Gyárfás János Lécfalváról és Bernád Elek¹⁵² keményen megverve, kínozva Brassóba vitetett. Ezt itt megint azért jegyzém föl megelőzőleg, hogy a székelyek védelmire világot derítsek. Mindennütt, hol a dolgok tettelegességre kerültek az osztrák-oláh-szász katonaság az, mely az első indokot nyújtja az események kifejlésire.

Azon kevés székely fegyveres és láncsás erő Kisborosnyóról az úgynevezett szentkatolnai Mátyás lovasszázaddal megindula tehát azon keskeny erdőli úton, mely folytonos ciherek közt vezet egész a Bodza-fordulónál folyó Bodza vizéig, de minthogy e seregben is a fegyelem hiányzott, gyalogság lévén az előcsapatban, lármáson közeledtek az ellenség táborhelye felé. Az a közeledő támadás veszedelmit érezvén, magát rendbe szedte, és minden ellenállás nélkül elhúzódott, csak néhányat sikerült közülök elejteni, mire azután a székelység vissza- és innen az uzoni táborba vonult.

Ezen megtámadás Nagy Imre huszár alezredes vezetése alatt történt. A parancsot részemről az eresztevényi táborban későre kapván, mely napon Kisborosnyóra léérkeztem, már minden be volt végezve. Kisborosnyóról aztán Szentivánba rendeltem. Azalatt, miközben Balázs őrnagyoknak elárulása miatt a honvédek szerteszórvá Sepsiszentgyörgyre bevonultak, báró Heydté mintegy 2 század rendes fegyveres gyalog, 1 század dragonyos lovas és nyolcezerből álló osztrák-szász-oláh láncsás táborával az erdővidéki székely falukat, aholis 2 század rendes fegyveres és 56 lovas székely huszár jól fölszerelve volt, keményen kiszarolta, fegyverököt elszedte, a huszároktól pedig 22 lovat, ugyanezeketől a fegyverzetet elvette. A gróf Kálnoky udvart Miklósváron, s több más apróbb nemesi udvarokat is az Olt hosszában feldúlattott.

Az árapataki csata

Hidvég, innen Árapataka felé vonulván itt 125 honvéd fogadta a falun kívül [az ellenséget] a Hídvége felől azon magas ároknál, mely a hegyről lejövő vizet magasan töltéselt sáncolat által az Oltba vezeti. A köd is, mely a vidéket ekkor borította, kedvezvén e maroknyi honvédségnek, a tüzelés déli 12 óraker megkezdődött mindkét részről, melynek délután 3 óraker szakadt vége. Ekkor már egy Clement nevű volt osztrák főhadnagy, Balázs helyett őrnagy vezényelte az elszánt legénységet. Itt valának mint tiszték még Buczy százados, egykor osztrák főhadnagy, Józsa főhadnagy, egykor osztrák alhadnagy, Marosvásárhelyről Csiky nevű hadnagy.

A legénység magát bátran viselte, a helyet föl nem adta, míg töltésiből tartott. A tiszték közül Józsa nagyon vitézül viselte magát. Minekutána az osztrákok az országútján sehogy se boldogulhattak az előhaladásban, ekkor az utat éjszokról domináló magaslatot megkerülvén, és így a honvédek visszavonuló útját fenyegetendők akarták megtámadásukat sikeresíteni. Ekkor osztán, minthogy már történeycikből is kifogytak, kezdték meg a rendes hátravonulást, így azon hegynek, mely keletről a falu felett emelkedik, tartva, az úgynevezett Lenkertek mellett Illyefalvára vonultak. Veszteségük 3 halott, kik közül egyike megsebesedvén, maga magát lötte agyon. Az ellenségnek, mint hallám később, mintegy 17re rugott veszteségek.

Minekutána az ellenség Árapatakára bevonult, ottan Bély Gergely¹⁵³ csinosan épült és beállított kúriáját fölgyjúttotta és kipusztította, visszavonult Hídvégire, seregének nagyobb ereit azonban Földvárra tette át.

Hídvégi csata

Az erdővidékiek lefegyverzésével Háromszéknek már nagyot csökkent volt nem annyira morális, mint anyagi ereje, minthogy az ott való vidék népessége és fegyveres ereje, mind huszárságban, mind gyalogságban szinte egynegyedét tette az egész háromszéki erőnek. A kár[er], mi kipótolhatatlan volt, azt a jó szuronyos fegyverek elvétele Heydté által okozta, valamint a huszárokok lopásképpeni elvitele. Egész Miklósvárszék és Erdővidéke¹⁵⁴ távoli fekvésinél fogva, tehát már most a nagy védelmi vonalánál fogva csak akadály és gyengülése volt a háromszéki erőnek. Eközben már a negyedik ágyú is, rézből 2 1/2 fontos, a kézdivásárhelyi székelyek által létesítetett.

Az árapataki csata tehát a nemzetet egy kissé újból fölviillanyozta. Ez alkalommal különösen föl kell említenem a kézdivásárhelyieket, kik mintegy 4-500, mind fegyveresen, részint szuronyos, részint vadász-fegyverekkel ellátva vonultak le Szentgyörgyre, az osztrákokat ottan és Földváron megtámadandók. Torjai és szentléleki láncsások csatlakoztak még ezekhez. Sombori ezredes vezeté e kis tábor, lovasságot egy század székely huszárt és egy szakasz Mátyás lovas vívén két 6 fontos ágyú fődözetire, miközben a honvédek egy része Sepsiszentgyörgyön, Illyefalván, a kökösi hídnál és Bikfalvánál Sárosi volt császári hadnagy, ekkor nemzetőr őrnagy keze alatt szerteszórvá valának. A Mátyás-huszárokról ekkor egy század 80 lóból álló és az árközi század, azaz a 4^{ik} osztály 2^{ik} századja 120 lóból álló, az első Mádai főhadnagy¹⁵⁵ és Omászta hadnagy¹⁵⁶ alatt, a 2. [század] Incze főhadnagy¹⁵⁷, Székely Gergely¹⁵⁸ és Kenderesi hadnagyok¹⁵⁹ alatt Sepsiszentgyörgyön és Dobolyban cantoni-

rozott¹⁶⁰. Én eközben az uzoni táborban voltam lovag-társaimmal együtt, Nagy Imre alezredes parancsnoksága alatt.

A tábor tehát megindult Sombori ezredes vezénylete alatt. Árapatakát már az ellenség kitisztította vala, és Hídvégre vonta magát egy részivel, midőn a székely előcsapatok Hídvége felé közeledének. Ezt az ellenség előőrsi meglátván, vonulni kezdenék be és ki a faluból Földvár felé, a székelyek nyomban utánok. Már a falu közt megkezdett a tüzelés, de mire az ellenség gyorsan vonula, s minden pontot könnyen fölada, egészen a Földvárra átmenő Olt hídjáig. Itt nyolc századnyi rendes fegyveres lévén a tulsó balpartján az Oltnak, jobbról-balról a hídtól, melynek padlója már általok le vala szedve. Fölállítva a székelyeket, élénk tüzeléssel fogadák. Mintegy $\frac{3}{4}$ óráig tarthatott a tüzelés. Az oláh sorkatonaság a székelyek tüzelésit elég bátran állotta, valamедdig Gábor Áron a két ágyúval nem kezdte reájuk tüzelni, mire csakhamar megbomlottak és Földvár felé hátra kezdenék vonulni. A láncsás székelyek ez egyszer, mint később meghallottam, nagyon bátran viselték magokat. Egy pár ti. a szentlélekiek és torjaiak közül még a tüzelés folytatása alatt megkísérette a keskeny híderendákon az átmenetelt láncsával rohamra indulandó, kik mindketten áldozatul estek vakmerőségeknek.

Az ausztriaiak visszaindulása után a székelység is a hídra nyomult és utána rohanván mindenütt üldözte egészen Földváron keresztül. Földvár egy részinek a székelység benyomulás alkalmával tüzet adott, mire több épület lángba borult. A záskmány állott mintegy 300, részint szuronyos, részint vadászfegyverből, egy pár ezer töltény- és löporkészletből. Elesettek száma részünkről 3, az ellenség részéről 11.

Még ugyanazon a napon a székelység az Olt hídján visszavonulván, a hídnál földözetet hagyott, és Szentgyörgyre jött. Itt mind a kézdivásárhelyi székely katonák, mind pedig a felvidéki láncsások magukat jól viselték. A tisztek közül megérdemli a kitüntetést azon bátor magatartásáért, melyet az egész ütközet alatt a legnagyobb hidegvérűséggel tanúsított.¹⁶¹

Az ellenség részről érnek létszáma: rendes fegyveres mintegy 1000, láncsás ugyanannyi. A székelység részről összevissza mindenféle fegyveres mintegy 700, láncsás 1000, lovasság 100, ágyú kettő.

Mint hogy én még Martonfalváról írtam vala Sánta volt székely huszárszázados¹⁶², most Mátyás-huszár őrnagynak, hogy gyergyó- és csiki osztályával jöjjen le Háromszék védelmire, de választ nem kapva ez időtájtban Jakab Sándor¹⁶³ ugyan a gyergyói századból 18 huszárával sok viszontagságok közt leérkezvén így világosít fel az ottani dolgok folyamatáról, ti. Sánta őrnagy kapván leveletem, ahelyett, hogy lejöjjön,

kimenekedett per¹⁶⁴ Moldva-Bukovina, Magyarhonban huszárait a legnagyobb rendetlenségben és kétségben hátrahagyván. Az alsziki századdal legalább Sándor László csiki ezredbeli főhadnagy¹⁶⁵ őszintébben bánt, ugyanis ő látva saját kényes állását, ausztriai tiszt létre a nagyon rossz szellemű csikiak közt a huszárőrmesternek értésre adta, hogy vennék ötet színből fenyegetett állásba, melynél fogva mintha kényszerűségből, minden pisztolyokat és kardokat, melyek a huszárság számára a magyar álladalomtól őhozza rakattak vala le, kénytelen legyen kiadni, nehogy a már tisztetől magát a General Commando alá helyezett csiki ezred kormánya majd ötöt az árulás bűnével vádolja.

Így tehát már most majdnem egyszerre érkeztek meg töredékei a gyergyói, Mátyás-lovasezredjének 70 lóra már fölszaporodott volt századja 18 lóval és legénnyel, az alsziki századnak 46 lovasra felszaporodott volt huszársága ugyanannyi számmal. Az udvarhelyszéki 3^{ik} osztály 1^{so} századja Pálffy Domokos százados¹⁶⁶ alatt, mely 108 gyönyörű remondára és 130 legényre szaporodott volt föl, ezen század csupán 23 lóval és 33 huszárral érkezett meg Eröss¹⁶⁷ és Papp¹⁶⁸ hadnagyok alatt. Ezen fiatal huszárság a nemzet közt élénkséget idézett elő, valamint a honvédek Clement kapitányok alatt kissé inkább tartatták számon. A puska- és töltéskészítés, salétromfőzés, ágyúgolyó, ti. órapondusok¹⁶⁹ és ónedények gyűjtése nagy szorgalommal folyt, valamint a harangok egybegyűjtése, azok új ágyúkra való fölhasználása, új ágyúöntöde felrakása. A kovácsoknak egy egész serege igyekezett az ágyússzekerek fölszerelésin. Minden ember tevékenyen mozgott, különösen Kézdivásárhely sok erélyt fejtett ki, egy valóságos nagy arzenállá alakult az egész város át. Ennyi élénkség közt, sajnos, mégis itt-ott akaratlanúság merült föl az aktív vagy tényleges eljárásra, különösen a volt császári tisztek részről.

Midőn tehát éppen az uzoni táborban lennék, egy reggel rendeletet kapok, hogy délután jelennék meg Uzonban Kispál Károlynál¹⁷⁰ tartandó nemzeti haditanácsban.

Általános katonaisztii gyűlés és haditanács Uzonban

Midőn a tanácskozási terembe bemenék, sok volt császári és nemzetőrtisztet pillanték meg egymás közt zajoson vitatkozni. Bemenvén, leülék félen. Egy hosszú asztal nyúlt el a ház közepin, ezen asztalfőn helyt foglaló kormánybiztosunkot megesmerém. Jobbra ülének a három császári törzstiszt: Dobay, Sombori ezredesek, Nagy Imre alezredes, balról a többek között látám Gál Sándor nemzetőr századost. A gyűlést Berde Mózes kormánybiztosunk nyitá meg azon nyilatkozat-

tal, ti. hogy a gyűlésben határoznánk afelett, vajon támadjunk-e vagy csak védjük-e magunkat az ellenség támadásai ellenében? E volt tehát azon fontos, eseményteljes kérdés e mai gyűlésen, melyen a kockának el kellett vettetni azon vakszerencsére, hogy vajon a Rivbierát, azaz feketevizet¹⁷¹ átlépjük-e ellenségileg, vagy tovább is csak bevárjuk mindig, hogy az ellenség nyughatatlanításaival elvégre kimerítsen, és következőleg minden megveretés nélkül magunkot legyőzteni engedjük. A vitakozások folyamából csakhamar észrevehem Dobai ezredesnek arra delejező támokait, hogy a nemzet viselje magát passive, Sombori és Nagy Imre úgy látszának, nem sokat szólottak sem ellene, sem mellette. Dobai ezredes fősztámlá itt ti. okait, miért van ellenére az aktív hadjáratnak, mert a magazinumokban¹⁷² még létező töltények száma nem megy többre 70 000[-nél], mely aligha csak egyetlen ütközetre lesz elegendő, az ellenfél pedig ezen készletekben kifogyhatatlan, mondá, stb. Ez állításai ellenében Dobai ezredesnek az válaszoltaték, hogy a kézdivásárhelyi puskapormalomban máris mindennap 1/2 mázsa lőpor készül, és a mennyiség minden 8 nap elteltivel kétszerződni fog.

Valának nagyon sokan, mondom, az osztrák császári tisztek közül, kik hallgatva jobb szerették a nyugalmat, mint a csatát, valának ilyenek sokan a nemzetőrtisztek és nemesség közt is, ellenben valának többen, különösen a székely katonaságból lett nemzetőrök közt, néhányan a primori rendből, kik a támadólagos hadjárat mellett emelének szót. A császári tisztek közül, kik a támadólagos szó mellett nyilatkoztak, minthogy ilyenek nagyon kevesen valának, ki kell emelnem Sárosi hadnagyot¹⁷³, Gál Sándor nemzetőr századost és császári volt hadnagyot, kikről különösen méltánylással kell emlékez-nem. Nemzetőr tisztek közül Antal Zsiga Maksárol¹⁷⁴, Bartók Károly Martonfalváról¹⁷⁵, ezenkívül a székelyek közül több becsteltes egyének, kiknek neveire nem emlékszem, annyival inkább, mert akkor se ismertem.

Már gyertyavilágánál kelle további tanácsko-zásunkot folytatni, midőn kormánybiztosunk által a gyűlés figyelmeztetve [lett], hogy ti. hallgassuk meg, mondá, egy másvidéki katonai egyénnek is, ki úgy-mondva közöttünk majdnem idegen, és szolgálatját e helynek védelmire felajánlá, e tárgy fölötti véleményét. Természetesen teljes meggyőződésennél fogva nyilatkoztam a támadás mellett, mire egy-két szóvita után még el lőn döntve a támadólagos hadjárat.

Haditerv a támadólagos székely hadjáratra Háromszéken

Dobai ezredes, ki a fővezérséggel vala megbízva, hogy időt ne veszítsünk, tehát azonnal elővevő

igen pontos földabroszát, és hogy a gyanút magáról a közömbös magaviselet felett elhárítsa, azonnal munkához kezdte. Kiterítvén földabroszát, megkére, hogy foglaljak melléje helyet, mit teljesítvén, következőleg tervezte: a támadás három ponton történ-jék egyszerre, ti. Szászhermány felé az Olt hídjánál, Prázmár felé a Kőkös hídjánál és Földvár felé a híd-végi Olt hídjánál. A legkeményebb erő legyen Her-mán felé, e lévén a centrum, azt törje meg a székelység.

A haditervelése alatt egykor a Dobai ezredes-sel szemben ülő Gál Sándor közbeszólott valamit, mire az ezredes bosszúson helyéről fölkel, és vezérségiről kész vala lemondani, annyira ki nem állhatta Gál Sándort. Eközben Sombori ezredes és Nagy Imre al-ezredes tőlem jobbra ülven, mélyen hallgatának. Ezen eredmények után a gyűlés elszlott.

A támadó seregnek fősztámla és körülbelüli létszáma

Sombori ezredes alatt a dobolyi hídnál

Sepsiszentgyörgy–Illyefalva és az Olt völgyibe elnyúló falukból a fegyveres erő mintegy bajonettes fegyverrel

	500 fő
vadászpuskás	600 fő
<u>lácásás</u>	<u>2000 fő</u>
	3100 fő gyalog

Lovasság

báró Szentkereszty alatt székely huszár	110 fő
<u>Mádav alatt Mátvász-huszár</u>	<u>180 fő</u>
	290 fő

Semsey főhadnagy¹⁷⁶ alatt, ki egykor Ausztria alatt tü-zéri szolgálatban állott, 2 6 fontos [ágyú].

Hídvéginél Butyka nyugalmazott őrnagy alatt

Az erdővidéki lácásás erő és közép-háromszéki fegy-verekek a 12. honvédszászlóaljbeli honvédek egy rész-i-vel, összesen szuronyos fegy[veres]

	400
lácásás	300
ágyú	1 2 1/2

fontos

A kőkösi hídnál Nagy Imre huszár alezredes alatt

Papp Károly alatt 1 század a 12^k honvédszászlóalj, ti. a 6^k század

dálnoki, zabolai, martonfalvi és márkosfalvi stb. székelységből szurony fegy[veres]

	600
<u>lácásás</u>	<u>600</u>
gyalog	1200

lovasság az én parancsom alatt

1. század Mátyás	65 fő
Zathureczky főhadnagy ¹⁷⁷	1 szakasz székely
	<u>huszár</u> <u>18 fő</u>
	83 fő

Ágyú 1 darab 6 fontos Jancsó tüzérmester alatt.
Sárosi alatt Bikfalvánál

a bikfalvi század szuronyos fegyverrel	160
a 12 ^k zászlóaljtól honvéd	40
másféle vadászpuskások mintegy	200
lancsás	500
	<u>gyalog 900</u>
lovasság főhadnagy Török János alatt Mátyás lovasság	
1 század	66 fő
főhadnagy Papp alatt Mátyás-lovasság 1/2 század	46
<u>fő</u>	
lovasság	112 fő

Hermáni csata

Minthogy a főhaditanácsban a terv csak általánoson vala kiadva, aszerént minden ponton annak részleti és dispositiója az egyes seregarancsnokoktól függött. Hermán felé tehát Sombori ezredes, amint Al-dobolyból kiindult, a hely mintegy ötszáz lépésnyit videan¹⁷⁸ formálag az előtte fekvő Barcasági-síkságot dominálván, következőleg az ellenség fölállítását áttekintvén, ahhoz mérve intézkedett. Az előcsapatban gyalogság rendes fegyveres takarta az ágyúk országútján menetelít, lovasság követte, egy hosszú vonal lancsásokból illő ágyútávolságra föl vala a magaslat víz felé hajló párkányára állítva. A többi gyalogság az ágyúkat bezáró lovas csapatokat kísérte az országútján. Amint az előcsapat az ellenségi ágyúk lövéstávolságába jutott, az ágyúk ezektől jobbra balra a szántóföldekre betértek, a gyalogság pedig előre az országúton a híd felé kezdett nyomulni és ott csatározói tüzelést kezdeni. Az ellenség, mint később hallám, Riebel nevű oláh ezredbeli törzstisztje alatt állott Egy zászlóalj rendes fegyveres 2^k oláh ezredbeli

	1000 fő
2. század újon szervezett szász vadászokból	400 fő
2. zászlóalj brassói szuronyos fegyverekkel ellátott nemzetőr	2000
lancsás és puskás oláh szász	5000
	<u>gyalog 8400 fő</u>

Lovasság

báró Márkánt nevű kapitány alatt a székely huszár ezred oláhfajta dersáni 1/2 század	60 fő ¹⁷⁹
a Savoya dragonyosoktól 1/2 század	60 fő
	<u>120 fő</u>

Ágyú 3 darab 6 fontos.

Illyétén erecinél fogva seregeit az Olt hídjához nem messzire fekvő erdőszélin és Hermán felé vezető országútjára lóhátra (a cheval) állította fel [az ellenség]. Az ágyúzást a hídnál azonnal, hogy alig lövés távolságra érkeztek csapataink, az ellenség kezdette meg, majd minden lövése a huszárságra volt irányozva. Egyik go-

lyó az árkosi században éppen egy fiatal dobolyi születésű huszárt szakasztott el, a másik a marosvásárhelyi századból egy csapói nemes fiút, mind fiatal Mátyás huszárokat.

A székelység már zúgolódni kezdett vala tüzerfőhadnagy Semsey ellen, hogy ágyújával miért késik. Semsey még eddig igaz egy ágyúját se löveté ki, azonban minekutána azt jól helyre igazította, az első lövésre az ágyútöltényes szekérnek tengelye elszakadt, mire az osztrákok megzavarodván, a székely csatározók a hídnál átmentek a hídon. Ezen alkalommal esett el azon székely, ki nekem az eresztevényi táborban azt mondá, hogy ő fegyverét kezéből élve senkinek ki nem adja. Itt tehát beváltá szavait híven és dicsőséggel.

Amint a huszárság is részünkről a hidat megközelítette, már ekkor az ellenség nagy zavarban szaladott Hermán felé, azonban itt-ott fölállván, a mi ágyúink golyóit lövésekkel viszonzta. A Mátyás-lovasság osztályrohamot akart az ágyúkra tenni, mely ha jól vezetetik, sikerül is. Máday a hóborította hellyel nem lévén esmeretes, huszáraival egy posványba rohant, ahol a huszárok belesüppedvén, az ellen időt nyert a tovább szaladásra. A szászok, Hermán körül lármafák lévén fölállítva, azokat mind meggyújtották. A rémülés köztök egész Barcaságon és Brassóban nem kevés volt. A huszárok Botfalva¹⁸⁰ felől mintegy 18^m beindulnak. Ezek közt az árkosi századnak őrmestere, Uzonban lakott Pávai Vajna Ferenc 22-24 éves fiatal nemes¹⁸¹, midőn az oláh templom felőli utcán fölfelé menne, mintegy 1/2 század szász vadászokra bukkan. Meglátva, társait bevágásra szólítván fel, nékiek rohan. A szászok egy sortüzet adnak. Ekkor ő ugyan személyére nem, de háta megett Petelei nevezetű tizedes jobb karjába golyófúrást kapván megáll, szintén a többi is, és Vajna nem tudva azt, előrohan. Ekkor veszi észre, hogy társai elmaradtak, mire egy a csapatban levő brassói fiatal szászra ráesmerén, látva, nincs menekülés, pardon kéréssel fegyverit le akarja tenni, Gieser – a szászt így hívták – azonban fegyvert ragada egyik közel álló embere kezéből, minthogy tiszt volt, saját kezűleg Vajnákat lováról lelőtte. A 18 huszárnak nem lévén elegendő bátorságok e gyalogságot megrohanni, Gieser is büntetlenül elment, Vajna pedig minden rokonai s jó barátai fájdalmára elesett.

A helység közepén lévő templomerődívenyt az osztrákok szintén védelmezni akarták, de mi nem sokáig tartott. A Brassó felé nyúló utcát a székelyek leégették. Az egész osztrák erő a legnagyobb rendtelenségben szaladott be Brassóba. Később egy osztrák őrnagytól, Csikos nevezetűtől hallám, ki hasonlólag az osztrákok résziről a csatában jelen volt, hogy annyira megrémültek volt, hogy ötöt egy egész rendes fegyve-

res század csupán másodmagával hagyta hátra, és kicsin múlt, hogy a lovasság kezibe nem akadt.

Egy brassói kesztyűcsináló pedig nekem a Hermánnál való csatájokat így írta le: „*Uram, midőn már előtökbe indulnánk reggel Hermánból, én magamnak mindig halogató ürügyet keresvén, majdnem legutolsó valék az egész ármádába, mely már szinte az Olt hídjánál fölállítódott. Ekkor még alig hagytam vala el a falut, amint ágyúzást hallék az Olt hídjánál. Nem sokat gondolkozván visszafordultam, és én Brassó felé, mint tőlem kitelhetett, mentem. Azonban alig hagyám el a falunak Brassó felőli utcáját, midőn csak egyszerre azon vitézektől, kik tőlem éppen az inémt mintegy 1/2 mérföldnyi távolra valának elől, már hátraszalaadva is előlkerekedének rajtam úgy, hogy én, bár ép lábakkal áldott is meg az Isten és sovány testtel, mégis a 2000 brassói nemzetőr közt majdnem leghátulsónak maradtam, és mindenike előbb beérkezett nálamnál, aki bizony szintén minden kitelhető erőmből szaladtam.*”

Történt még ugyanis, hogy midőn egy pár huszár a többiből elszakadva lézengének valamely utcán, egy fanatizált fiatal szász leány ezen huszárokra lőtt, de rosszul találván őket, egyik közülök a szobába beronta, előbb lovát megkötve az udvaron, a leányt megbüntette csókokkal, azaz ki mit kapott, azzal maradt. Eközben midőn újból a szobából kilépnék, hogy lovára üljön és tovább menjen, lovát nem találja, azonban kifut az utcára, és lát egy lánccsás székelyt jó tova száguldozni. Mikor azután huszár pajtásai segedelmével sok fáradtság után kerítheté kezéhez [lovát], a székely atyafi pedig azzal igyekezék magát menteni, hogy gazdát nem látván a ló körül, hadiszákmányának teszi, s hazaviszi.

Az elesettek számát a székelység részről mindössze csak 8-9re tehetni, ezek közt 4 huszár, az ellenségé 17-23ra, ezek közt egy nemzetőr főhadnagy, Hermannstädter nevezetű, kit a szászok nagyon fájlattak. Ezen tisztet Gyárfás¹⁸², Besenyőről Mátyás huszár vágta le. Zsákmány egy puskaporos osztrák szekér, telve töltényekkel. A faluban mintegy 100-150 fegyver, temérdek láncsa, a falu házi fölkelhetőben nagyon sokat szenvedett. Mintegy 13 fogoly esett kezeink közé.

Prázmár kapitulál

A Kőkös hídjánál reggeli 8 óraker az Uzonnál lévő tábor is ütköztekészen állott már éppen akkor, midőn a Dobolynál levő is, tiszta idő lévén, helyet foglalni készült. A Feketevíz hídjáig egy portyászó csapat indult el a híd mivoltát megvizsgálni. Ezen portyászók járása alatt a hermáni erdő széliről az osztrákok ágyútüzelésököt már megkezdték, valamire a jelentés megtétetvén, a hídpallók a Feketevíz hídján berakat-

tak. A 12^{ik} honvédszászlóaljának 6^{ik} századja Papp főhadnagy¹⁸³ alatt indult a hídon előcsapatképpen, ezután menék én lovasszázaddal, utánam jött 2 ágyú, ezek után a székely fegyveres, és ezután a lánccsás csapatok. A Feketevíz hídjához eljutva, itt egy kissé vesztelegnünk kelle, míg egy szekérre felrakatott hídfák berakat- tak és így a Feketevízre híd veretett.

Ekkor a honvédek sebesen átmentek, utánok századomat vezetém, és az úttól jobbra egy kis pázsitos helyre fölállítám. Az ágyúk is áthoztattak egy századnyi székely fegyveres kíséretiben. Amiközben a híd veretett volna, láték a víz túlsó partján 30-40 néplovast az alig 30 lépésnyi távolságra Prázmár felé fekvő papirosmalomtól sebesen elvágatni, midőn pedig keresztülmentünk, a helység végétől be egészen az országútig fölállított csatározók sorát pillantám.

A hely itten Prázmár felé ekkor nagyon veszedelmes volt, csak az úton lehetett elsüllyedés nélkül járn ingoványos volta miatt. Ekkor már Nagy Imre alezredes is az említettem hídon átjött, és hozzám fordulván parancsolá, mennék lovassággal előre. A honvédektől pedig menekedni kívánván, kére, igazítanám el valamerre őket, hogy menekedhessen tőlök. Én tehát előbb a honvédekhez menvén, főlészlőttem, tértémek bé csatárláncba a hermáni csereerdő felé, ahol már ekkor ágyúzás keményen folyt. Az osztrák csatározók mintegy 300 lépésnyire lehetének tőlünk kész fegyverrel.

Én lovasságot az útra vezetvén, itt tisztemet előszólítottam, figyelmeztetvén a hely keskeny voltára és, ha az ágyútüzelés által netalán sokat vesztenék e szoros helyen, mely csak egy keskeny útra szorított egész Prázmárig, a veszteséggért alezredesem rendeletje következtiben a felelősséget is magára venni. Én tehát Pronvic főhadnagyomat és Mauset [?] magam mellé vévén, századom előtt megindulánk négy embernyi magassággal Prázmár felé. Ekkor az egerfák közt elrejtve álló osztrák gyalogságot látám csatározóit összevonni és hátra húzódni. Ekkor 2 lóhátas szász közeledék sebesen az úton velünk szembe. Közlebb érkezvén [látám, hogy] parlamentairek voltak. Megállék, és hátraküldém alezredesemhez. A rendelet nékik ki lőn adva, ti. föltétlen megadás, ezzel visszamentek tanácskozni a kívánatokról.

Alezredesem nem várhatván tovább visszajövetelüköt, indultó rende. Megindultam tehát az egész századdal sebes ügetéssel a falu felé. Azon kevés idő közt, míg a követeket hátra küldém, volt időm előre szemlét tartani. A falu végén 2 ágyút láték fölállítva. Az ágyútól balra, tőlünk pedig jobbra a falu végén szerte-szóra álló téglakatlanok mellett csatározókat és 2 szakasznyi rendes katonaságot láték fölállítva. Előnyomulásomot bárminő sebességgel tevém is, midőn 200-300 lépésre közeledném a faluhoz, már az ágyúkat nem látám többé. Midőn a faluhoz közeledném, sebes vág-

tatással rohanék be a helységbe, a templom melletti téren azonnal századomat fölállítám, egy szakaszt helyből Brassó felé küldvén, az ágyúk azonban úgy eltűntek ily rövid idő alatt, mintha föld nyelte volna el. Ezen közben Sárosi, kinek földadata volt Bikfalva felől előnyomulni és a mi balszárnyunkot biztosítani, az ő kezínél levő lovasságot Dobolló felé elrendelvé, azok a Feketevizet átgázolván, szintén ugyanazon percben érkezének meg Prázsmárhoz, melyben én századdal. Prázsmáron kívül néhányat a szaladó ellenségből elérvén, levagdaltak, és 8 foglyot tettek. Később tudhattam csak meg, hogy az ellenség a prázsmári főutcából egy keskeny mellékes úton ágyúival és legényeivel együtt Bodola felé menekült.

Minekutána Prázsmár be volt már, úgymondva, meglepően véve, Nagy Imrénék jelentést tettem, a tábor számára, mely a mezőn tanyászott, éleést, italt és tűzifát rendeltem, és örököttem, hogy a helységben rablás ne történjen, rajtam lévén a felelősség terhe. Másnap a helység népit egybegyűjtettem és a magyar minisztérium és kormány hűségire ünnepelesen föleskettem.

Hidvégi csata

Butyka nyugalmazott őrnagy Incze gyalog századdal¹⁸⁴ szintén reggeli 8 órakor a tüzelést megkezdte az ellenében Bianchi lengyelekből álló 400 [!] szász, mintegy 600 sorkatonából álló osztrák csapatra. A tüzelés mintegy délutáni 3 órakor végződött, egyik is semmi előnyt nem mutathatván fel. Az osztrákok csapatvezére báró Stutterheim¹⁸⁶, Bianchi ezredjének ezredese, kinek még 600 embere Bianchi sorkatoná Botfalván tényleten állott az eshetőségekre, de minden fölhasználás nélkül. Ezek közül egyik félnek se tudom veszteségit.

A székelyekre ellenben mégis annyi eredmény számítható, hogy az ellenség Elő- és Árapataka felé a háttérbe be nem fűrődhatott, és így Sepsiszentgyörgy, hol az új ágyúk öntése szorgosan kezeltetett, nem nyugtalanított. Az ellenség főceje tehát most megverve Brassóba húzódott, sáncai és fellegvára védelme alá.

Ok nélküli idővesztegetés a Barcaságon

Két napot mulaték Prázsmáron szinte ok nélkül. A székelység e tényletlen 2 napon keresztül unni kezdé magát, és kezdé a campirozás¹⁸⁷ téli kellemetlenségei alól akként kivonni [magát], ti. hogy az itt-ott zsákmányolt portékákat hazahordotta, természetes, ha ki haza ment, kényelmesnek találta házi tűzhelye, s családja körében magát, mint a tábori kellemetlen hideg és sáros pázsiton heverni.

3^h napján e hadieseménynek rendeletet kaptam Nagy Imre alezredesemtől, hogy tennék portyázatot lovassággal Brassó felé. Én tehát el is indulék Prázsmárról reggel 7 órakor keresztúri századdal és Zathureczky székely huszár hadnagy alatt álló székely huszár szakasszal.

Brassó városának 2 óra hosszan tartó halálos félelme

Elegyesen rendelék az előcsapatba fele székely, fele Mátyás-huszárokat. Az idő ködös volt, 100-150 lépésnyire alig leheté tisztán kivehető tárgyra ismerni. Én néhány tisztjeimmel az előcsapatot követők, századom csendes rendben vonula utánam. Ott, hol Prázsmárnak útja a háromszék-brassóiba beleszakad, midőn előcsapatom éppen az útra léptetne, mint agár, midőn maga előtt a felugró nyulat megpillantja, látám huszáraimot hosszú kantárszárt eresztve helyből továbbrohanni. A történetet magamnak nem tudván megmagyarázni, utánok kiálték, mert egyebet nem láttam, mint székely huszárokat a hermáni fogadó mellett elnyargalni. Tisztjeim azonban a helyzetet észrevéven figyelmeztetének, hogy a székely huszárok, kik legelől futnak, dersáni székely huszárok, azaz oláh huszárok, hasonlólag öltözve a székelyekkel, tehát ellenség. A két dersáni, fogarasföldi huszárnak jobb lovai lévén, s bennünköt egy kissé korább is észrevéven, odébb illantak, s székelyeink be nem érték.

Midőn a Tömös hídjától még alig lennének 500 lépésre, megpillanték egy 1/2 század lovasat a Barca vize mellett. 7 huszárt előküldtem azon szándékkal, hogy lépet vessek oda nekik, amiközben én a síkság haladékaiban csendesen megállok. A néhány huszár látására kezdének is közeledni, de midőn egy oly pontra jutának, honnan lovasaim jobban nem tudának eltakarva lenni, visszafordulának, s mint felhő a levegőben, úgy odalettek Feketehalom felé.

Ezzel tovább folytatám utamat a Tömös vizéig, hogy megállván, átmenék a vízen, huszáraimot hátrahagyván majdnem azon útig, mely Hétfaluból¹⁸⁸ ezen háromszéki útbá szakad. Mintegy fertály óráig a város közeliben senki egy lélek se vévén a városon fekvő sűrű köd miatt észre, zavartalanul szemlélhetém Brassónak külállását, a fellegvárról azonban eközben a köd eloszolván, az ágyúk körül embereket láték mozogni. Ekkor Pronvic főhadnagyom és más két tisztem hozzám sietének, hogy ha netalán valamelyről vész fenyegetne, közelemben lehessenek. Az ágyú csakhamar megvillana, s a golyó fejünk felett messze zúgott el a levegőben. Erre megkondult a városi nagyharang, a lövés egy-kétszer még megismételtetett, de látván, hogy siker nélkül, a lövések megszüntek, azonban a városban a dobok

pörögni kezdé[nek], a jajveszékélés általános lón, a harangok zúgása közt annyi síró hang. Soha életemben ily egyszerű macskamuzsika nem hallék. Valóban lélekzáló lett volna egy egészen közömbös emberre, annyi ezer torokból szakadt hihető könnyekkel kísért jajhangok, de reám nézve, ki a hálátlanságát annyi századokon keresztül e nemzetnek elgondoltam a vendégszerető magyar nemzet iránt, mely őket vérrrel szerzett földdel jutalmazta és országába befogadta, reám nézve – mondom – nem hatott ekkor másképpen, mit egy egyszerű macskamuzsika, melyhez hasonló tíz egyetem deákja se tudott volna összeállítani. Mintegy 2 óráig gyönyörködtem e hasonlíthatlan diszconcerten, ennyiben e napi parancsnak eleget téve századomat Prázmárra visszavittem. Ez alatt a törzstisztek közt a táborban nagy téflenség és semmittevés.

*Dobai ezredes, mintegy mindenfelől
ostromolva, kiadja a rendeletet
Brassó bevételre*

December [8]-kán¹⁸⁹ rendeletet kapok 2 század lovassal és 2 ágyúval a Brassó felé vonuló úton a Kőkös hídjától Brassóig elényomolni. Kora reggel egy osztály Mátyás-huszárral lovassal Prázmárról lemenek a Feketevíz hídjától azon ponthoz, honnan a tábor előnyomulandó volt. Midőn a hídhöz értem, szokatlan nyüzsgést vévék észre azonnal az alá s fel mozgó székelységen. A hídfőn fegyveres örök állának, senkit vissza se bocsátani. Kérdém a körül állóktól, hol légyenek a törzstisztek, mire egy a hídtól balra fekvő paraszti épületre mutatának. Bemenvén, itt látom törzstisztjeimet több más tisztekkel, ezek közt Gál Sándort is. Kéves idő teltivel tájékozván magamat a tárgy vitatása felől, tehát akörül forgott a beszéd, hogy Brassót meg-támadjuk-e vagy se. Minekutána én már nyílt rendeletet kaptam vala e tárgyban, tehát nagyon meglepő lett reám nézve már most a habozás jelensége. Kérdém a jelen volt főtiszteket, hogy miért e kétség? Feleletül mondá Dobay ezredes, hogy ha Brassót bevesszük, a székelyek el fogják azt pusztítani. Erre azon megjegyzést tevém, hogy ha csak lovasságomat fogják berendelni, én jót állok a város épségiért.

Ezen tárgyalás közben nagy zaj hallatá magát kívülről. Kitekinték az ablakon, és egy század lovasság állott az épület körül, kiáltozván, *tűzet a háznak*, és e kiáltások közt többektől nevetem hallám kiáltani, hogy mennek ki, mert a huszárság a törzstisztekre a házat rá akarja gyújtani, mire nem kis rémülés fogta el a bennlévőket. Kimenék tehát, s látván, hogy e lovasság a szentkatolnai század Mátyás-ezred huszárai, lovamat előveztettem, felülék, kardot húztam, és *a balszárnyáról négyesivel lépést induljt* vezényelvén,

ugyanazon a hídon, melyen az örök közt erőszakkal előbb áttörték vala, visszavezetém, és az én századommal együtt osztályba alakítám, miközben a tábor főparancsnoki rendeletet is megkaptam, hogy 2 ágyúval és osztályommal Brassó felé induljak, azon meghagyással, hogy a gyalog tábor is követni fog.

Én tehát illő katonai renddel meg is indultam mintegy délelőtti 11 és 12 óra közt, már a Tömös vize hídjánál voltam Brassó előtt, a víz jobb partján az úttól két felé fölállítottam osztályomat, az ágyúkat az úton. Ezen állásban délután 4 óráig várakoztatott engemet a székelyi tábor. Egy párszor futárt küldtem vissza, hogy tudjam az akadály okát, míg nem 4 óra felé érkezék Gál Sándor tudatni velem, hogy a székelyek közt nagy a reactio, melyet a császári tisztek idéztek elő a Brassó felé való előnyomulás ellen. Következőleg a berecki század embereinek kell vala a város megtámadásánál előre menni, a pedig vettem a zabolai századra, és így, mely egyenletlenséget, mint feljebb említém, a császári tisztek idézvének elő. A két közön elmaradott, eszerént éjjeli szállásra¹⁹⁰ 2 szakaszt Maurer főhadnagyom¹⁹¹ alatt Szentpéterre, a szentkatolnai századot Török Jankó főhadnagy alatt per Hétfalut előbb keresztülportyászva Prázmárra [küldtem], én pedig 1/2 századdal visszamentem Hermánba.

A feldúlt helység, sok házak elhagyatottan, gazda nélkül a kemény téli éjen, melynek mására nem igen emlékszem, nem a legkényelmesb éji szállást nyújtja. A gyalogság is szerteszét ide volt beszállásolva. A templom piacán lévő házak egyikébe bemenvén, a párnákkal berakott ablakú sötét házban tűzvilágánál olvasék holmit időöltés kedviért egy földön hevert volt új német naptárból, melyben a szász nemzetnek, s különösen a Barcaságnak Báthory Gábor fejedelem alatti kora és akkor is a magyarellenes Barcaságnak vitézségök Báthory hajdú ellen költészeti ecsettel lón benne rajzolva, különösen pedig a hermániaknak akkori vitéz tetteik vala különösen kiemelve, és a jelenre is mintegy lelkesítve lónek fölszólvita vitéz, oroszán stb. címmel a fölszólvításban nem hiányozva.

Ezen kontraszt nékem igen jól esett. Miközben én is az akkori zavaros múltat e jelenrel egybe-hasonlítanám, és a jövőnek kimeneteliről elmélkedném, egyszerre az utcán lövéseket hallok. Azonban lovamat előhozatván kimenék a zajba, és habár csak igen hamar megtudtam, hogy ittas székelyek közt történtek a halálos lövések, melyeknek 2 gelencei áldozatul esett, azonban másfelől kiáltani hallám azon szavakat is, hogy jönnek a polákok. Tudva bár, hogy a dolog nem való, igen akartam, hogy így történt, és én azonnal terjeszteni kezdém, hogy minden csapat induljon a mezőre. Valóban egy eshetőségre nem is tartottam volna szerencsésnek a benntanyászt.

Az egész tábor tehát kivonult a hermáni-brasóvi út melletti fogadóhoz. Itt táborot vertünk. Ameddig a fegyveresk és láncsások letelepedtek, idő kellett. A lovasságot egy gyűrűtűzőn kívül helyezém. Minden 4 lovat egy huszár tartván, a többi a tűz körül váltólagoson. A tűzerek is 3 ágyúval sok részeg tűzér kíséretében künn volt[ak], kik közül egy a golyóval töltött ágyút a körülötte hemzsező nép közt elsütvén, megfoghatatlanul egyet sem ére. Borzasztó hideget nem éreztem eddigelé.

Reggel, midőn megvirradott, rendeletet kaptam a Kőkös hídjához vonulni lovasságommal. Itt azon más írásbeli rendeletet vevém, hogy báró Heydte Erdővidékre beütvén, a legsebesebben sietnék oda, és minden ottan létező erőt egyesítve, az Olt mellékit tisztítanám ki az ellenségtől. Midőn Kőköshöz nagyon közel lennék, szemben találám Dobay és Sombori ezredek.

Csata Köpecnél

Osztályomat megállítám, és a két ezredesnek elibök lovagolván, jelentém, ti. hogy a kapott parancs következtében indulok Erdővidékre, egyszersmint kérem Dobay ezredet, adná Gál Sándor nemzetőri századost mellém a gyalogság vezényletére, mit azonnal [jóváhagyott], noha bár nem is akarta semmiben is fölhasználni az említettem századost, ki ellen folytonos ellenszenvvel viseltetett.

Ugyanezen a napon Dobolyon keresztül Árapatakára, innen délutáni 3 óraker Hídvégire érkezvén, éppen midőn az elszállásolását intézném osztályomnak, habban úszó lovával érkezék be egy Mátyás-huszár az árkosi századtól, azon jelentéssel, hogy Köpecnél csata történt, melyben a 12^{ik} zászlóalj honvédeji szerinte mind elhulltanak volna. Az efféle első hírmondókra én örökké keveset adtam, tudván, az ilyenek csak a távolból látottakról tudnak jelenteni, nem állhatván ki a közelséget csupán a puskapornak azon kábító salétromos szagáért.

Mindezen jelentés ellenére is osztályomat elszállásoltatám, tudván, hogy az osztrákok hadjárataikban minden kevés siker után ki szokták nyugodni a nap fáradalmait. Eszerént a távolságot Köpec és Hídvég közt elég biztosságnak tartottam az éjjeli kinyugvásra.

Mintegy esti 7 óra után megérkezék Clement és Buczy százados, kik éppen az említett honvédeket vezénylék, kik következőleg beszélték el a csatát:

„Ötszáz erdővidéki láncsás (minthogy ezeknek fegyvereit báró Heydte beszedte volt), százhetven szuronyfegyveres honvéd és 37 Mátyás-huszár Incze főhadnagy alatt leheténk összesen az egész táborban. Ide járul még ez erőhöz kiegészítésképpen egy szántótaligára alkalmazott, s kicsinnel nagyobb üregű ágyú a lő-

fegyverénél. Ezen erővel mi előbb természetesen jól elreggelizvén magunkot, azon hírre, hogy báró Heydte Felsőrákoson oláh–szász–osztrák táborával újból megjelent, sok szédült föl elhatározók vele szembemenni és megütközni. Elindulánk tehát Miklósvár és Köpecen keresztül a Barót vize hídjáig. Előcsapatunk állott a 170 fegyveres honvédekből, ezután egy rossz fehér lovon az úgynevezett ágyú 2 részeges tűzéri fedezettel, egyike ezeknek ti. a lovat vezető tűzérkocsis, a másik a részeges tűzermester; ezt követé az árkosi század 37 huszára, végre a had zöme, az összes láncsás székelye a seregnek.

Midőn e rendben a honvédek a hídhöz közeledének, az ellenség lovasai a vízpartjáról kezdék magukat öszve- és hátra vonni. Ekkor Botár lovas százados és láncsás vezér ösztönze a folyót átlépni. A honvédek tartozatlan áthaladák, utánuk az ágyú, ezután a lovasság és ezek után a láncsások. Minthogy az ellenségnek mintegy 8000 emberből álló mindenféle serege részint elnyúlt sorokban, részint összehúzott tömegekben nagymérvű és kiterjesztett fölállást képeze, csatározóinkat hasonlólag ahhoz kelle alkalmaztatnunk. A 170 honvéd tehát nem is volt elégséges e vonal képzésére, így történt tehát, hogy a láncsások közt jelen volt és pisztolyokkal dicsekedhetett láncsás huszárokat is a fegyveres honvédek közi soroztuk a csatározó erő tekintetiért.

Csatározóink a hídon túl Rákos felé kezdének az Olt folyama felé terülni, miközben az ellenség a Barót és Kormoslangos vize közt széles és sík magaslaton tömegeivel közelebb-közelebb vonult. Az ellenség csatározói nagyon óvatosan szembesülének a honvédekkel. A tüzelés mindkét részről megkezdődött, kevés idő múlva egy fél század dragonyos a Savoya ezredéből a sík magaslat két lecsapó szárnya rejtekéből csak egyszerre elő- és a honvédek csatárláncára rohant. Az összesereglése a honvédeknek apró csoportokba már lehetetlenné vált, erre kiáltom a honvédeknek: Hasra! Bújj le! – mit a honvédek igen jól megértve, földre veték magokat. A dragonyosok rohama sebes volt, lovok pedig jól kitarított lovak valának, melyek az előtők hasrafekvő honvédeket sérelem nélkül átugrálák. Ekkor kiáltom ismét a honvédeknek: Talpra, s löj! – mit a honvédek a részint nagy sebességben lévő lovokat még az átugráló dragonyosok meg nem fordíthatván, igen jól fölhasználának. A tüzelés keresztül kasul az ugyan előbbi úton visszatérendett dragonyosokra megkezdődék, melynek eredménye lett, hogy 17 ló és 27 dragonyos maradt halva a honvédek közt. A halottak közt vala Senz nevezetű főhadnagyok is, ki épp ezen évben a Württemberg huszároktól, mint nagy osztrák érzelmű, megszökött, és a császáriak közt vállala szolgálatot. Ezzel a honvédek nem erősen üldöztetvén Köpec felé vonultak. A láncsások pedig a visszamenetelnél, látván a honvédek veszedelmét, nem kereste a hidat, hanem

minden válogatás nélkül ki övig, ki nyakig ment vissza a jégtől zajló Barót vizin arra, kitől hova lehetett.”

Clement százados, ki fején keresztül egy kardcsapást kapott, mit ezen beszédinél fölmutata, annak tulajdonítá, hogy lováról későn szálla le, miközben már rea is dragonyosok rohantak, és a hasra fekvéstől kissé megkészt volt.

Ezen becsülettel vesztett csatában a honvédekre nézve egy pár megemlítésre méltó eset is történt egyesekkel. Így például egy Barton nevű tizedes¹⁹², kinek atyja a gróf Bethlen küüllővári uradalomban mint erdősz szolgálta, atyja mellett egykor a lövést begyakorolván, már több ízre honvéd társai előtt, mint ilyen, őket bálmulatra gerjesztette, ugyanis ha ellenségére célzott, ritkán történt az eredmény nélkül. E csatában felállásánál fogva messzire távol a balszárnya esett, és a lovasság megrohanásakor nagyon félre lévő, elszakasztott. Minekutána fegyvere már ki vala löve, 5 dragonyos veszi körül, és sehogy sem férhetnek közlibe. Ezt b[ár]ó Heydte meglátván odasiet és fölszólítja pardon mellett fegyvere elvetésire. Tisztet látván maga előtt, szavának hitelt adott, mire osztán a fegyverteleire ő maga nekirohant és kardjával főbe vágta. Ekkor a mellette lévő trombitásának intett, és az pisztolyát reasütvén, a golyó arcán be- és bal füle töviben kifürödött, mire elesvén, minthogy még vala élet az ifjában, fogolyképpen elhurcoltatott, ki Szeben bevételénél – már fölgögyula – fogságából eképpen szabadul. Ezt elbeszélteni Bartonnak saját szájából hallottam, vitézségit pedig báró Heydte mint csudát beszéllette el, természetes, a nemtelen vele való bánást beszélyéből kihagyván.

Ugyanezen csatában egy más honvéd, minekutána a dragonyost egy lövéssel lováról elejti, nekifut a lónak, és kantárszáron ragadván, fel is ül, és társainak a lövések közt fennhangon dicsekszik, hogy ő milyen lóra tett szert, persze hosszú szuronyos fegyverit is a nyeregben keresztül téve. Ekkor a visszamenekülhetett dragonyosok trombitája megszólal, a ló fülit hegyezi az ismeretes hangokra, megragadja lovasát és vinni kezdi a dragonyosok sora felé. A honvéd eleget rángatja lovának száját, de mind hasztalan. Ekkor nincs mit tenni, látván a lónak közeledését az ellenség felé, hanem mint egy liszteszák, lefordul róla és marad újból az ő hú mangelétájával. Társai, kik ez eseményt nézték, még e veszedelmes helyzetekben is fönnen kacagtak, s vissza, de gyalog jött pajtásokat azután is nem egyszer bosszanták: *kinek adá el a lovat?*

Egy harmadik honvéd, kit 2 dragonyos elfoga, és magok közé vévén fegyverit elhányatták, azonban a lövésekre figyelvén jobbra-balra, a honvéd ezt egyből fölhasználván, a két lovas közül hátra maradt, s hirtelen fegyverit fölvevé, mire egyik eltátozt szájú dragonyos

hátának irányzá, ki újra a képzelt fogoly honvédra maga mellé letekintvén, de nem látá, ekkor hátra fordul, de látja, hogy a honvéd már a hátát célba vette. Kardjával hadarni kezd ezen szavak közt hátrafelé, mintha a hátába fúrandó golyót akarná padrirozni¹⁹³, mondván *du Spitzbub, du Spitzbub*¹⁹⁴. De alig ejté e szavakat ki másodsor, már halva a földön hevert, a más dragonyos pedig lovát sarkantyúba vette, s továbbállván, a honvéd többi társai szemök láttára így menekedett. Ezen honvédnek magam is több kardcsapást láték másnap fegyvere agyán és csövin, melyet e két dragonyos fogollyá tételekor tett rajta a megrohanásakor, míg pardont nem kért.

Az ágyúfedezeten volt 37 huszár, kivéve derék főhadnagyokat, ki egyedül mindvégig az ágyúnál maradt, és azzal egyszerre menekedett, a többi mind egyig elszaladt a láncsásokkal együtt.

Minekutána a székely csapatok elszéledtek, az ellenség Köpecre előnyomult, a falunak tüzet adott, mégpedig rendes fegyveresei, a dragonyosok és Bianchi-féle polák katonái által. Ekkor bősziült vad oláh-szász csoportokat a falusiak legyilkolására és felprédálására bocsátotta, kik öreget, ifjat, sem nőt nem kímélve, mindazokat, kik nem menekülhetének, legyilkoltatta. Ezen szerencsétlen áldozatok közt még egy éppen falusi s egyenruhába öltözködött nyugalmazott volt Szolga nevű százados¹⁹⁵ is, bárha semmi zavarban részt nem vett vala, legyilkoltatá. A köpeci áldozatoknak száma 36-39 főre számított¹⁹⁶, a csatában elesett honvédek pedig 7 főre. Ezek közt vala 2 gyalog huszár láncsáson fegyverezve a honvédek csatározó sorában, a Mátyás huszároktól. Köpecen pedig több ház és gazdasági épület lett a lángok martaléka.

Ezekután báró Heydte dicsőség koszorúzottan vonula ismét Felsőrákos melletti táborába, nagy pénz és marha mennyiségű sarcot róván ki az erdővidékiekre.¹⁹⁷

Fölszólítása báró Heydte-nak hozzám a székelyek föltétlen megadása és fegyverei letétele iránt

Másnap a köpeci csata után semmi további hírt nem kapván az ellenség állásáról, egy osztály lovasommal, száma 130 kard, előmenék Nagyajtára. Innen azonnal, mihelyt megérkeztem, Donát Lajos tizedest¹⁹⁸ egy 1/2 szakasz huszárral portyászni küldém Köpec felé. Ekkor még füstölgni látám Köpec üszkeit. Visszajöve a portyászatzból említettem tizedes, mondá, hogy a dragonyosok a Barót vizem túl fel vannak állítva, és ők az innesső partról velek egy pár pisztolylövés váltása után, nem üldözttvén, visszatértek. Jelenté tizedesem még azt is, hogy a tábor Felsőrákoson alól, a

falu végénél lévő [Kormos] Lángos vize jobb partján táboroznak.

Alkonyat táján megérkezett Gál Sándor is. Mi azonnal a teendőkről kezdénk tervezni. Erő dipozíciónkra kevés vala, azonban a köpeci esemény hallatára Dobay ezredes a háromszéki erőből rendelt 1 1/2 század fegyveres székelyt illő láncsás adalékkal és két 6 fontos ágyút a derék Gábor Áron tüzérmestersége alatt. Az erdővidéki láncsás erőt is fölszólították az expedícióban figurálni¹⁹⁹.

Mintegy esti 8 órakor parlamentaire-t jelentenek nálam, kit egy portyászó csapat hozzám bevezetvén, egy ívnyi német nyelven irt fölszólítást kézbesít báró Heydté-nak aláírásával. Ezen fölszólításnak tartalma dagályos és szemrehányó modorú lévén, következő nevezetesebb pontjaira emlékszem még:

Címezve és nyitva német stylben:

An den Truppen Commandanten, der mir feindlich entgegen steht!

Es ist wieder Blut geflossen, und ein Ort in Asche verwandelt worden – nun frage ich Sie, meine Herrn – was wollen sie denn weiter, sehen sie ihre Schwäche nicht ein?

Körülbelől ekként folytatva:²⁰⁰ *Durch die Zusammenrottung von Agyagfalva haben sie sich nicht gegen die Regierung S' Majestät aufgelehnt, sondern dadurch zur Verwüstung des Landes und der andern zwei Nationen, mit blutiger Hand sich vergriffen.*

Ich rathe Ihnen also, daß sie ihre Waffen strecken, und Reinfälligst vor S' Majestät, nebst unbedingter Unterwerfung, um Gnade flehen sollen, denn sonst wird ihrem Lande dasselbe Loos, welches Köpecz getroffen hat, wiederfahren werden.

Sehen sie denn nicht ein, daß eine revolution noch nie gelungen ist, und wenn wir auch die Geschichte durch stöbern, so sehen wir, daß ihre Anführer meist als Opfer derselben gefallen sind?

Wer sind den[n] ihre Anführer? – meist Proletarier, die die Sache zu ihrer eigenen Gunst ausbeuten.

Ich erwarte also, daß sie mir binnen 24 Stunden hierüber entscheidend antworten werden. Im Gegentheile werde ich sie angreifen und es wird dabei nicht das Kind geschont werden.

*Baron von der Heydte m. p.
Truppen Commandant²⁰¹*

Nem sokáig gondolkodám, s éppen ugyan azon parlamentairetől következőleg válaszoltam:

An den Truppen Commandanten, der mir feindlich entgegensteht!

Ja, es ist wieder Blut geflossen, und ein ruhiger

Ort in Asche verwandelt worden. Nun frage ich Sie, mein Herr, wer hat Alles dieses verursacht?

Die niederträchtige Camarilla, und Camarillistischen Einflüsterungen haben die ruhigen Bewohner Siebenbürgens namentlich Ungarn, Szekler, Sachsen und Walachen so übereinander gehetzt, daß nunmehr die gräulichen Thaten entstehen.

Sie werfen uns vor, daß wir uns bei Agyagfalva zusammengerottet usw.

Ja, es ist wa[h]; daß wir dort ein National Convent hatten, aber zu dem Behufe, um uns dort zu besprechen, über die Mittel durch welche wir den Mordthaten, welche täglich, auf den Comitats Ortschaften zerstreut liegenden Ung[ar]ischen Familien verübt werden, Einhalt zu thun, denn daß Österreichische Militair scheuet sich nicht in dessen Obliegenheit die Aufrechterhaltung der polizeilichen Ordnung wäre, alles daß mit gefallenen Händen zuzusehen.

Daß bei diesem Fürgange auch unsererseits so manches geschehen ist, was nicht hätte geschehen sollen, muß der Undisziplin dieser Landstürmer zugeschrieben werden.

Diesem vorzubeugen wäre es in der Obliegenheit des regulären Militärs gewesen, was hat sie aber zu diesem Behufe gethan? Wir schämen uns selbst meine H. E., wenn wir das einst so gediegene österreichische Militair, und so viele ritterlich gesinnten Herrn Offiziere nunmehr auf einmal an der Spitze dieser Räuberhorden stehend, sie zu allen Raub-, Schand- und Mordthaten anführend sehen.

Sie fragen uns warum, daß wir fechten? Damit sie also wissen, wir fechten für unsere Nationalität, für unsere Constitution, in diesem Sinne also auch für unsern König Ferdinand den V.

Sie werfen uns vor, daß unsere Anführer meist Proletarier sind.

Hierauf habe ich nur zu erwidern, daß wir uns gegenseitig kennen. Sie rühmen sich mit dem Brande von Köpecz. Sie sollten es nicht thun, denn wissen sie was sie hiedurch begangen haben? Sie haben nur in ein Wespennest gegriffen. Was dieses Sprichwort bedeutet? Fragen Sie in Hinkunft einen jeden Szekler und Ungar, er wird es ihnen auseinandersetzen wissen.

Ihre Aufforderung habe ich dem Obertruppen Commando eingesendet, woher die weitere ausführlichere Antwort rückerfolgen wird. Übrigens leben sie wohl mein Herr, und ich wünsche nichts sehnlicher, als daß wir uns ehebaldigst, unter dem Donner der Kannonen und dem Rausche der Feuergewehre gegenseitig sehen.

K. Horváth, Rittermeister²⁰²

Ezen választomat, tisztjeimet egybehívatom, minthogy mindnyájak e nyelvet beszélik, fölolvassam, és elküldém. Alighogy e levél útban volt, szállásomra Sombori ezredes betoppán. A másolatot elővevém, és ezredesemnek fölolvastam, mit ő is helyeslett. Az eredeti fölszólítást pedig már Sepsiszentgyörgy felé a Nemzeti Bizottmányoknak válaszadás végett beküldöttem.

Így másnapot is Gál Sándorral bevártuk, s minckintána se ellenség nem mozdult velünk szemben, sem választ a Bizottmánytól, utasítást nem kaptunk, elhatározók báró Heydté táborát megtámadni.

Csata és kiindulási terv, a csata színhelye

Minthogy az ellenség Barótot is lovas előőrsökkel, ti. 16 lovasból állóval ellátta, és birtokában tartotta, következőleg az előnyomulás Köpecen túl a Barót vizin keresztül némüleg flanquirozva²⁰³ lett volna. Eszerént úgy egyeztünk meg, hogy én lovas osztályommal és Butyka nyugalmazott őrnagy alatt lévő mintegy 150 szuronyos fegyveres és 500 láncsás székellyel Nagyajtáról Középpajtára, innen Szárazajtára, és innen Telegdibaconra fogok mindig takarva menni, amiközben Gál Sándor hasonlólag egy osztály Mátyáslovassal Máday főhadnagy alatt, 120 fegyveres 400 láncsással és két 6 fontos ágyúval az országúton csak Miklósvárig fog előhaladni, előőrseit Köpecig előnyomván.

Másnap osztán, azaz december [12-én]²⁰⁴ éjjél után én az egész lovasságommal és gyalogsággal egy csapást fogok Barótra tenni és ha jól és zaj nélkül sikerül, innen Olosztelek²⁰⁵ felé még azon éjjél a Rika-pataka völgyiben lévő hidak mellett állást foglalva a homlok támadását Gál Sándornak bevárva és a kétséges csata esetiben hátulról is nyugtalanítva, ha a kedvező alkalmat látom, [az ellenséget] megrohantatom.

Én tehát a megegyezett mód szerént el is indultam a nevezett helyeken keresztül. Midőn Telegdibacon felé egy erdőn kifelé vonulnék, ágyúlövéseket hallék, mit azonnal gyanítottam, hogy az az ellenség ereje kitadására tétetett Gál Sándor által, mit már akkor se helyesltem, ugyanis az tervünk főzésinél nem volt említve, sőt nekem igen csöndesen kell vala magunkot viselni. Naphaladtakor Telegdibaconra érkezővén, a gyalogságnak azt rendeltem vala, hogy Bibarcfalvára menjen szállásolni, hogy másnap ne legyen kénytelen [az út] oly hosszú és fáradsalmas vonalát e sínylődő sáros és havas időben tenni, mit egynehány rendetlen nemzetőrpáncsnok miatt nem létesíthettem az avisótisztnek különös lágy magaviselete miatt. Midőn az illető tisztet, Józsa nevezetűt, császári huszár hadnagyot kérdőre vonnám, egy láncsások főhadnagyát hozá előmbe, állítván, hogy azon ember volt az ellen-

szegülők egyike. Nem tudván még, hogy tiszt, lehuztám és 25 botütést vágattam őkegyelmére. Később kivilágodván, hogy nemzetőr főhadnagy, az esetet sajnáltam, és jóvá kívánván tenni, személyes elégtételt ajánlottam, mit az én főhadnagynom nem fogadott el.

Egyébaránt Józsa hadnagy is észrevévén a helyzetit velem szemben, hogy ti. kompromittált, e pillanattól fogva úgy eltűnt a táborból, hogy e pillanatig se láttam többé.

Rikai csata

Mély, téli, sáros és havas lágy idő volt. A mezőre lépve a lovak majdnem elsüllyedni látszottak. Az éj felleget és fanyar. Éjjél után egyet ütött az óra, midőn tisztjeimnek parancsot oszték a legények fölnyergeltetésire. Minden tizedes békopogással kelté föl legényeit, trombita és dobszó tiltva volt. Midőn osztályom szállásom előtt fölállta, 2⁰⁰ ütött az óra. Sűrű sötétség. Én kimenve, csak egy néma fekete vonalat láték közelről is osztályomban. Az előcsapatot (avantgarde), 6 huszárt kirendelém. Egy tizedest Butyka őrnagyhoz küldék, s tudatám, hogy indulok, siessen ő is gyalogságával.

Csendesen vonulék le Bibarcfalva közt. Midőn már Baróttól egy puska lövésnyire valék, az úttól félre egy kis teres helyre állítám föl osztályomat. Ekkor 3 ütött zsebóráim. Várván ¼ órát, semmi neszt nem hallék hátom megett Bibarcfalva felől, honnan a gyalogságnak kelle jövendeni. Ekkor 2 huszárt visszaküldék Butyka őrnagyhoz sürgetesképpen, mind hasztalan. Már 5 óra volt és még semmi jel jöveteliről. Ekkor megint vissza küldtem 2 huszárt. Már 6 vala az óra, midőn a huszárok vissza jöttek. Még fél órát várék, mind hasztalan. Alig már a sötétség oszlaniz kezdé, ekkor rendelém, hogy az osztály maradjon hátra. Én sebesen egy szakasszal keresztül megyek a város közt, és Olosztelek felé megállók. Midőn gondolná, hogy áthaladtam, ekkor Pronvic és Török főhadnagyok kezdék meg átvonulásokat utánam, hahogy ellenséges lovasság találna mozogni, azt kezdjék elfogdosni, a városon kívül pedig ügyelni fogok én, hogy egy se menekülhessen. Ezután sebesen a város közt legényeimmel áthaladék, de senki egy lelket se láttam ez alatt. Csakhamar utánam nyomula osztályom, de minden nyereség nélkül, mert mint később értesültünk, Telegdibaconba érkezésünköt ugyanaznap még egy volt székely őrmester, magyarhermányi születésű, báró Heydtének elárulta, minek következtében a 16 dragonyos még aznapon estvefelé nyakra-főre, az exegnalt marhákat is hátrahagyva, kereteket lehúzatva, így menekült el Barótról.

Az éjjeli hátbavonulás is eszerént Butykának a restségin és nem menthető hanyag magaviseletin már

megtört. Ekkor nem vala máségyéb hátra, mint az, hogy, úgy amint az ellenségét, csak szemben megtámadni. A megsemmisítése, eszmérvén természetit, már nem vala kivihető. Barótról, amint az út Olasztelke felé vezet, mintegy lövés távolságra emelkedik a sík magaslat, künn a magaslat szélén jobbra az úttól áll egy kis kápolna²⁰⁶. Lovasságomat az aljban hátrahagyván, Kalmár nevű őrmesteremet²⁰⁷ magam mellé vevém. Megtanítván mit téendő, nékiindulánk a kápolnának azon reményben, hogy ez az osztrák hadtudomány szerént egy olyan pont lévén, mely az ellenség Rákosnáli fölállításánál fogva éjjeli órákon kettős lovas őrt igényelt volna. Azon hitben tehát, [hogy] hihetőleg ezen őrköt itt még elfoghatjuk, néki rugtatánk, de semmit friss nyomokon és még füstöl-gő lótrágyán kívül nem találtunk. Ezután lovasságomat is e térségre rendelém fölállani, miközben az előttem elnyúló térségnek Rákos felőli szélén mintegy 8 számú dragonyos őrszemeket föl Rákos irányáig láték mozogni. Rákos végiben egy füves kertben mintegy 60 számú dragonyost láték lovok körül igazítani és fölülni, a tábornak hosszú füstjét és nagy zajgását pedig Alsó Rákos felé a falu alatti téren.

Nyolc volt az óra már, midőn végre gyalogokat láték Barótról felénk lézengeni. Végre ½ 9re Butyka őrnagy szép lassan fölvonula a magaslatra. Keserű szemrehányások nélkül nem hagyhatám rest és bűnös magaviseletit. Butyka őrnagy tehát fölállítá csapatját egy vonalban, utána mintegy 200 lépés távolra gróf Kálnoky Imre²⁰⁸ álla láncásaival. Ekkor visszatekinték Köpec felé, s látám Gál Sándort is sergivel a faluból (ki debonchirozni) fejlődni. Az ellenség a dolgokat észrevévén, egy fél század dragonyost fölállított Rákos felső véginél, szemben velünk, egy zászlóalj pedig láncásokból elegyesen a [Kormos-] Lángos vize jobb partján megindított fel Olasztelek felé. Midőn Gál Sándor az úton velem mintegy egyenlő magasságban lenne ágyúival és sergivel, osztályom egyik századját leküldém ágyúfödözetül.

Amint eképpen előnyomulának, Gál Sándor a hídnál fölállott ellenségre ágyúból tüzelteni kezdte, én pedig sieték a [Kormos-] Lángos vize síkságára. Megjegyzem, midőn látnám az ellenség Olasztelke felé való vonulását, azt hogy megelőzzem, 8 huszárt, 30 szuronyos fegyverest és ezután egy láncás századot elindítottam a falut előbb birtokunkba ejteni az ellenségnél, mi meg is történné, az Olasztelek felé ezen megelőzésre induló ellenséges zászlóalj a csapatunk kifejlődésén megdöbbenvén habozni látszott és a Kormos - Lángos hosszában a fűzesek mellett elterülve egy kissé megállott. Ekkor sebesen siettetém a gyalogságot előre a víz melletti térre lenyomulni. Az ellenség gyalogsága ezen jobb szárnyunkkal átellenben, ahelyett, hogy tűzzel fogadjon, megkezdte a Rika-patak melletti fölvonu-

lását, mit látván, a lovasságnak rendeletet adék a Kormos-Lángos vize átgázolására és az ellenség üldözésire. A bejárat későn találhatván meg, ezalatt az ellenség gyalogsága nagy előnyt nyert az eltűnhetésre. A székely láncás és fegyveres gyalogság is már a víz partjához érkezvén, rendeletet adtam a legsekélyesebb helyen azt átgázolni. Nem kis békétlenség támadott e rendeletemre a katonaság közt, de az eredmény, hadjáratoknál legyen mentsége az eszköznek, melyet gyakorlati ily esetben alkalmazni kell [nem maradt el]. Átgázolt tehát a gyalogság is a vízen. Midőn túl volnának, egy ½ század dragonyos vala velünk szemben fölállítva. Ekkor a tiszt vezénylde németül: „A bal-szárnyról kettősivel lépést indulj!” Lovasságom még mind nem kapván magának beszállhatási helyet, tőlünk messze fönn vala Olasztelke felé. Én a dragonyosokat megszóllítám, mondván nékiek, hogy szégyen ausztriai császári katonának szaladni, ütközetre akarván őket föltüzelni, de hasztalan, mert egy darabot lépést, azután ügetni kezdenék.

Amint ezen elvonulásukat a gyalog tömegnek jobb szárnyán elől lóhátról nézegetném, jobbról egy lóköz távolságban az engemet követő őrmesterem, Kalmár Ödön állott, csak egyszerre a hátunk megett a tömegből lövés történik. A golyó jobb fülem mellett sívta el. Őrmesterem megrázkódva kérde, nem ére-e. Erre lovammal a tömeg felé fordulván még füstölögni láttam az éppen maga elibe lerántó székelynek fegyverét. Bosszankodva nekiugraték a tömegnek, lovammal szétbontám a sorokat, és azon ember fejire vágék kardommal, ki reám lőtt vala, mire látám a székelyt összeomlani. Gondolom, hogy kényszeríttem a gyalogságot vízbe menni, ebből származott bosszú akart-e löve lenni.

A tömegben a rendet gyorsan helyreállítám, miközben látok egy szekeret sebesen Vargyas felé sietni. A gyalogság szavára, hogy puskaporos szekér az, lovasságomat még mindig nem látván átgázolni, sor-kantyúba vevém lovamat, a szekér után vágatva ekkor láték két huszárt egymástól kevés távolsággal előttem az innenső partra kiszállni. Azon huszár, ki hozzám legközelebb vala, engemet még nem vévén észre, kiáltá a rajta feljebb lévőnek, hogy ne menne, mert fegyveresek ülnek a szekéren. Nem kis meglepetésire ezen gyávának éppen ekkor értem közelibe. Utána lehet gondolni, mit míveltem vele, ha tekintetbe veszem előbbi szavait testvérihez, minkeutána egy pár perc múlva az én huszárom akarva-nem akarva szemem láttára már most inkább futott az ellenség felé, minthogy közlemben álljon. Az éppen oly bátor, mint gyáva testvér a szekeret megkerülve elibe állott a szekérnek, és ekkor már több huszárok is ugyanazon irányban átgázoltak vala, segítségül menvén. A szekér fedezetivel együtt el-

fogatott az ellenség lovasságának szemé láttára. A szekér éléssel és fegyverzettel volt megerhelve. A megzalasztottam volt huszár neve Bong Zsigmond²⁰⁹, Kossuth Lajos által mintául beküldött őrmester volt, a derék huszár pedig épp ennek testvéröccse, Bong Ferenc²¹⁰, ki később az események végével Zsibón lövi magát agyon, nem tudván a bánatot, melyet a nemzet katasztrófája szívében ejtett, túlélni.

Ekkor Gál Sándor már a falu közé nyomult vala, az ellenség pedig megrémülve, minden ellentállás nélkül bomlott szét, és a Rákos feletti magaslaton igyekezett magát rendbe szedni, egy része Alsórákos felé szakadván szaladott. A Rika-pataka völgyin föltekintve látám a térről épp ott egy zászlóaljnyi fegyveresét az ellenségnek fölállani, hol az út a Rika keskeny völgyibe hajlik. Lovasságommal nyomban követtem az ellenség lovasságát, de minthogy az említettem szekér elfogásával idő haladott, a dragonyosok már azon a térmagaslaton állottak, melynek erdőszejére a gyalogsága vala fölállítva. Midőn a patak mellett a völgyben az azt keresztülvágó töltéssel ellátott úthoz közeledném, már azon lovasság huszárai, ti. a szentkatolnai századból számra 9° csatárláncot képezének a dragonyosokkal szemben. A pisztoly és karabély tüzelés mindkét részről élénkséggel folyt. Elővén az országvölgyhez, lovasságom Pronvic főhadnagyom alatt a patak hídján innen hagyva egymagamra keresztülmenék a csatározóktól jobbra tartván a Rika-völgyit vizsgálni, tartván azon már a térségből láttam volt gyalogság cselétől. Századomnak rendelém a hídon átjönni és szintén a magaslatra fölállani. Midőn a lovasságom átjövételit az ellenség észrevévé, azonnal csatározóit egybevoná, és sebesen hátravonult, azon 9 huszár nyomban követé, én pedig huszárságommal óvatosan [haladtam] tartván az erdőbe vonult gyalogság cselétől. Ekkor már a szentkatolnai századnak több része is századomhoz csatlakozék. Gyalogságot sehogyse tudtam előküldeni bár annyit, mennyi egy csatározóvonalat képezhessen. Kevés idő teltevel az ellenség után nyomult volt huszárok egyike érkezik hozzám azon jelentéssel, hogy küldenék előre segítséget, mert a néhány huszár veszedelemben van. Ugyane tájban jelenté egy más, hogy az ellenség néhány lovasai egy más völgyön hajtának egy marhacsordát. Én a jelentéseket fontolóra vévén kevés ideig határozatlan voltam az elsőre nézve azon okból tenni valamit, mert a lovasság működése már nagyon veszélyessé válhatott volna egy oly keskeny erdős defilcében, hol egy pár perccel azelőtt csak szép rendben láték a távolból egy zászlóalj gyalogságot épp az említett defilée torkolatánál hosszan felnyúló erdőszejlin fölállítva. Másfelől előttem lebegett újból ily kényes időszakban, [hogy] ha azon huszárok fölmészároltatnak, a székely nép nekem fogja hibául fölróvni azoknak halálát. Ilyen kétségek közt egy perccig aggódva mégis a megmentésökre határozám magamat.

Annálfogva előre küldetém Török Jankó főhadnagyomat mintegy 1/2 századnyi szentkatolnai századhoz tartozó huszárokkal, mire csakhamar újból azon hírt kapom, hogy azok is a gyalogságtól körül vannak fogva. Ekkor immár előbbi gyanításaimnak igazat adva, mit előre következtethettem, gondolám, már sokkal több áldozat eshetik, de egy jó szerencsére már kénytelen voltam többet is veszélyeztetni. Előküldém tehát Pronvic főhadnagyomat megint 1/2 századdal és magam is utána indulék egy szakasszal, 8 huszárt pedig a feljebb említett csorda után küldöttem. Midőn szakasszommal beereszkedném a Rika torkolatába, látám Gál Sándort is 2 ágyúval utánam nyomulni. Ekkor Gál Sándort megszólítám, hagyná fenn a szabad teres helyen az ágyúkat. Ily szorosságban hol csak 100 lépésre is sikeresen nem lehetne használni, a kétékes kimenetele esetiben a csatának még veszélybe is jöhetnének.

Azokban végtére Butyka őrnagynak is gyalog fegyveresei éppen most érkezvén fölszólítám az őrnagyot, venné át az erdőközi csatát, melyben a huszárok sikeresen nem működhetnek. Ezen parancsnok lábai fájdalmával nem szégyenlette magát menteni, a székelység pedig azt veté okul, hogy ő más határát nem védelmezi, ti. a Rikán túl udvarhelyszéki határ kezdődvén. Butykának zászlóalja előtt kinyilatkoztattam, hogy ezen magaviséletiért haditörvényszék elibe állítását és ottani magaigazolását fogom követelni, a székelységnek pedig kíméletlen szavakban fejezém ki gyáva magokviséletit.

Ezután elindulék huszáraimmal a folytonosan csatában lévő huszáraimhoz, kiknek reménytelen szerencséjükön elbámultam, ugyanis azon rendben felállott volt sereg, melynek cselvetésitől tartottam, páni félelemtől meglepetve, az erdőben szétszaladt. Huszáraim a szerencsét nyomon követék, nem is gyanítva egy lehetőségbe esett volna veszedelmet. A fölemlítettem volt 9 huszár közül őrmester Székely Lajos²¹¹ fölszólítá e 9 csatározó huszárait a lovasságra rohanni, az őrmester az első, utána egy dálnoki nemes ifjú Miklós, maksai nemes ifjú Gyulai Albert²¹², egy Miházt és egy unitárius mester fia udvarhelyszéki, solymosi születésű, követék az előre induló őrmestert. Két altisztet ezen huszárok elejtettek, többeket megsebesítettek, úgyszintén Székely Lajos rétyi születésű nemes ifjú homlokára két kemény kardcsapást és dálnoki születésű Miklós is a fejire két kemény kardcsapást kapván, egy lovat is elfogván, egy szakasznyi dragonyos közül dicsőséggel koszorúzottan térének vissza.

Ezen huszárok előnyomulását a már elküldöttem volt Török főhadnagy és Pronvic főhadnagyok alatti csapatok még inkább biztosítván, a dragonyosok az eddig macacsul védelmezett puskaporos szekeret birtokkba ejtették, mit vissza is hoztak szerencsésen.

Látván a huszárok, hogy a dragonyosok többé már nem akarják a megtámadást bevárni, szétbomláznak, az erdőben szétszaladott gyalog fegyveres és láncsás erőt megtámadák, az öldöklés irgalom nélkül folyt. Midőn előre mennék, látám éppen a puszkaporos szekeret visszakísérni Pronvic főhadnagy rendbetartott 1/2 századja által. A vagdalás csak akkor szűnt meg, midőn már több ellenség nem vala látható. Foglyokat is hozának vissza egynehányat, ezek közt egy nemzetőr főhadnagyot, jelenbe margondai jegyző, szász ember.

Ezzel az ütközet a székely gyalogság részvétele nélkül, csupán a fiatal huszárok szerencséje és bátorsága által beveződött. Mintegy délutáni 3 óra lehetett, midőn a huszárság Felsőrákosra visszatért. Itten báró Heydtének a helybeli református²¹³ papnál feledett minden hivatalos írományait nékem kézbesíték, melyek némű első felvilágosítást tevének az osztrák Magyarországgal szembeni állásáról, csupán annyiban ti. látám egyikében ezen rendeleteknek, melyben értesítetik báró Heydté Gedeon tábornok által arról, hogy a kőhalomszéki nemzetőrséget is dispositiójára²¹⁴ rendelte, lovasságért is írt a szebeni főhaditanácshoz stb. Tudván, hogy Erdélyben 26 000 osztrák sorkatonaságból álló erő létezik, s látván pedig másfelől azt is, hogy Háromszék ellen ebből alig alkalmaztatik 6–7000, ebből osztán így kérdém magamot, hol van hát a többi, mire azon gondolatra kelle jönnöm, [hogy] egyebütt is bajnak kell lenni.

A foglyokat Barótra küldöttem, egy lovas századot Máday alatt Olasztelekre, egyet Barótra, az én keresztúri századommal pedig Miklósvárra mentem. A halottak eltemetésit elrendeltem Vargyas és Rákos községeinek. A jelentésből annyit tudok, hogy a rákosiak mintegy 100⁴, a vargyasiak 160 felé való halottat jelentettek.²¹⁵ Részünkről tudtom szerént egy se halt el, megsebesült 3, egy ló elesett, egy ló pedig elszaladt az erdőbe. Ágostonfalvát, mint oláh helységet, a köpeciek leégették, régi határ-differenciák miatt hihetőleg, melyhez a huszárok is segédkezett nyújtottak. Az ellenségtől elfogott marhákat Bölönbe hajtattam, mely csorda állott 103 darabból, a huszárok és honvédek számára lassanként levágtattam.

A zavarok végivel hallottam, hogy ezen rikai csatánál báró Heydté Alsórákos felé menekült dragonyosai egyik részivel, mintegy 1/2 századdal. Két huszárom egy darabig üldözte. Ezek Donáth Lajos és Gyulai Károly nemes ifjak [voltak]. Midőn már nagyon közel, mintegy 100 lépésnyire lennének az üldözöttől, ki előre elindított dragonyosainak oly közel létit az út kigyózása miatt nem láthatá, azon desperált ponton volt – saját vallomása után –, hogy ha a huszárok mégis utolérlik, mert lova már elállott vala, maga magát agyon fogja löni, nehogy ellenei kezébe jusson. A két

huszár pedig amiatt nem üldözte tovább a szaladót, mert a kanyarulatban az ellenséges lovasság feles számát megpillantotta, mit báró Heydté még ekkor nem láthatott.

Ezen csatában mint semmi gyalogság nem verekedett, kezdetétől fogva végig lovasság döntött, valamennyi magát jól viselte. Kitűnőleg vitézül pedig Székely Lajos őrmester, Miklós²¹⁶ Dálnokból, Gyulai Albert Maksárol, Miházt Torjáról, Pronvic főhadnagy, Török főhadnagy, Maurer Józsi főhadnagy, Bartha Gergely tizedes, Bong Ferenc tizedes, egyszóval kisebb-nagyobb mértékben a többi huszárság is magát becsületesen viselte. A csata végivel másnap számba vétén a fegyverzetit a huszároknak, úgy találtuk, hogy 36 kard tört el huszáraimnak kezökön, mely hiányt bajos vala pótolni.

*Egy osztrák–szász–oláh tábor
Apácánál 3 huszár miatt egymást lődözi*

A rikai csata után egy pár nappal Miklósvárról, minekutána egy nemzetőr hadnagyot, miklósvári székelyt elfogatok, Bölönbe vonulok, Miklósvárszék közepire. A nemzetőr hadnagy elfogatása, mit én csak a történetek végivel tudtam meg, hogy ő tiszti minőséggel volt megfizetve, következő tényen alapszik: Még midőn az eresztevényi táborban volnék, azon időben hallám, hogy báró Heydté az Olt bal partján ezen idő tájban Miklósvárszékit oláh–szász–osztrák őrsökkel tartotta figyelemben, amikor még sem ezek, sem az erdővidéki székely huszárság le nem lévén fegyverezve. Egy miklósvári fiatal huszár karabélyával az Olt partjára megy, és egy szemben álló oláhot lelő. Ezen történet után báró Heydté Balázs őrmagynak áruási színű magaviselete után Miklósvárszékire beüt, s midőn táborával Miklósvárra vonulna, itt egy pár kérdésre a falusiak azon huszárt, ki az oláh őrt lelőtte, megnevezik, kit báró Heydté azonnal elfogat, és 100 pálca ütleggel bünteteti. Én e történetet éber figyelmemben tartottam, s midőn éppen Miklósvárt volnék, eszembe jutván megérkezésem után való nap reggel, a falu előljáróit magam elibe rendelém, föl-szóltám őket azon ember kiadására, ki a huszárt báró Heydté-nak föladata vala. Az előljárók vonakodtak a megnevezéstől, mert mint később értesültem, a falunak egyik legelőkelőbb gazdája és választott nemzetőr hadnagya vala. Azonban, midőn értéskre adtam, hogy ha a bűnöst meg nem nevezik, én az előljárókat fogom agyonlövetni és e gaz helységet fölgújítani, mert ily emberek rosszabbak ügyünkre nézve magánál az ellenségnél. Rövid katonás értelmezésem, úgy látszék, megtette hatását. Az ember kiadatott, fogollyá tettem azon szándékkal, hogy később a nép ítéletire

bízzam, mely felette ítéljen, mint áruló fölött. Most egyelőre vason Bölönbe kísértetem.

Bölönben másnap reggel jelenték a portyászok, hogy az Apáca és Magyaros²¹⁷ közti Kopac-tetőn, majdnem Bölönnel átellenben egy oláh tábor telepedett meg. A helység templomtornyába másztam, és látsóm segítségével annyit vehetek ki, hogy a tábornak nagy része láncsásokból [áll], azok közt fegyveres és mintegy 200^{ie} való sorkatona is vagyon. Elhatározám őket Magyaros felől megkerülvén elől és hátba éjjel megtámadni.

Alkonyat felé századomat egybetrombitáltatván önkéntes portyászokat szólták fel közülök. Blázi nevezetű közvitéz, mint másszor, úgy most is első volt, ki kiállott, ezenkívül még többen is jelentkezvén, még csak kettőt választottam. Föladatok az volt, hogy az Olton keresztül gázlót keressenek, és egészen az előőrségig nyomuljanak, szándékozáva kitudni, vajon a folyóig tartják-e előőrseiket, vagy megelőlszenek a táborverte hegyteteivel. A tábor számra állhatott 2000 főből. Blázi más két pajtásával a küldetésének híven megfelelt. Esti 10 és 11 óra közt a jégtől zajló Olt vizin átgázolt, midőn partra menekednék, a folyó hosszában fölállított ellenség előőrseitől lövésekkel fogadtatott, azonban szerencsésen visszafordult és jelentést tett nekem. Mint szállásomról hazaindulna, csak megint az udvarról vissza fordul, jelenti, hogy az ellenség táborában nagy tüzelés foly apró fegyverekből. Kimentem és szintén magam is hallám a föl nem fogható lövöldözést.

Másnap reggel, midőn Apáca és Magyaros felé portyáztatnék, jelenték huszáraim, hogy az ellenség eltakarodott és némely apácai embereket is hozván magokkal, kikérdem. Mint mondá egyik, ki poggyászhozani ki vala rendelve, hogy a huszárok portyászását az ellenség megtámadásnak vélvén, nagy sebességgel fölkerelkedett, és a da[t]ki erdőnek különböző útvonalakon visszaforduláshoz fogott. Azonban annyira meg voltak ijedve, hogy midőn a két csapat a különböző utakon ismét találkozásán mindkettő egymásban ellenségre vélt bukkanni, mire mindkét csapat egymás iránt megkezdé a tüzelést, melyre 7 halott esvén áldozatul, mintegy 1/2 óráig tartott, amidőn egymást fölsimerték.

*Mi történik eközben Háromszéken
a Feketeügyénel és Sepsiszentgyörgyön?*

Sárosi¹⁸ régi századja helységi nép számából egy zászlóaljat alakítván, ezzel és mintegy 50 honvéddel, 46 Mátyás-lovassal, a Felső-Fehér megyei szél falukon keresztül az úgynevezett Brassóhoz közel fekvő Hétfaluban portyászván, ebből apró oláh mokán lovakot szedett fel, és gyalog honvédjeit ezekre ültetvén, lóháton a huszárokkal őket is néha-néha portyáztatta.

Történt ugyanis egy nap, [hog] nagyon ködös lévén reggel az idő, 5 Mátyás-huszárral Brassó felé portyász, Prázmárról a járat közt találkozunk szintén egy 5 számból álló dragonyos portyászó csapatával. Mint-hogy a huszárok is olyan barcasági hosszú fejű szász bundákra szert tettek volt, a dragonyosok féljőknek gondolák, s minthogy a huszár altiszt nemetül is tudott, megszólitásokra kész volt a felelettel, azonban rögtön nekik ugrattak, körülfogva pisztollyal látva megtámadva, a németek foglyokul adák magokat. A huszárok nemhogy lovakról már most leszállították volna őket, csak pisztolyaikot bevén el, még kardjokot is meghagyták, és így mindnyájon lóháton menének az előőrsek felé. Közeledvén a városhoz, egy őrt álló honvéd fegyverét a közeledő dragonyosokra sűtvén, ebbe a foglyok rossz szándékot sejtve, védelemhez nyúltak, aminek kimenetele az lett, hogy kettőt ugyan sikerült a huszároknak vissza futása közt utolérni és elejteni, de három menekedett.

Ezen egyetlen eseményen kívül aközben, míg én Miklósvárszék és Erdővidéken volnék, semmi nevezetes se történt egyéb nagy rendellenességnél és a harc iránti közömbösségnél.

Hidvégi csata

December-kán²¹⁹ éppen magam valék portyászni az Olt mentire, midőn Bölön közti érkezvén, Hidvégiről ágyúszót hallok, trombitát fútatok tüstént, és megindulék ügetve a segélyre. Liget²²⁰ nevű helységet alig elhagyva, az ágyúzás megszűnt, azonban félútban lévén, utamat tovább folytattam. Mintegy délután 2 óra lehetett, midőn megérkeztem. Tudakozván a történetek után, csak annyit jelentének, hogy az ellenség 2 ágyúval, kevés gyalogsággal Földvárról leereszkedett az Olt hídja felé, a két ágyúból [...] ²²¹ mintegy 20 lövést tett, azután megint visszavonult.

Az ellenségnek ezen eljárására én magamat azonnal tájékoztam, az nem egyéb volt ti. megtudni, mennyi légyen az ellenség ereje, hogy a bekövetkező támadás ahhoz intéztessek. A helybeli parancsnok egy Incze nevezetű százados²²² volt, kinek itt Hidvégen összes ereje mintegy 30 fegyveres és 120 láncsásból állhatott összesen, lovasság semmi se létezett, [és] a gróf Kálnoky-féle ágyú.

Minthogy azon miklósvári fogoly is utánunk idehozottat, ily zavaros körülmények közt nem vihetém ki előbbi szándékomot. Minekutána huszár osztályomat fölállítám, a jelenvolt láncsás és fegyveres gyalogságnak árulás bűnét ezen embernek röviden előszámoltam, és 25^{ie} vágattam [rá], nem lón, mint századosnak, többre hatalmam.

Ezzel a legénységet elszállásoltattam. Én több

tisztársakkal gróf Nemes Ábrahám udvarában megmaradván, ott vacsoráltam. A helységben nem lévén bor, tisztjeim nagyon panaszkodtak. Ekkor gondolám, ez se hiányozzék, egy ügyefogyott emberit e helységnek előmbé rendelém, egy német cédulát írtam az ellenséghez és 2 kártyával, azaz merítővel egy Kossuth 5 váltó forint vörös bankót átadván, előőrseink közt a hídon keresztül Földvárba utasítottam.

Nagy volt a kimenetelt tudni való vágya tisztjeimnek. Én gondolám, ha van legkisebb lovagiasság az ellenségben, az nem akadály, hogy bort ne küldjön, azért mi egymást agra főbe vágassuk, de szomjúság által, de csakis borsomjúság által bosszút állani már nem lovagiasság.

Jegyzet

1. Életrajzát I. Bona Gábor: **Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848–1849**, Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1983 (a továbbiakban Bona:Tábornokok) 386.
2. Pl. Nagy Sándor: **Háromszék önvédelmi harcza**. Kolozsvár, 1896, Jakab Elek: **Szabadságharcunk történetéhez visszaemlékezések 1848–1849-re**, Budapest, 1881; vagy a modern kor összefoglaló munkái, mint pl. Egyed Ákos: **Háromszék 1848–1849**, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979 (a továbbiakban Egyed); Egyed Ákos: **Erdély 1848–1849**, I-II, Pallas-Akadémiai Könyvkiadó, Csíkszereda, 1998–1999.
3. Kovachich Horváth István udvari tanácsos. Életrajzát I. Pálmay József: **Udvarhely vármegye nemes családjai**, Székelyudvarhely, 1900 (a továbbiakban Pálmay: Udvarhely), 104.
4. I. Ferenc József osztrák császár, 1867-től magyar király
5. Horváth Ágostonné, kishalmági Hollaky Anna, négy gyermek anyja. Gyemekei: István, János, Ignác, Kata. (Pálmay: Udvarhely 104.)
6. Jobban teszed, ha pénzt viszel magaddal.
7. Görgényszentimrei Berenczey László országgyűlési követ (1820. jún. 20., Kolozsvár – 1884. nov. 14., Budapest). Az 1848. márciusi marosvásárhelyi ifjúsági mozgalom vezére lesz. A máj. 29-re összehívott utolsó erdélyi országgyűlésen Marosszék egyik követe, majd ugyanez a pesti népképviselőti országgyűlésben is. Erdély helyzetének súlyosbodását látva, szept. végén gyűlést hirdetett Agyagfalvára, melyre végül okt. 16–18. között kerül sor. Az agyagfalvi gyűlés alkalmával szervezett székely haderő a kezdeti sikerek után csúfos vereséget szenvedett, mely vereséget Berenczeyt hibáztatják. Ő Moldvába menekül, de dec. 13-án már a pesti képviselőházban van. A világsíri fegyverletétel után emigrál. Életrajzát I. Pálmány Béla (szerk.): **Az 1848–1849. évi első népképviselőti országgyűlés történeti almanachja**, Magyar Országgyűlés, Budapest, 2002 (a továbbiakban: Pálmány), 104–107.
8. Csíkszentgyörgyi Gál Sándor vezérőrnagy (1817. szept. 21., Csíkszentgyörgy – 1866., Nocera, Olaszország). 1848 májusától segéd-tiszt az Országos Nemzetőri Haditanácsnál. Júl. 15-től honvéd százados, a pesti nemzetőrség segéd-tisztje. Októbertől a székelyföldi haderő, novembereltől annak Háromszékre húzódtott maradványának vezérkari főnöke. Háromszék önvédelmi harcának egyik katonai szervezője és irányítója. 1849. febr. 3 (jan. 23)-tól ezredes, a 14. határőrezred és a Székelyföld katonai főparancsnoka, márc. végéig 10 000 embert állít fegyverbe. A nyári hadjáratban a székelyföldi hadosztály parancsnoka. Az orosz-osztrák csapatok betörését (Tömösi-szoros, jún. 20.) követően súlyos harcokat vív a Székelyföld védelmében. Júl. 29.: a kormány Bem javaslatára vezérőrnaggyá lépteti elő, de erről már csak az emigrációban értesül. A zsidói fegyverletételig szolgál. Életrajzát I. Bona: Tábornokok 158.
9. Mészáros Lázár hadügyminiszter (1796. febr. 20., Baja – 1858. nov. 16., Eywood, Anglia). 1848. máj. 7-től hadügyminiszter. Ténylegesen

máj. 23-tól látja el hivatalát. Okt. 1-jétől az Országos Honvédelmi Bizottmány tagja is. 1849. ápr. 15-én miniszteri posztjáról végleg lemond, de máj. 6-ig tovább viszi az ügyeket. Életrajzát I. Bona: Tábornokok 178–179; F. Kiss Erzsébet: **Az 1848–1849-es magyar minisztériumok**, Budapest, 1987, 569.

10. Hallerkeői gróf Haller József (1818–1889). A szabadságharcban vitt szerepéért 1849-ben kötélt általi halálra ítélik, mely ítéletet később várfogságra változtatják. 1857-ben szabadul Josefstadtból. Életrajzát I. Pálmay: Udvarhely 98.

11. Hallerkeői gróf Haller Ferenc őrnagy (1815. aug. 10., Fehéregyháza – 1893. máj. 16., Fehéregyháza). 1831–1841 között az 1. huszárezredben szolgál. 1848. jún. 19-től Sáros megye bártfai járásának nemzetőr őrnagya. Decemberben mozgósított zászlóaljával részt vesz a Galiciából betört császáriak elleni harcokban. 1849. áprilistól július végéig Segesvár térparancsnoka. A szabadságharc bukása után előbb halálra, majd 15 év várfogságra ítélik. Életrajzát I. Bona: **Tábornokok** 371.

12. Geddon, Joseph (17889–1859) cs. kir. altábornagy.

13. Viselkedésem (latin).

14. Buczy Alajos őrnagy (1811., Kolozsvár – 1849. júl. 29., Marosvásárhely). 1848 tavaszától az alvinci nemzetőrszázad parancsnoka. Aug. 3-tól százados a 12. honvédszászlóaljnál. Októbertől részt vesz a Székelyföld védelmében. 1849. februárjától őrnagy, a kolozsvári hadfelszerelési bizottmány vezetője. Később leköszön. A nyári hadjárat idején a maroszeiki nemzetőrség egyik zászlóaljának parancsnoka. Kolerában hunyt el. Életrajzát I. Bona: Tábornokok 268.

15. Balázs Emánuel őrnagy (1811. márc. 30., Csomafalva – 1848. nov. 28., Sepsiszentgyörgy). 1848. júl. 15-én áthelyezését kéri a honvédsereghez. Aug. 25 (1)-től a 12. honvédszászlóalj őrnagy parancsnoka. Okt. második felében részt vesz a Székelyföld, majd Háromszék védelmében. Itteni tartózkodása idején titokban kapcsolatba lép az osztrákokkal, de árulása kiderül, és katonái Sepsiszentgyörgyre hurcolják, hol a népharagnak esik áldozatul. Bona: Tábornokok 217.

16. Clement (Klement) György (1809 v. 1810., Pozsonyszentgyörgy – 1886. júl. 13., Besztercebánya). 1848 nyarán a marosvásárhelyi nemzetőrség egyik szervezője és kiképzője. Szept. 23-tól százados a 12. honvédszászlóaljnál. Alakulatával részt vesz a Székelyföld, majd Háromszék védelmében. Nov. 28-tól zászlóaljának parancsnoka, 1849. jan. 24-től őrnagy. Májustól a besztercei hadosztály radnai szorosnál állomásozó dandárának parancsnoka. Életrajzát I. Bona: Tábornokok 276.

17. Mirtse Dénes százados (1812. dec. 26., Barátos – 1864. márc. 24., Barót?). Szept. 23-tól (okt. 1-jétől) százados, a 12. honvédszászlóalj 4. századának parancsnoka. Októbertől részt vesz a Székelyföld, majd Háromszék védelmében. 1849 februárjában a székelyföldi haderő egyik szervezője lesz. Áprilistól százados a hétfalusi (később 140.) honvédszászlóaljban, majd a zászlóalj három századának parancsnoka a brassói hadosztályban. Életrajzát I. Bona Gábor: **Kossuth Lajos kapitányai**, Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1988 (a továbbiakban Bona: Kapitányok), 416–417.

18. Kézdivásárhelyi Pap Károly őrnagy (1818. szept. 11., Gelence – 1862. nov. 26., Kézdivásárhely?). Szept. 23-tól főhadnagy a Marosvásárhelyen alakuló 12. honvédszászlóaljnál, a zászlóalj hadfogó biztosa. Részt vesz a Székelyföld védelmében, majd Háromszék önvédelmi harcában. 1849. febr. 21-től (16-tól) százados. Júliusban egy, az orbai széki nemzetőrök-ből, egy bihari és egy csiki nemzetőr századból alakuló szám nélküli honvédszászlóalj parancsnoka a székelyföldi hadosztályban. Végül őrnaggyá léptetik elő. A zsidói fegyverletételig szolgál. Életrajzát I. Bona: Tábornokok 553.

19. Valószínűleg csíkmindszenti Józsa Dániel későbbi századosról van szó (1816., Nagyernye – ?). 1848. szept. 23-tól (okt. 1-jétől) főhadnagy a marosvásárhelyi 12. honvédszászlóaljban. 1849. febr. 21 (15)-től százados a 14/1. határőrezredben, majd az ebből alakuló 76. honvédszászlóaljban a besztercei hadosztálynál. Júl. közepétől a fegyverletételig az említett alakulat ideiglenes parancsnoka. Életrajzát I. Bona: Kapitányok 293–294.

20. Valószínűleg Csíky Domokos későbbi századosról van szó, ki marosvásárhelyi illetőségű. 1848. júl. 20-tól hadnagy a 12. honvédszászlóaljban.

Dec. 28-től főhadnagy, 1849. máj. 9-től százados ugyanitt. Az év nyarán alakulatával a beszercei hadosztálynál szolgált. Életrajzát I. Bona: Kapitányok 153.

21. Római katolikus, református és unitárius kollégiumok.

22. Gróf Bethlen Olivér alezredes (1825. dec. 16., Anapanyfalva – 1892. nov. 8., Velence). 1848. jún. 19-én főhadnaggyá nevezik ki a 10. honvédszászlóaljhoz, de nem vonul be, hanem Kolozsváron egy önkéntes század szervezésébe kezd. Ez lesz az alapja a 11. honvédszászlóaljának, melyhez aug. 3-án hivatalosan is áthelyezik. Szept. 23-tól százados, márc. 13-tól (1-jétől) őrnagy, zászlóaljának parancsnoka. Később Bem törzskarában szolgált, végül alezredes lesz. Életrajzát I. Bona: Tábornokok 248–249.

23. Dornimthali Dorsner (Dorschner) Ferenc ezredes (1795, Lemhény – 1852. dec. 24., Graz). Az agyagfalvi gyűlésen a székely haderő csik–gyergyói dandárának parancsnokává választják. A nov. 5-i marosvásárhelyi vereség után császári érzelmű tisztként kikapcsolja Csíkszékot a székely ellenállásból. 1849. jan. elején, Bem csapatainak közeledtekor Nagyszebenbe szökök, ezrede pedig csatlakozik a honvédsereghez. Életrajzát I. Bona: Tábornokok 311.

24. Betzmann, Josef alezredes (1795., Palanka, Volhínia – 1849. dec. 11., Brassó). 1848 okt. 18-án az agyagfalvi gyűlésen a székely haderő udvarhelyszéki dandárának parancsnokává választják. Részt vesz a Székelyföld védelmében. A nov. 5-i marosvásárhelyi vereség után Dorsner ezredessel együttműködve Csíkszékot behódoltatja a császáriaknak. 1849. jan. 24-én Csíkszeredában átadja ezrede vezetését a Bem által kinevezett Gál Sándornak, majd Nagyszebenbe távozik. 1849 nyarán az erdélyi orosz–oszlákok hadi kötelékében a magyar sereg ellen harcol. Életrajzát lásd Bona: Tábornokok 250.

25. Nagyajtai Donáth György alezredes (1792, Nagyajta – 1848. nov. 19., Marosvásárhely). 1848 okt. 18-án az agyagfalvi gyűlésen a székely haderő háromszéki dandárának parancsnokává választják. Részt vesz a Székelyföld védelmében. Kolerában halt meg. Életrajzát I. Bona: Tábornokok 311.

26. Magyarzombori Sombori Sándor ezredes (1794 v. 1797, Magyarzombor – 1860. ?). Az agyagfalvi gyűlésen a székely nemzet fővezérévé kiáltják ki. Csapataival visszaveri a Székelyföldet fenyegető Urban alezredes hadát, Marosvásárhelynél azonban vereséget szenved Gedeon császári tábornok erőitől. Háromszék önvédelmi harcában Dobay ezredes főparancsnok-helyettese, a sereg egyik szárnyának parancsnoka. Több győzelmet arat, de végül az ellenállás beszüntetésének egyik szószólója lesz. Az ezt megvalósító árapataki egyezmény után leteszi a hűségesküt az új uralkodóra. Életrajzát I. Bona: Tábornokok 626.

27. Zabolai gróf Mikó Imre politikus (később miniszter, történíró) (1805. szept. 4., Zabola – 1876. szept. 16., Kolozsvár). A nagyenyedi Bethlen Kollégiumban tanul, majd 1824-től joggyakornok a marosvásárhelyi királyi táblánál. 1848 októberében az agyagfalvi Székely Nemzeti Gyűlés elnöke. Dec. 2-án az erdélyi gubernium folyamodványát személyesen viszi az Oltmützen székely kir. udvarhoz, hol a folyamodványra választ nem kap, azonban ott tartják őrizetben 10 hónapig, csak 1849 októberében engedik haza. A szabadságharc után jelentős közéleti szerepet játszik, főleg Erdélyben, miert később Erdély Széchenyijének is nevezik. Életrajzát I. bővebben Magyar Életrajzi Lexikon II. 212.

28. Tribünt, emelvényt.

29. Drasztikus.

30. Személye nem ismeretes.

31. Ifj. bolgárfalvi Sebesi István őrnagy (1819, ? – 1875, ?). 1849 tavaszán egy szabadesapat parancsnoka Erdélyben. Csapatával beáll az Ormai ezredes alakította 3. honvéd vadászrezredhez. Ápr. 21-től őrnagy, az ezred 2. osztályának parancsnoka. Életrajzát I. Bona: Tábornokok 619.

32. Id. bolgárfalvi Sebesi István dirigens királybíró, főrendiházi tag (? – 1849, ?). (Pálmay: Udvarhely 206–207.)

33. Kőrösarcai Weér György százados (1811 v. 1813, Kodor – 1879. máj. 30., Dés). Cs. kir. alszázados a 11. székely huszárezredben, 1848 októberétől ezrede gyergyói osztályával részt vesz a Székelyföld védelmében. 1849 januárjától főszázados ezrednél. Majdától térparancsnok Tekén, majd Bethlenben. A zsigóbi fegyverletételkor esik fogságba.

Aradon előbb megfosztják rangjától, majd felmentik és nyugalmazzák. Életrajzát I. Bona: Kapitányok 657–658.

34. Gróf Lázár Dénes alezredes (1816. febr. 27., Szárhegy – 1881. febr. 25., Moson). 1848. szept. 5-től a Kolozs megyei nemzetőrség összehírási biztosa. Az agyagfalvi gyűlésen nemzetőr őrnaggyá és maroszéki dandárparancsnokká választják. Részt vesz a Székelyföld körüli harcokban. 1849 januárjától a maroszéki nemzetőrség főparancsnoka, később alezredes. Július közepétől egy mozgósított nemzetőrszászlóalj parancsnoka Szászrégenben, a beszercei hadosztálynál. Harcol az oroszok ellen, majd a fegyverletételkor Komáromba menekül, a vár őrségével fejezi be a szabadságharcot. Életrajzát I. Bona: Tábornokok 475.

35. Nyujtódi Jakabos János őrnagy (1805, Tokaj – 1859, ?). 1849. januárjától Marosvásárhelyi térparancsnoka. E beosztásban később címzetes őrnagy, 1851-ben Nagyszebenben halálra ítélik, de hamarosan kegyelmet kap. Életrajzát I. Bona: Tábornokok 405.

36. Úrmösi Maurer József alszázados (1827. ápr. 27., Úrmös – 1878. jún. 6., Budapest). Ezrede gyergyószentmiklósi 6. századával 1848 októberétől a Székelyföld, majd Háromszék védelmében harcol. 1849. máj. 29-től (febr. 1-jétől) főhadnagy, majd alszázados ezrednél. A nyári hadjárásban a nagyszebeni hadosztálynál szolgált. Júl. 19-én sebesülten fogságba esik. Életrajzát I. Bona: Kapitányok 398.

37. Ortodox pap.

38. Simion Bărnuțiu.

39. Kőröspataki gróf Kálnoky Dénes nemzetőr kapitány (1814, ? - 1888, Miklósvár). 1847-től Felső-Fehér vármegye főispánja. 1848-ban felmentik hivatalából, ezután jobbgyai azonnal megválasztják nemzetőr kapitánynak. Az agyagfalvi gyűlésen a Háromszék értelmiségéből verbuválódott vadászcsapat vezetőjévé választják. 1848 novemberében, a székely seregek Marosvásárhelytől való visszavonulása után a sepsiszentgyörgyi vonal parancsnoka lesz. Később, mint felsőházi tagot, felrendelik a debreceni országgyűlésbe. A világoi fegyverletétel után birtokára menekül, és ott visszavonultan él, míg az ellene felhozott vádakait meg nem szüntetik. Életrajzát I. Szinyei József: *Magyar írók élete és munkái*, V, 887., *Vasárnapi Újság*, 1881/50.

40. Az eredeti kéziratban hiányzik a keltezés. A magyarsárosi ütközet 1848. október 25-én volt.

41. Sepsiszentgyörgyi Daczó Gergely tiszt, a hósi halált halt Daczó Zsigmond testvére. Pálmay: **Háromszék vármegye nemes családjai**, Sepsiszentgyörgy, 1901 (a továbbiakban Pálmay: Háromszék), 129.

42. Tamásfalvi Thury Gergely valójában nem százados, hanem főhadnagy (1826, Tamásfalva – 1888, Tamásfalva). 1849. februártól őrmester, ápr. 1-jétől (márc. 21-től) hadnagy, jún. 4-től (1-jétől) főhadnagy a 15/4. határezerrednél, ill. a 86. honvédszászlóaljban az erdélyi hadseregben. Életrajzát I. Bona Gábor: **Hadnagyk és főhadnagyk az 1848/49. évi szabadságharcban**, I–III, Heraldika Kiadó, Budapest, 1998–1999 (a továbbiakban Bona: Hadnagyk), III, 341.

43. Nagyváradai sarkantúsy Gyulai Lajos főhadnagy (1819?, Bölön? – 1881. nov. 20., Bölön). 1848. februártól önkéntes parancsőr Szabó Ferdinánd mellett a Háromszéken alakuló székely hadosztályban. Ápr.-től (1-jétől) hadnagy, jún. 15-től főhadnagy a 15/4. határezerredben, ill. a 86. honvédszászlóaljban a brassói hadosztálynál. Életrajzát I. Bona: Hadnagyk I. 518.

44. Szörcei László (1818, ? – ?). Egyebet nem tudunk róla. Pálmay: Háromszék 430.

45. Valószínűleg alsócsernátoni Bernáld Elek főhadnaggyól van szó (? , Alsócsernát? – ?). (Pálmay: Háromszék 71–72.), lehet azonban Bernáld Ignác őrmester, Bernáld István százados vagy Bernáld János százados is.

46. Valószínűleg Székely Károly vizaknai születésű hadnagy, tértisztről van szó. Bona: Hadnagyk III. 248.

47. A Gyárfás család következő tagjairól lehet szó: lécfalvi Gyárfás János főhadnagy (1820., Lécfalva – ?). 1849. febr. 21-től (15-től) hadnagy Borbáth László háromszéki önkéntes lovasszázadánál. Más adat szerint a 15. Mátyás huszárezredben lett hadnagy. Életrajzát I. Bona: Hadnagyk I. 507; lécfalvi id. Gyárfás Lajos őrnagy (1815, Bita – 1896. dec. 27 (13), Zabola). Okt. második felétől ezrede 2. zászlóaljával részt vesz a

Székelyföld, ill. Háromszék védelmében. 1849. febr. 21 (15)-től százados alakulatánál, mellyel közreműködik Urban alezredes csapatainak kivételében Észak-Erdélyből. Jún. 11-én Bem tábornok a 77. honvédszászlóalj őrnagyává nevezte ki, de más beosztásba került, e zászlóalj parancsnoka ugyanis más lett. A szabadságharc bukása után halálra ítélik, melyet 3 évi várfogságra módosítanak. Életrajzát I. Bona: Tábornokok 367; lécfalvi Gyárfás Sámuel százados (1827, Bitá – 1865. okt. 7., Bitá). 1848. febr. 16-tól hadnagy a 11. székely huszárezredben. 1848. júliustól ezrede egyik osztályával a Délvidéken harcol, majd csatlakozik a honvédsereghez. Novembertől főhadnagy. 1849. febr. (16)-tól főszázados ezredénél az erdélyi hadseregben. A zsigóbi fegyverletételig szolgál. Életrajzát I. Bona: Kapitányok 242.

48. Édes semmittevés (olasz).

49. És eléggé igyekeztek.

50. Meneküljön aki tud!

51. Ábránfalvi Ugron János

52. Ábránfalvi Ugron Zsigmond

53. Földváry Ferenc százados (? – ?). 1848. szept. 23-tól főhadnagy, a tiszántúli önkéntes nemzetőrség aradi táborának főszámvonója. 1849 januárjától százados. Életrajzát I. Bona: Kapitányok 215.

54. Kivonult, harci állásba fejlődött.

55. Főnöke.

56. Nem írásban, hanem szóban.

57. Mezőszentmargitára téhat.

58. Felderítési (latin).

59. Az ellenség figyelemét elterelő hadmozdulat.

60. Oszlopokban.

61. Személyét nem sikerült azonosítani.

62. Nyárádremete térsége.

63. Uzoni Pünkösti Pál őrnagy (1804, Uzon – 1868. febr. 10., Homoródkarácsonyfalva). 1823–1847 között a 11. székely huszárezrednél szolgált. 1848. szept. 2-án a magyar hadügyminisztérium reaktiválja ezredéhez. Októbertől részt vesz a Székelyföld védelmében. Nov. 6-án fogságba esik, honnan csak Nagyszében bevételekor, 1849. márc. 11-én szabadul ki. Ápr. 7 (márc. 21)-től őrnagy a 8. Koburg huszárezred erdélyi hadseregben szolgáló osztályánál. A szabadságharc után Josefstadban várfogságot szenved. Életrajzát I. Bona: Tábornokok 587–588.

64. Urban, Karl (1802–1877) cs. kir. ezredes, Észak-Erdély osztrák katonai parancsnoka.

65. Szélgjegyzetben feltüntetve Horváth Ignác által a csapat parancsnokának neve: „*őrnagy Jakabos lovas százados*”.

66. Szélgjegyzetben feltüntetve Horváth Ignác által a csapat parancsnokának neve: „*parancsnok Pronvic volt aféle lovas főhadnagy*”.

67. Ábrahámfalvi Ugron Lázár előbb udvarhelyszéki királybíró, majd Alsó-Fehér megyei főispán. (Pálmay: Udvarhely 247.)

68. Csíkszentdomokosi Sándor László (1832, Marosvásárhely – 1900. nov. 7., Backamadaras). 1848 őszén önkéntes lesz a 15. Mátyás huszárezredben. Később átkerül Bem tábornok székely testőrcsapatába. Jún. 9-től hadnagy egy Erdélyben alakuló – a későbbi 135. – zászlóaljban. Világosnál teszi le a fegyvert. Életrajzát I. Bona: Hadnagyk III. 86.

69. Talán százi Kovács Ignác későbbi századosról van szó (1828. aug. 1., Szeged – ?). 1848 júniusától önkéntes, 1849. márc. 16-tól főhadnagy. Életrajzát I. Bona: Kapitányok 334.

70. Szélgjegyzetben feltüntetve Horváth Ignác által: „*a 2 hadsthez járul még 2 század lovasság Gróf Dessevffy százados alatt 220 főnyí*”.

71. Személye ismeretlen.

72. Személye ismeretlen.

73. Mezőkapus.

74. Gerebeneslőrince, a Mezősége való benyomulás végpontja.

75. Mezőgerébenes.

76. Jüngling János hadnagy (1832. dec. 13., Kézdivásárhely – ?). 1849. máj.-tól (ápr. 1-jétől) számvonó hadnagy Schoepf hadbiztos mellett Nagyszébenben, majd az 5. székely határvédzászlóaljnál. 1850 – közigazgatási gyakorlatok Sepsiszentgyörgyön. Életrajzát I. Bona: Hadnagyk II. 149.

77. A dátum hiányzik, helyét pontokkal jelölte a szerző. Az eseményre mindenképpen 1848. október 18. után került sor, ugyanis az agyagfalvi Székely Nemzeti Gyűlés ekkorra fejeződött be.

78. Tehát Bándról legrövidebb úton Várhegynek tartottak.

79. Helyesen Várhegy

80. Harci állásba fejlődött (francia).

81. Helyesen Várhegy.

82. Szájhős, gyáva hencegő.

83. Át, keresztül (latin).

84. A dátum hiányzik az eredeti kéziratban, az említett esata napját nem sikerült megállapítani.

85. Lásd a 42. számú lábjegyzetet

86. A székely fajta legharciasabb utódai (latin).

87. Lengyel.

88. Beltrame, Antonio százados (1826. febr. 17., Vicenza – ?). A bécsújhegyi katonai akadémián végző, 1848. okt. 1-jétől alhadnagy az 51. Károly Ferdinánd gyalogezrednél Kolozsváron. 1848. nov. végén a magyar hadügyminisztérium ideiglenesen a 14. (1. székely) határvédrezredhez vezénylik, részt vesz az Urban csapatai elleni harcban. Csíkszék behódolása után jelentkezik Nagyszébenben a császáriaknál. Fogságba vetik, honnan a város 1849. márc. 11-i bevételekor szabadul. Márc. 15-től főhadnagy és Czetz segédtisztje, később az olasz légió 1. gyalogos zászlóaljában százados. Életrajzát I. Bona: Kapitányok 107.

89. Kovács Ignác őrnagy (Csíkszentsimon, 1813. – ?). A kézdívásárhelyi katonai nevelőintézetben végző, 1846-tól főhadnagy a 14. (1. székely) határvédrezredben. 1848. október–november fordulóján ezrede 2. zászlóaljával a Székelyföld védelmében harcol. 1849. febr. 21-től (16-tól) százados, ápr. 23-tól (10-től) őrnagy, ezrede Csíkszéken szerveződő 7. osztályának (a későbbi 82. honvédszászlóalj) parancsnoka. A szabadságharc után fogságot szenved. Életrajzát I. Bona: Tábornokok 458.

90. Helyesen: ordonáné – tiszt mellé szolgálatra beosztott katona.

91. Fedezve (francia).

92. Jelen lehessen (francia).

93. Manőver, csapatmozdulat (francia).

94. Leplezve, itt: takarva (francia).

95. Simon Sándor őrnagy (1804, Csíkszentsimon – ?). A szabadságharc előtt a 14. székely határvédrezredben szolgált. 1848. augusztusában ezrede 1. zászlóaljával a szerb felkelők ellen, a Délvidékre vezénylik. Októberben alakulatával csatlakozik a honvédsereghez. 1849. február elején Déván csatlakozik egy segélyhaddal Bem seregéhez. Ápr. 23-tól őrnagy, ezrede 5. zászlóaljának szervezője és parancsnoka. A szabadságharc után két év várfogságot szenved Olmützben. Életrajzát I. Bona: Tábornokok 621–622.

96. Menetirányát.

97. Gróf Dessevffy Károly őrnagy (1811. ápr. 21., Pest – 1869. okt. 4., Pest). A bécsi Teresianumban végző. 1831-től szolgált a cs. hadseregben, 1848. febr. 16-tól századkapitány a 11. székely huszárezrednél. Szept. 24-én őrnaggyá nevezik ki az alakuló 21. honvédszászlóaljhoz. Részt vesz a Székelyföld védelmében. A marosvásárhelyi vereség után visszavonul a szolgálatától, máj. 26-án a magyar hadügyminisztériumtól hivatalosan is megkapja elbocsátását. A szabadságharc után újra a 11. huszárezrednél szolgált. Életrajzát I. Bona: Tábornokok 303.

98. Krízise, válsága.

99. Bereztelki.

100. Szándékkal.

101. Csíkszentdomokosi Sándor László őrnagy (1815. ápr. 25., Csíkszentdomokos – 1875. júl. 10., ?). A szabadságharc előtt a császári hadseregben szolgált, hol 1844-től főhadnagy. 1848. okt. második felétől ezrede

kötelkedében a Székelyföldet védi. Nov. 22-én cs. kir. alszázadosá léptetik elő. 1849. febr. 21-től honvéd őrnagy, a szabadságharchoz csatlakozott ezrede parancsnoka. A szabadságharc bukása után két év várfogságot szenved Josefstadtnban. Életrajzát I. Bona: Tábormokok 610.

102. Fiatal, még be nem tanított katonaló.

103. Wardener, August von, báró (? – 1848), cs. és kir. vezérőrnagy, dandárparancsnok.

104. A Hollaky családnak három József nevű tagja is élt ekkor (idős, ifjú és legifjabb). (Pálmay: Háromszék 211.)

105. Széki gróf Teleki Ferenc cs. kir. kamarás (1787. febr. 26., Nagyvárad –1861. dec. 11., Sáromberke). (Gudenus János József: **A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája**, 1990–1999 (a továbbiakban Gudenus), IV, 106.)

106. Gond nélküli.

107. Osztrák tiszt.

108. Báró Szentkereszti Zsigmond őrnagy (1817. jún. 29., Kide – 1891. jún. 1., Bún). 1833-tól szolgál a hadseregben, 1848. januártól alszázados a 11. székely huszárezrednél. 1848 okt. második felétől ezrede Székelyföldön állomásozó részével részt vesz a Székelyföld, ill. Háromszék önmédelmi harcában. 1849. márc. 29-én Bem tábornok őrnagyá és osztályparancsnokká lépteti elő ezredében. A szabadságharc után elfűlik, de kegyelemben részesül. Életrajzát I. Bona: Tábormokok 654.

109. Kézdiszentléleki Sánta Lajos alezredes (1815, Kézdiszentlélek – 1900. máj. 31., Budapest). A kézdívasárhelyi katonai nevelőintézetben végez. 1833-tól hadfi, majd hadnagy, 1843-tól főhadnagy a 11. székely huszárezredben. 1848. szept. 1-jétől alszázados a Kossuth, a későbbi 15. Mátyás huszárezred Marosvásárhelyen alakuló osztályánál. 1849. jan. 12-től (1848. dec. 16-tól) századkapitány a 8. Koburg huszárezred Erdélyben küzdő osztályánál. Jan. 17-től (16-tól) őrnagy a 15. Mátyás huszárezredben. Máj. elejétől egy új (a 19.) huszárezred szervezője Erdélyben, de ennek alakítását a hónap végén leállítják a már meglevő ezredek kiegészítésének szükségessége miatt. Máj. 29-től (jún. 1-jétől) alezredes a 15. huszárezrednél. Világosnál teszi le a fegyvert. A fogságból megszökik, és a kiegyezésig Moldvában él. Életrajzát I. Bona: Tábormokok 610–611.

110. Nyújtódi Jakabos János őrnagy (1805, Tokaj – 1859, ?), 1849. januártól Marosvásárhelyi terparancsnoka. E beosztásában később címzetes őrnagy. A szabadságharc után halálra ítélik, de hamarosan kegyelmet kap. Életrajzát I. Bona: Tábormokok 405.

111. Nagyercei és gelencei gróf Tholdalagi Viktor Ferenc cs. kir. kamarás (1829. febr. 4., Koronka – 1881. jan. 24., Marosvásárhely). (Gudenus IV. 114.)

112. Jelenleg közigazgatásilag Marosvásárhelyhez tartozik, mint a település egyik kertvárosa.

113. Szeretetteljes ajándéka, jutalma (latin).

114. Halálra emlékeztető.

115. Szárhegyi gróf Lázár Mór (1817 – ?). 1849-ben Urban foglya.

116. Szárhegyi gróf Lázár Albert őrnagy (1813. febr. 7., Bécs – 1884. okt. 27., Marosvásárhely). Kilépett hadnagy. 1848 őszén nemzetőrként részt vesz a székelyföldi harcokban. 1849 januártól parancsértiszt Bem tábornok törzsében, márc. 18-án honvéd őrnagy. Életrajzát I. Bona: Tábormokok 474.

117. Cégei gróf Wass Miklós cs. kir. lovaskapitány, kir. hivatalos (1812, Alsóilosva – 1887. máj. 20., Vasasszentgotthárd). (Gudenus IV. 230.)

118. Bethleni gróf Bethlen János (1792 – 1851). (Gudenus V. 34.)

119. Tancsi Földváry József százados (1815 – 1882. jún. 14., Szászvárad). 1849. júl. 24-től százados, a 3. honvéd vadászrezd 9. századának parancsnoka. Bona: Kapitányok 215.

120. Szentgericei Jakab Elek alszázados (1820. febr. 13., Szentgerice – 1897. júl. 23., Budapest). 1848 szeptemberben önkéntes lesz Kolozsváron a Kossuth huszárezredben. Novembertől őrmester az előbbiből szervezett 15. Mátyás huszárezredben, később hadnagy, majd főhadnagy lesz alakulatánál. 1849. júl. 1-jétől alszázados. Dévánál esik fogságba. A szabadságharc után különféle hivatalokat vállal, ismert író és történész.

Életrajzát I. Bona: Kapitányok 282.

121. Székelybős.

122. Nyárádmagyarós.

123. Uzoni Pünkösti Pál őrnagy (1804, Uzon – 1868. febr. 10., Homoródkarácsonyfalva). 1823–1847: a 11. székely huszárezrednél szolgál. 1848 szept. 2.: a magyar hadügyminisztérium reaktiválja ezredéhez, és részt vesz a Székelyföld védelmében. Nov. 6-án Radnótnál fogságba esik, honnan csak Nagyszében bevételek, 1849. márc. 11-én szabadul ki. Ápr. 7 (márc. 21)-től őrnagy a 8. Koburg huszárezred erdélyi hadseregben szolgáló osztályánál. A szabadságharc után Josefstadtnban két év várfogságot szenved. Életrajzát I. Bona: Tábormokok 587–588.

124. Altortjai báró Apor Lázár (1784–1868) cs. és kir. kamarás, 1848 előtt az erdélyi udvari kancellária tanácsosa és referense. Életrajzát I. Pálmay: Háromszék 20.

125. Ezalatt késelekedésbe (latin).

126. Báró Heydte, August (1809 –?), cs. kir. százados, majd őrnagy, egy különítmény parancsnoka az erdélyi osztrák hadtestnél, majd összekötő tiszt az orosz intervenció csapatok mellett.

127. Felcsikra.

128. Kászonimpérfalvi Balásy József 1842–1848 között csíkszéki főkirálybíró és főkapitány. Nagy Iván: **Magyarország családai címekkel és nemzedékrendi táblákkal**, I–XII, Pest, 1867–1865, Pótkötet, Pest, 1868 (a továbbiakban Nagy Iván).

129. Hatolykai Pótsa Farkas, Felső-Fehér megyei jegyző

130. A terjedelmes Vajna családfán nem sikerült személyét azonosítani.

131. Értsd: Háromszék.

132. Petrichevich Horváth Albert (1801. ápr. 23., Zabola – 1874. jún. 13., Backamadaras) cs. és kir. kamarás, később Háromszék, Udvarhelyszék és Maros-Torda vármegyék főispánja. Életrajzát I. Gudenus III. 75–76.

133. Ifj. Berde Móza (Mózes) kormánybiztos, országgyűlési képviselő (1815, Laborfalva–1893. szept. 22., Budapest). 1840-ben ügyvédi diplomát szerez Marosvásárhelyen. 1841-ben Kolozsváron telepedik le. A politikai életbe 1848 tavaszán kapcsolódik be. A Kolozsvárra 1848. máj. 29-re összehívott utolsó erdélyi rendi országgyűlés követének 1848. ápr. 11-én választják meg Sepsiszentgyörgyön. Részt vesz Háromszék önvédelmének szervezésében. Okt. 16–18-án részt vesz az agyagfalvi Székely Nemzeti Gyűlésen, ahol a székely naggyűlés elnökévé választott gróf Mikó Imre köréhez tartozik. A szabadságharc után rövid bujkálás után fogságba kerül és 4 évig Josefstadtnban raboskodik. Életrajzát I. Pálmay: 1848-1849 évi országgyűlési almanach 100–101.

134. Elnöksége (latin).

135. Nagy Imre alezredes, dandárparancsnok (1799., Szeged–1858. jún. 24., Bécs). A szabadságharc előtt a 11. Székely huszárezredben szolgál, utóbb mint alezredes. 1848. nov. 28-tól a háromszéki sereg egyik dandárjának parancsnoka, részt vesz a szék önvédelmi harcában. 1849 januárjában jelentkezik a császáriaknál, hol hamarosan ezredessé léptetik elő. 1850-től vezérőrnagy. Életrajzát I. Bona: Tábormokok 534.

136. Nyugalmozott, kiérdemesült.

137. Balázs Emmánuel.

138. Csíkszentimre.

139. Segítségére siessenek (latin). Tehát, hogy a csíkiak mindenben a General Commando segítségére siessenek, ezen szándékukat minél inkább érvényesítsék.

140. Állapítottak meg.

141. Lemhényi Gábor Áron őrnagy (1814. nov. 27., Bereck–1849. júl. 2., Kökös-Uzon). 1831-től néhány évi rendes határőri szolgálat után az ezred Gyulafehérvárott, Pesten és Bécsben tüzérré képezeti ki, és ezalatt betekintést nyert az ágyűgyártás titkaiba is, sőt beszerzett néhány tüzérségi szakkönyvet. 1845-ben szerel le, mint kiszolgált tüzérezredes. Már az agyagfalvi Székely Nemzeti Gyűlésen jelezte Berde Mózes kormánybiztosnak, hogy ő képes és hajlandó ágyút ünteni. November 16-án a Háromszék vezetői által tartott gyűlésen ígéri meg, hogy „Lesz ágyú, lesz

munició amennyi kell." November 28-ra már el is készült két ágyú a bodvaji vasháromban. Ezt követően Sepsiszentgyörgyön és Kézdivásárhelyen rendeztek be nagyobb ágyúöntő műhelyt. Látogatást tesz Kossuthnál is, aki nyomban kiutalt 60 000 forintot a kézdivásárhelyi hadianyaggyárak fejlesztésére. Az orosz intervenció után, mint a székelyföldi hadosztály tüzéparancsnoka személyesen irányította a tüzérséget. 1849. július 2-án hősi halált halt a kőkösi-uzoni csatában. Életrajzát I. Bona: Tábormokok 154–155.

142. Erről lásd bővebben: Egyed 111–123; Demeter László: **Erdővidék a szabadságharcban, 1848–1849**, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Barót, 1998 (a továbbiakban Demeter: Erdővidék), 9–17., 21–23.

143. Esztelneki Szacsy János főhadnagy (1811 körül, Esztelnek–1887, Esztelnek). 1848 őszétől a kézdivásárhelyi lőpormalom vezetője. Részt vesz Háromszék önvédelmi harcában. 1849 márciusában és a nyári hadjárat idején puskaporgyártási felügyelő Kézdivásárhelyen. Életrajzát I. Bona: Hadnagykok III. 220.

144. Idős Gábrányi József gyógyszerészről van szó, aki a kézdivásárhelyi gyuatacsyár szervezője és vezetője volt.

145. Butyka Tamás őrnagy (1799, Márkosfalva – ?). 1815–1843 között a 15. határfőrezdénél szolgált. 1848. novemberrel részt vesz Háromszék önvédelmi harcában. 1849. februártól honvéd őrnagy, a 15/4. határfőrezd (a későbbi 86. honvédszászlóalj) parancsnoka. Jún. 15-én áthelyezik a székely tartaléksereghez. Nagyszombenben 2 évi várfogságra ítélik, melyet le is tölt. Mh. 1868 előtt. Életrajzát I. Bona: Tábormokok 273.

146. Bíró Sándor százados és tábori lelkész. (1816, Felsőboldogasszonyfalva – 1877. dec. 8., Monostorszeg). 1848 tavaszán a rétyi nemzetőrszázad szervezője és százados lesz. Részt vesz Háromszék önvédelmi harcában. 1849. februártól tábori lelkész a Háromszéken alakuló haderőnél. Állásáról leköszön, és jún. 24-től (máj. 1-jétől) százados lesz a 4. székely határvédőszázalónál, egyben a *Hadí Lap* szerkesztője Csíksomlyón. A zsidói fegyverletételt szolgált. Életrajzát I. Bona: Kapitányok 121., Zakar Péter: **A magyar hadsereg tábori lelkései 1848–49-ben**, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest, 1999, 121–122.

147. Székely Dávid százados (1809, Réty – 1887. febr. 19., Sepsiszentgyörgy). 1829–1837 között a 31. gyalogezredben szolgált. 1848. októbertől részt vesz Háromszék önvédelmi harcában. 1849. febr. 21 (15)-től százados a 14/3. székely határfőrezdében, majd az erdélyi hadtest vezérkaránál. Ápr. végétől Lugos tőparancsnoka. Júli. 18.: a Temesvárgyárvárosi tőparancsnokság tisztje. A szabadságharc után Nagyszomben halálra, majd 6 év várfogságra ítélik. Életrajzát I. Bona: Kapitányok 579.

148. Bong Zsigmond hadnagy. (? , Bikfalva? – 1896 előtt?). 1848 őszén a 15. Mátyas huszárezred katonájaként, ill. őrmestereként részt vesz Háromszék önvédelmi harcában. 1849. máj. (16)-tól hadnagy ezrede létszámában és Sárosi Ferenc őrnagy segédtsíztje a beszercei hadosztálynál (Bem nevezi ki). Életrajzát I. Bona: Hadnagykok I. 200.

149. Márkosfalvi Török János főszázados (1827, Bélafalva – ?). A kézdivásárhelyi katonai nevelőintézetben végéz. 1842-től hadfi a 15. (2. székely) határfőrezdében. 1848. szept. 15-től hadnagy és a 15. Mátyas huszárezred segédtsíztje. Az erdélyi harcok során főhadnagy, majd százados lett ezrednél. 1849. júniusától főszázados. A szabadságharc után kimenekül az országból, és hivatalnok lesz Dobruzsában. Életrajzát I. Bona: Kapitányok 617–618.

150. Talán Száva Gáspárról van szó, ki 1848 előtt Doboka vármegye számvevő biztosa volt. (Nagy Iván X.)

151. Benkő Sándor százados (1815. júl. 26., Alsócsernáton – 1890. jún. 20., Sepsiszentgyörgy). 1834–1847 között a 11. huszárezdénél szolgált. 1849. május 18-tól (1-jétől) százados az 5. székely határvédőszázalónál. A szabadságharc után Nagyszomben halálra, majd két év várfogságra ítélik. Életrajzát I. Bona: Kapitányok 110.

152. Alsócsernátoni Bernáld Elek főhadnagy (? , Alsócsernáton? – ?). Altorjai birtokos. Életrajzát I. Pálmay: Háromszék 71–72.

153. Bély Gergely részt vállalt a szabadságharcban, az osztrákok ezért foztották ki és pusztították el az árapataki kúriáját.

154. Valójában Miklósvárszék és Bardoc-früszék együtt képezi Erdővidéket.

155. Mádai Mátyás Ferenc százados (1808, Nagymagyar – ?). 1824–1832 között a 2. huszárezredben szolgált. A szabadságharc idején előbb főhadnagy, majd százados a 15. Mátyas huszárezredben az erdélyi hadszíntéren. Életrajzát I. Bona: Kapitányok 400.

156. Rozváci Omaszta István főhadnagy (1817, Békéscsaba – ?). 1839–1847 között a 6. huszárezredben és a bukovinai méntelepénél szolgált, utóbb mint tizedes. 1849. ápr. 1-jétől főhadnagy a 15. Mátyas huszárezrednél Erdélyben. Egy adat szerint júl. közepén a 39/4. gyalogezrednél szolgált a Tiszai hadseregben. Életrajzát I. Bona: Hadnagykok II. 602–603.

157. Valószínűleg Ince Dániel későbbi főszázadosról van szó (1819, Szárazajta – 1896. ápr. 8., Sepsiszentgyörgy). 1835-től önkéntes, 1843-tól őrmester a 11. székely huszárezredben. 1848. szept. 30-tól hadnagy a 15. Mátyas huszárezred Háromszéken alakuló osztályánál. 1849. jan. 20-tól alszázados, majd főszázados és ezrede 5. századának parancsnoka. A szabadságharc után közlegényként besorozták, 1855: huszár főhadnagyként nyugalomba vonul. Életrajzát I. Bona: Kapitányok 278.

158. Kilyéni és lisznyói Székely Gergely főhadnagy (1822. márc. 10., Kilyén – 1897. márc. 5., Kilyén). 1848. szept. 12-től hadnagy a 15. Mátyas huszárezred Szentkatolán alakuló osztályánál. Részt vesz Háromszék önvédelmi harcában. 1849. máj. 29-től (febr. 1-jétől) főhadnagy a 11. székely huszárezredben. Kiss Sándor ezredes segédtsíztje. Júli. 2-án megsebesül a Kőkös és Uzon között vívott ütközetben. Később országyűlési képviselő. Életrajzát I. Bona: Hadnagykok III. 247.

159. Valószínűleg Kenderessy István főhadnagyról van szó (1820, Aranyosegerbegy – ?). A kézdivásárhelyi katonai nevelőintézet elvégzése után a 11. székely huszárezredben szolgált. 1848 őszén hadnagy lesz a 15. Mátyas huszárezredben. 1849. jan. 1-jétől főhadnagy. A nyári hadjárat idején egy szakasz parancsnoka a beszercei hadosztálynál. Életrajzát I. Bona: Hadnagykok II. 202.

160. Szállt meg.

161. Az eredeti kéziratból nem derül ki, hogy kiről van szó. Valószínűleg a szerző kifejejtette a tisz nevét.

162. Kézdiszentléleki Sánta Lajos alezredes (1815, Kézdiszentlélek – 1900. máj. 31., Budapest). A kézdivásárhelyi katonai nevelőintézetben végéz. 1833-tól hadfi, majd hadnagy, 1843-tól főhadnagy a 11. székely huszárezredben. 1848. szept. 1-jétől alszázados a Kossuth, a későbbi 15. Mátyas huszárezred Marosvásárhelyen alakuló osztályánál. Októberben részt vesz a Székelyföld védelmében. A vereség után novemberben Moldván át Pestre menekül. 1849. jan. 12-től (1848. dec. 16-tól) századkapitány. Jan. 17-től (16-tól) őrnagy a 15. Mátyas huszárezredben. Május elejétől egy új (a 19.) huszárezred szervezője Erdélyben, de ennek alakítását a hónap végén leállítják a már meglevő ezredek kiegészítésének szükségessége miatt. Máj. 29-től (jún. 1-jétől) alezredes a 15. huszárezrednél. Világosnál teszi le a fegyvert. A fogságból megszökik, és a kiegyezésig Moldvában él. A kiegyezés után osztálytanácsos a magyar hadügyminisztériumban. Egy ideig országyűlési képviselő. Életrajzát I. Bona: Tábormokok 610–611.

163. Az ismert életrajgyűjteményekben ilyen nevű itt szolgáló tisz nem található.

164. Át, keresztül (latin). Értsd: Moldván és Bukovinán át Magyarhonba.

165. Csíkszentdomokosi Sándor László hadnagy (1832. szept. 8., Marosvásárhely – 1900. nov. 7., Baczkamadaras). 1848 őszén önkéntes lesz a 15. Mátyas huszárezredben, majd átkerül Bem testőrcsapatába. Jún. 9-től hadnagy. Világosnál teszi le a fegyvert. A szabadságharc után besorozták. 1895-től Nagyküküllő megye főispánja. Életrajzát I. Bona: Hadnagykok III. 86.

166. Gagy Pálffy Domokos őrnagy (1812, Bögöz – 1871, Vámosgálfalva). 1829–1835 között a 10. huszárezredben szolgált, utóbb mint főhadnagy. 1848 augusztusától százados a Kossuth, nov. 6–tól (1-jétől) őrnagy az ebből alakult 15. Mátyas huszárezredben. Júliustól a Hunyad megyei nemzetőrség őrnagyja. Életrajzát I. Bona: Tábormokok 558.

167. Kézdisárfalvi Erőss István alszázados (1822, Tompaháza – 1900, Nagyenyed). A forradalom kitörésekor őrmester a 3. könnyűlovasezrednél Erdélyben. 1848. szept. 27-én a 18. honvédszászlóalj hadnagyává nevezik ki, de a 15. Mátyas huszárezredben lesz hadnagy, később főhadnagy, majd 1849. ápr. (1)-jétől alszázados. A szabadságharc után besoroz-

zak régi ezredébe. Bona: Kapitányok 194.

168. Személyét nem sikerült azonosítani.

169. Óranehezékek.

170. Személyét nem sikerült azonosítani.

171. Feketeügy folyó.

172. Raktárakban.

173. Sárosi Ferenc őrnagy (1807. okt. 16., Bikfalva – 1871. júl. 24., Bikfalva). 1825-től köztiszt, 1843-tól alhadnagy, 1848. márc. 6-tól hadnagy a 15. (2. székely) határfőrezredben. 1848. októbertől Háromszék katonai védelmének egyik szervezője. Alakulatát a meghódolást jelentő 1849. jan. 2-i árapataki egyezmény után sem oszlatja fel. Németh László kormánybiztos jan. 22-én honvéd őrnaggyá és Háromszék katonai parancsnokává nevezi ki. Febr. 15-től a 15/2. határfőrezredparancsnoka. Aug. 18-án Dévánál leteszi a fegyvert. A szabadságharc után fogságot szenved. 1857-ben Josefstadtból szabadul kegyelemmel. Életrajzát l. Bona: Tábormokok 612.

174. Antal Zsigmond hadnagy (?), hadbíró (?), Maksa – ?). l. Bona: Hadnagyk l. 41.

175. Bartók Károly hadnagy (?), Martonfalva – ?). 1849: Bem altábornagy nevezi ki hadnaggyá. l. Bona: Hadnagyk l. 106.

176. Semsei Semsey Tamás százados (1805, Karácsonmező – 1900. szept. 15., Szabadka). 1823–1836 között tüzérezredparancsnok. Kilépett hadnagy. 1848 októbertől részt vesz a Székelyföld, illetve Háromszék védelmében. Később tüzér főhadnagy. 1849. jún.-tól (febr. 1-jétől) százados. A zsidói fegyverletételig (aug. 24.) az egyesült sereg tüzérezredparancsnoka. Életrajzát l. Bona: Kapitányok 540.

177. Ifjú alsózturcaresi Zathureczky István százados (1821, Olasztelek – 1858. jún. 24., Barót). 1841-től hadfi, 1845-től hadnagy a 11. székely huszárezredben. 1848 októbertől ezrede háromszéki osztályával részt vesz a szék védelmében, és honvéd főhadnagy lesz. 1849. máj. 29-től (febr. 1-jétől) alszázados ezredénél. Dévánál teszi le a fegyvert. A szabadságharc után várfogságot szenved Kufsteinban. Életrajzát l. Bona: Kapitányok 667.

178. Vide! – lásd.

179. A 11. székely huszárezred hat százada székelyekből, két százada pedig románokból állt. A románokból álló két század okt. folyamán szembe fordult a magyar kormánnyal, és a szabadságharc alatt az erdélyi császári hadtestet erősítette. (Kedves Gyula: **A szabadságharc huszárai**, Hadimúzeum Alapítvány, Budapest, 1992, 58.)

180. Helyesen a falu neve Butalu.

181. Vajna Ferenc őrmester a 15. Mátyás huszárezredben. 1848. dec. 5-én hősi halált halt Szászhermányánál. Vö. *Székely Nemzet* 1883. dec. 25.

182. A besenyői szabadságharcosok között a rendelkezésünkre álló adatok között nem található Gyárfás nevű. Az emlékirat nem említi keresztnevet, ezért egyelőre nem tudjuk, kiről van itt szó.

183. Kézdivásárhelyi Pap Károly őrnagy (1818. szept. 11., Gelence – 1862. nov. 26., Kézdivásárhely). 1832–1848. márc. 31. között a 31. gyalogezrednél szolgált. Szept. 23-tól főhadnaggya a Marosvásárhelyen alakuló 12. honvédszászlóaljnál. Részt vesz Háromszék önvédelmi harcában. 1849. febr. 21-től (16-tól) százados, végül őrnagy. A zsidói fegyverletételig szolgált. A szabadságharc bukása után várfogságot szenved, Josefstadtból szabadul. Életrajzát l. Bona: Tábormokok 553.

184. Talán szárazajtai Incze Gergely későbbi őrnaggyól van szó. (1806, Szárazajta – ?), aki 1826-tól köztiszt, 1843-tól főhadnagy, 1848 szept. 1-jétől alszázados a 15. (2. székely) határfőrezrednél. A kézdívásárhelyi katonai nevelőintézet tanára. Okt. második felében a Székelyföldet, novembertől a Háromszéket védő seregben szolgált. 1849. febr. 15-én beosztják a 15/1. határfőrezredhez, mellyel részt vesz Bem Urban elleni hadműveletében. Máj. 20 (ápr. 16)-tól őrnagy, az 1. székely határvédészázalój parancsnoka a beszercei hadosztálynál. A szabadságharc után várfogságot szenved, 1854 áprilisában Josefstadtból szabadul. Életrajzát l. Bona: Tábormokok 399–400.

185. Négy században. Horváth Ignác nyilván elírta, négyszáz emberre

gondolva.

186. Stutterheim, Johann, lovag (1803–1870) cs. kir. ezredes, dandárparancsnok.

187. Táborszás.

188. Hétfalu (Barcaság).

189. Az eredeti szövegben hiányzik a keltezés, helye pontokkal van jelölve.

190. Azonnyomban, azonnal.

191. Úrmösi Maurer József alszázados (1827. ápr. 27., Úrmös–1878. jún. 6., Budapest). 1843-tól hadfi a 15. határfőrezredben, 1847-től hadnagy a 11. székely huszárezredben. 1848 októbertől a Székelyföld, majd Háromszék védelmében harcol. 1849. máj. 29-től (febr. 1-jétől) főhadnagy, majd alszázados ezredénél. Júl. 19-én sebesülten fogságba esik. A szabadságharc után várfogságot szenved, 1852 végén Josefstadtból szabadul amnesztiával. Életrajzát l. Bona: Kapitányok 398.

192. Barton Ferenc tizedes

193. Helyesen: paríroz (hárit, kivéd).

194. Te csirkefogó, te csirkefogó! – németül.

195. A források Frankendorf Ferenc cs. kir. főhadnaggyól emlékeznek meg, kit császári tisztí egyenruhájá ellenére megölték

196. Az áldozatok számáról később igen ellentmondásos adatok terjedtek el, de a valósághoz a legközelebb Zsigmond Ferenc református lelkésznek a képeci református egyház halotti anyakönyvének 505. oldalán található bejegyzése állhat: meghaltak „összesen 51-en és ezeknek maradtak 106 árvaik. *En a megöltétt Keresztési Mihály helyébe pappá választatván idejöttem 1849 jan. 18-án és ezen eseteiket, legyilkoltattakat, kiket hátramaradt özvegyeik és árvaik kertekbe, halotti szertartás nélkül temettek el, kiasatván nyugvó helyükből, a köztemetőkterbe halotti szertartással onnan egy-egy három hónapok leforgása alatt eltemettetek.*” Az áldozatok nevei az anyakönyv szerint a következők: „*A szerencsétlen polgárháború alkalmával, miről az utódnak részrehajlatlan leírását és felvilágosítást adand a történéseket, legyilkoltattak a magyar vér szomjazó rablótábor által falánkba december 9-én a következők: 1. Keresztési Mihály helybeli pap, 2. Sebestyén Sámuel megyebíró, 3. Benedek Lajos ifjú legény, 4. Benedek István székelyudvarhelyi tanuló testvérek, 5. Nagy Mózes falusbíró, 6. Kiss Mózes, 7. Bocz Gergely, 8. Beke Jakab, 9. Hegedűs István, 10. Gúcs József, 11. Égető János, 12. Benedek András, 13. Benedek Lajos, 14. Kaller István, 15. Gyenge János, 16. Sebestyén György, 17. Györke Lajos, 18. Bocz Mózes, 19. Demeter Mihály, 20. Bocz István ifj., 21. Szász Mihály harangozó, 22. Szász Mihály neje Gyenge Ida, 23. Máthé Kálmán, 24. Bíró Mózes, 25. Bocz István, 26. Györfi Gergely, 27. Bányai József, 28. Benedek Áron, 29. Dávith Ferenc, 30. Sebestyén János, 31. Benkő István, 32. Bocz Dániel, 33. Kovács Mózes, 34. Nagy Mihály, 35. Bíró András, 36. Benkő Mózes, 37. Tókos János, 38. Benkő János, 39. Nagy Ádám, 40. Lukács István, 41. Duddás János, 42. Kereszties Márton, 43. Gergely József, 44. Beke Péter, 45. Nagy András, 46. Hegedűs Áron, 47. Frankendorf Ferenc cs. kir. hadnagy, 48. Dinka Ádám, 49. Bocz József egyházi, 50. Dávid József.*” Erről l. bővebben Demeter László 31–34.

197. Barót is valószínűleg ekkor kellett beszolgáltatson Heydte táborának 3000 pengő forintot és 300 vágómarhát. (Veszely Károly: **A baróti plébánia**, Brassó, 1868, 175.)

198. Donáth Lajos később hadnaggya a 15. huszárezredben. Valószínűleg meghalt 1849-ben. (Bona: Hadnagyk l. 328; Pálmy: Háromszék 148.)

199. Részt venni.

200. Az eredetiben is magyarul.

201. A levél magyar fordítása:

A velem szembenálló csapatparancsnokoknak!

Ismét vér folyt, és felégettek egy helységet [értsd Köpec – K. Horváth Ignác megjegyzése]. Nos, kérdezem Önöket, uraim, mit akarnak a továbbiakban. Nem látják be gyengességüket?

Körülbelül ekként folytatva: Az agyagfalvi gyülekezés által nem Őfelsége kormányja ellen támadtak, hanem véres kézzel az ország felülását és a két másik nemzetiség pusztulását idézik elő. Én tehát azt tanácsolom Önöknek, hogy tegyék le a fegyvert, feltétel nélkül meghódolva Őfelsége

előtt, és kegyelméért könyörögve, mert másként országukat ugyanaz a sors várja, ami Kőpeccet is sújtotta. Hát nem látják be, hogy egy forradalom még sohasem volt sikeres, és ha a történelmet is átlapozzuk, láthatjuk, hogy vezetők többnyire áldozattá váltak? Kik az Önök vezetői? Többnyire proletárok, akik az ügyet a saját javukra használják ki. Elvárom tehát, hogy 24 órán belül döntő választ adjanak nekem erről, ellenkező esetben megtámadom Önöket és a gyermekeknek sem kegyelmezek.

von Heydte báró m. p.

csapatparancsnok

202. A levél magyar fordítása:

A velem szembenálló csapatparancsnoknak!

Igen, ismét vér folyt, és egy csendes helységet felégették. Nos, kérdezem én Önt, uram, ki okozta mindezt? A galád kamarilla és a kamarillai sugalmazások uszították így egymás ellen Erdély csendes lakóit, nevezetesen a magyarokat, székelyeket, szászokot és oláhokat, hogy immár iszonyatos tettekre kerül sor.

Őn szemrehányást tesz, hogy Agyagfalván összegyűltünk, stb. Igen, az igaz, hogy ott egy nemzetgyűlésre (National Convent) került sor, de avégre, hogy megbeszéljük, milyen eszközökkel állíthatjuk meg azokat a gyilkosságokat, melyek naponta sújtják a vármegyék helységeiben szét-szórta élő magyar családokat, mert az osztrák katonaság, melynek tiszte lenne a rendet fenntartani, nem restelli ölje tett kézzel nézni mindezt.

Hogy eközben a mi részünkről is történtek olyan dolgok, melyeknek nem kellett volna megtörténniük, azt a népfelkelők fejelemzetlenségének számlájára kell írni.

Ezek megelőzése a reguláris katonaság tiszte lett volna, de mit tett ez évégett? Mi magunk is szegyenkezünk, mikor az egykor oly megbízható osztrák katonaságot és oly sok lovagias érzelmű tiszt urat immár egyszerre ezen rablóhordák élén állva látjuk, vezetve az összes rablást, gyalázást és gyilkos tetteket.

Őn azt kérdezi tőlünk, hogy miért harcolunk? Tehát, hogy tudja, mi a nemzetiségünkért, az alkotmányunkért harcolunk, ilyen értelemben tehát királyunkért, V. Ferdinándért is. Őn szemünkre veti, hogy vezetőink többnyire proletárok. Erre csak azt válaszolhatom, hogy kölcsönösen ismerjük egymást. Őn dicsekszik Kőpec felégetésével. Ezt nem kellene tennie, mert tudja mit követett el ezzel? Egy darázsfészekbe nyúlt. Mit jelent ez a közmondás? Kérdezze meg a jövőben bármely székelyt és magyart, az meg fogja tudni Önnek magyarázni.

Felszólítását beküldtem a főparancsnokságnak, ahonnan további részletes válasz fog visszajönni.

Egyébként éljen boldogul, uram, és semmit nem kívánok jobban, mint-hogy minél hamarabb lássuk egymást ágyúdörgés és fegyverropogás közepette.

K. Horváth
lovaskapitány

203. Flankíroz, az ellenség hadállását, erődítését oldalról hosszában lövi.

204. Az eredetiben hiányzik a dátum, helyét kihagyta a szerző, talán későbbi kiegészítés reményében.

205. Olasztelek.

206. Kisasszony tisztelőre szentelt kápolna Barót északnyugati végében.

207. Kalmár Ödön őrmester.

208. Kőröspataki gróf Kálnoky Imre nemzetőr csapatvezér. Részt vett a felsőrákosi–ríkai csatában. (Pálmay: Háromszék 244.)

209. Bong Zsigmond hadnagy (? , Bikfalva? – 1896 előtt?). 1848 őszén a 15. Mátyás huszárezred katonájaként, ill. őrmestereként részt vesz Háromszék önvédelmi harcában. 1849. máj. (16)-tól hadnagy. Életrajzát I. Bona: Hadnagyk I. 200.

210. Bong Ferenc hadnagy (1829 körül, Bikfalva? – 1849. aug. 24., Zsibó). 1848 őszén beáll a 15. Mátyás huszárezredbe. Júl. 24-től (máj. 1-jétől) hadnagy a 3. honvéd vadászrezd 7. századánál Nagyenyeden. A zsbíói fegyverletételkor öngyilkos lesz. Életrajzát I. Bona: Hadnagyk I. 200.

211. Székely Lajos később százados (1824. jan. 18., Réty – 1879, Budapest). A kézdívásrhelgyi katonai nevelőintézetben tanul. 1842 és 1846 között a 2. huszárezredben szolgál. 1848. jún. 20-tól őrmester a Marosvásárhelyen alakuló 12. honvédszázalójában. Szeptemberben átlép a 15.

Mátyás huszárezredbe. A Székelyföld védelme során novemberben megsebesül. Dec. 20-tól hadnagy, 1849. febr. 20-tól főhadnagy, ápr. 20-tól alszázados ezredénél. Máj. 20-tól főszázados. Zsibónál teszi le a fegyvert. Életrajzát I. Bona: Kapitányok 581.

212. Nagyvárad Sarkantyús Gyulai Albert (1824, Maksa? – 1889. febr., Maksa). A szabadságharc idején részt vesz a felsőrákosi–ríkai csatában. Életrajzát I. Pálmay: Háromszék 198.

213. Unitárius lelkész, mert Felsőrákos unitárius település a reformáció óta, és a faluban nem lakott 1848-ban sem református lelkész.

214. Rendelkezésre.

215. A *Honvéd* című, Kolozsváron megjelenő lap 1849. ápr. 9-i számában 297 főre teszi a halottak számát.

216. Az eredetiben is hiányzik a keresztnév.

217. Szászmagyaros.

218. Sárosi Ferenc későbbi honvéderőmagy.

219. Az eredetiben is hiányzik a dátum.

220. Lüget.

221. Olvashatatlan szó.

222. Nagyajtai Incze Lajos őrnagy (1799, Nagyajta – 1860. aug. 29., Nagyajta). Erdővidék térparancsnoka, később Háromszék 7. nemzetőr-zászlóaljának parancsnoka. Életrajzát I. Bona: Tábormokok 400.